

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»mi van előbb:
hogy ismerünk téged, vagy hogy szólítunk téged?«*

AURELIUS AUGUSTINUS

»nem is olyan rossz játék az Imperialy«

ZBIGNIEW HERBERT

*»Mit ér az alulról jövő népi kezdeményezés,
ha interurbán silent musae.«*

NICK ELSDORF

Mcmxcii Október

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxcii Október

NEGYEDIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Nick Elsdorf Otthon Afrikában 3

Tony Judt A bal sorsa 7

Steven Lukes Mi az, hogy baloldal? 13

Roger Scruton Mi az, hogy jobboldal? 17

Aurelius Augustinus *Vallomások*: Első könyv 21

Ruttner Tamás A *Vallomások* fordításához 26

Mándy Stefánia *Versek* 28

Kardos Tiborc *Versek* 30

Donald Barthelme Cortez és Montezuma 33

Penn András *Túlélet* 37

Tokaji András Zene a Harmadik Birodalomban 51

Zbigniew Herbert Mitteleuropa 57

Mihail Epstein A rituálékról / Apokalipszis az orosz irodalomban 61

E számunkat KOVÁCS TAMÁS grafikáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: GÓZ GABRIELLA. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐ-FIZETÉSI ÉS LAPELLÁTSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT ÉS A HUNGEXPO RT.

A CORVINA KIADÓ ŐSZI ÚJDONSÁGA

A háborúk világtörténete

CÍMŰ KÉZIKÖNYV

Sok-sok képi, térképes és szöveges illusztrációval
színezve rajzolja meg a haditechnika, katonai
taktika, stratégia és politika hat évezredes
egyetemes történetének vonalát.

ÁRA: 2500 FORINT

A kiadvány (minden más, még kapható Corvina
könyvvel együtt) kedvezménnyel vásárolható meg
a **Corvina Könyvklubban**

(1051 Vörösmarty tér 1. II. emelet 201.)

hétfőtől csütörtökig 10-15.30 óra között

pénteken 10-13.30 óra között

Otthon Afrikában

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL (DÉLRŐL)

NICK ELSDORF

A lighogy kijövök a tranzitból, belecsöppenek az Átmenetbe. Otthon érzem magam, holott – bár Bécsből indultam – kivételesen nem a törököt űztem Hegyeshalmon át Buda váráig. János várában vagyok (itt csak Jo'burgnak mondják) a déli Afrikában (ezt meg SA-ként emlegetik). Az utóbbi – bevallom – nem lep meg különösen, hiszen kamaszkoromat Takács Marika aranyozta be, midőn a „fasiszta pretoriai rezsim” gáztetteiről csicsereggett esténként a képernyőn. Ifjúúi képzeletemben Dél-Afrika Dél-Vietnammal és Dél-Koreával együtt testesítette meg a gonoszt. Déllal szembeni gyanakvásomat még Salamon Béla bájos poénja sem tudta eloszlatni az északalbánokról. Ó, mesebeli Afrika...

A repülőtéren koromfekete arcok fogadnak. Végre egy hely, ahol fehér embernek érezhetem magam, bár – ezt kereszténydemokratikusan üzenem – újabban igen feledékeny vagyok. Sőt szórakozott. Nem annyira azért, hogy vizslatón bele ne bámuljak minden második szerezsen archa: hát te is reformkommunista vagy, öcsém?! Ne temess hirtelen, nyájas olvasó, nem álltam be még a guruló dollárok után szaglászó vakmerő (sőt egyre vakabb merő) fináncok közé. Igaz, gyanakvásomat nekem is vaskos politikai előítéletek táplálják. Konferenciára vagyok hivatalos, ahol helyi liberálisok arról kívánnak faggatni egy álló héten át, hogy így, apartheid után mit is tanulhatnak a kis magyar posztkommunizmusból. Gondoltam, megkérdezem a rendezőktől, hogy chilei és tajvani vendégük mellé miért épp egy pannont pécéztek ki Kelet-Európából. Kiesett a telefon a kezemből, amikor így feleltek: „Tudja, Mandeláké pártja a magukéhoz képest fordított átmenetre készül, nem rajonganak a kapitalizmusért és hallották, hogy a magyarok piaci szocializmusa jó sokáig kitartott, meg a harmadik utat is imádják. Mi hiába mondjuk nekik, hogy ennek egyszer s mindenkorra vége.”

Vége? Rosszat sejtettem. Előkaptam nemzeti-liberális szemüvegemet (ott tartom a fából vaskarika mellett), és tüzetesen tanulmányozni kezdtem a meghívólevelet. A fejlécen a „The Urban Foundation, Johannesburg” felirat tűnődökölt. Mindent értettem: szent isten, nemhogy görényként összeesküszöm, de ezt nemzetközileg is súlyosbítom. Ráadásul az alapítvány elnökét Oppenheimernek hívják, híres kozmopolita mágus..., ajvé, ha ez így megy tovább, előbb-utóbb ez is gonoszul kórházi műszereket kezd majd ajándékozni Magyarországnak. És én leszek a szekértoló vagy szálláscsináló, netán hadoszlop (hányadik is? – ejnye, de rég forgattam Sayers-Kahnékat). Ha kiteszem a lábam Dél-Afrikába, már sose lesz belőlem alelnök sehol.

Nagy Fehér Tanácsadók

Mégsem hagyott nyugodni a dolog. Lelki szemeim előtt érdeklődő fekete arcokat láttam, akiknek rendületlenül Bisz-

ku Béláról és Gáspár Sándorról magyarázok, persze fűszeknyában. „Tudjátok, aranyoskám, tam-tam, amikor a hetvenes évek elején kampányt indítottak a téesz-melléküzemágak ellen, na nem, a meggymagost, kérlek drága *brothers and sisters*, a világért se keverjétek össze a későbbi géemkásokkal, tam-tam, meg amikor a Nyers 1979-ben megírta első közös cikkét a Tardossal, az én babám egy fekete nő, no de az se volt semmi, amikor a Grósz...” – valld be, nyájas olvasó, nem akármilyen szellemi kihívás. Pedig Kádár grízes tésztájáról és Németh Miklós mélyen vallásos iparpolitikai nézeteiről még nem is tájékoztattam a tűz körül lándzsákkal táncoló publikumot.

Ki a fene beszélhetne be ezeknek a kádárizmust? Tudtommal mi nem ennek a térségnek a felszabadításáért voltunk felelősek. Skandináv aknamunkára gyanakszom: miközben nyomták Mandelákéba a dollármilliókat, merő szerénységből nem vállalták egyúttal a svéd modell exportját is, hát minket ajánlottak maguk helyett. Most aztán kereshetem, hogyan mondják a grízes tésztát angolul.

Michael és David a kiszemelt társam, az egyik tajvani szociológus, a másik chilei közgazdász. Michael voltaképpen Miau, legalábbis én így értem, amikor elmagyarázza: unta, hogy az Egyesült Államokban (ahol egykor tanult, s most időnként tanít) senki sem tudja kimondani becses kínai nevét. David viszont született angol, ki felmenőivel együtt telepedett át a hosszára sikerült országba. Mindketten nemzetük kedves karikatúrái. Mike, mert ha becézik, azt még jobban szereti, folyton hadar, jegyzetel, fényképez, mosolyog, csámcsog és bőfög, illetve szabad másodperceiben mindenáron gyémánt fülbevalót akar vásárolni rengeteg gyermeke anyjának. David ezzel szemben dadog, időnként beszéd közben elalszik, fanyar megjegyzéseket tesz, slampos, mégis finomkodó, eufémizmusokban beszél, egy lánya van, és festményeket vásárol. Mike az első nap teli szájjal meséli, hogyan képezték ki Csang Kai-sek seregében diverzánsnak vörös Kínát fellazítandó, David viszont egy hét elteltével is csak hosszas faggatás után utal egy jól eldugott mellékmondatban arra, hogy kikoszarazta Pinochetet, amikor az anno elnököt akart csinálni belőle nemzeti bankjában. Nem bírta a gyomrom – jelzi biológiai szükségleteit.

Hármunkat Peter hozott össze, a szívélyesen kopasz, korpulens szivarozó bostoni gazdaságsszociológus (vö. az imperialista tőkés Kukrinyikszí ábrázolásában), ki a *wiener Mélange* illatfelhőjében alapozta meg világnézetét, míg a háború át nem röpítette a tengerentúlra. Konferenciásargonban szólva mi „térségspecialisták” vagyunk, ő bezzeg „generalista”, a tudás tábornoka. Ez persze azzal jár, hogy valamennyi újabb kori gazdasági átalakuláshoz értenie kell, legyen az Japán modernizálása a XIX. század végén, vagy a brazil fejlődés megrekedése századunk nyolcvanas

éveiben. Nem titkolja, hogy mindenről olvasott valamit, ha nem ő, akkor diákjai biztosan. Hatvanon túl már nem kell nagyon buzognia, elég, ha bölcsen csapong a világtörténelemben, az ismeretszakadékokat egy-egy közép-európai anekdotával áthidalva. Volt már trockista és libertariánus, nagy ívű eszmékkel – és pesti viccekkel – meglepni nem lehet, itt a Nagy Amerikai Fehér Tanácsadót alakítja, némi öngúny kíséretében. A szerencsétlen afrikai tömegek atyai pártfogójaként nehezen tudnám elképzelni (ő sem magát), miután tavaly tanúja voltam, hogyan vesztette el hitét a világ ésszerű berendezkedésében, és árvult el egy szempillantás alatt, amikor egy bécsi taxisoferőrnak adott elfogadni aranyozott hitelkártyáját.

A gúny titokzatos tárgya

Mike és David a sikeres átmenetek krónikásai, miszmacholni persze nekem kell. Hamar rájövök, ez Dél-Afrikában nem is olyan kellemetlen szerep. „A kelet-európai helyzet megértéséhez óvatossággal pesszimizmusra van szükségünk” – kezdem a fekete-fehér hallgatóság agyimosását. Értő somoly az arcokon. „A helyzet ugyanis jó, de nem reménytelen” – folytatam szubkultúrám közhelyeit. Somolyból kacaj lesz, senki sem gyanakszik fordítási hibára, kivéve a keveset tapasztalt formosai Mike gyereket. Nem értem, csak nincs a Szejk zulura is lefordítva? Ha ezek így veszik a lapot – fogadkozom –, isten bizony, nem állok meg Gáspárnál, és Fock Jenővel is előjövök, bármily kétértelmű is, ha angolul ejtem ki a nevét.

Hamar ráeszmélek: ez egy ironikus ország. Mármint a hasonműködő bennszülött értelmiségiek ábrázolásában, akikkel összehoz a sors. Hogyan is lehetne ironia nélkül élni egy olyan rendszerben, ahol nemrégiben még az egyazon fekete apától és fehér anyától származó testvéreket a hatóság „kinézetük” alapján eltérő faji kategóriákba sorolhatta és megtilthatta, hogy egy fedél alatt lakjanak? Ahol a kikötőkben a világ fehér bőrű matrózai évtizedeken át nemcsak házasságot törtek, de törvényt is szegtek, amikor színes hölgyekkel álmodtak. Ahol az Amerikából érkező fekete turistákat szeparált luxushotelek várták, míg az apartheid fekete ellenzékének otthont adó kis szigetet, a hírhedt Robben Island majdnem elfogyott a szervezett kötöttség eredményeként. Ahol most azok teszik a legtöbbet az apartheid felszámolásáért, büszkén – ahogy itt mondják – színvakságukra, akik korábban a legtöbb fajtalanokkával számoltak le.

Ahol vasárnap vallási türelmetlenségből kifolyólag mind a mai napig megáll a kulturális közélet, bezár a múzeum, a színház, a mozi. Ahol a külföldi filmek vetítése közben gyakran elmegy a hang (erkölcsi cenzúrából kifolyólag), amikor a színész az eredetiben „Jézusom!”-ot kiált, vagy a nemi betegségekről papol. Ahol a tévében a bantu nyelveken sugárzott műsorokat majdhogynem követni tudom, mert oly sok fontos fogalomra (például a „nemzeti krikettbajnokság második ligája”) nincs még saját szavuk, és ahol az angol nyelvű adásokat sokszor nem értem, mert sunyi módon mondat közben váltanak át búrura. Ahol az idő tájt alakult újjá a kommunista párt és vált igen befolyásossá, amikor a kelet-európai főhadiszállásokon már javában égették a támogatásáról szóló iratokat (rossznyelvek szerint a dél-afrikai marxisták akkor értették meg, hogy szorosabbra kell zárni soraikat, amikor havi jelentésüket nem a megszokott KGB-s tisz, hanem egy szakállas pópá vette át Moszkvában). Ahol Winnie Mandela, akitől férje

elválni kényszerült, amikor bebizonyosodott, hogy az asszony gyermekek kínzásában segédkezett, most – lévén szakmájára nézvést szociális munkás – az ifjúsági és nőmozgalmon keresztül szívárogoz vissza volt ura szervezetének a vezetésébe (személyi testőreit a „nemzet királynője” a Mandela United elnevezésű focicsapatból toborozza).

Egyébként is, miért ne hajlana a malíciára egy olyan állam polgára, melynek egyszerre három fővárosa van (Bloemfontein, Fokváros és Pretoria), egymásba érnek és egyenként is több darabból állnak a volt rezervátumai (később bantustánjai, *homeland*jei, most önkormányzóságai és független államai), és amelyben a városi gettókat előkelően township-nak hívják. Ennek az országnak még tisztességes neve sincs. Azaniának, miként a régi görögök emlegették az Egyiptomtól délre fekvő vidéket, csak egy szélsőbalos szervezet szereti nevezni, egyébiránt olyan a helyzet, mintha Magyarországot Közép-Európának hívnák. (Ha jól meggondolom, nem is hangzik olyan rosszul.)

Maga ez a Jo'burg is különös város: a kellős közepén – mintha a pesti Kiskörúton járnánk – lépten-nyomon aranybányákba botlik az ember, az utcákon lödörgő feketék meleg sapkával védekeznek a nap ellen, és a jó hideg déli szeleket várják. A fehérek meg üldögélnek a kávéházakban, és Rhodesiából (pardon, Zimbabweból) jött rémhírekkel édesítik utolsó perceiket a Titanic fedélzetén. Az ún. „affirmatív akció” (a feketék pozitív megkülönböztetése) jövőendő méretein szörnyülködnek, s várnak: a *just now* az itteni angolban szicsászt jelöl. Közben egyszerre visolyognak a félhivatalos fehér halálbrigádoktól (közülük a legfélelmetesebb a *Civil Cooperation Bureau* nevet viseli) és a fehér rendőrséget segítő fekete „oroszkto” (a lesothói volt szabadságharcosoktól, akik most mozambiki menekültekre vadásznak, és nemcsak a nádvágo kést kezelik halálpontosan, de kitűnnek a spikíngban is, ami – ne szégyellj, nyájas olvasó, a tájékozatlanságot – kihegyezett bicikliküllőknek az ellenfél gerincébe röptetését fedi). Ezekről visolyognak, a feketék mindent elsőprő lázadásától viszont rettegnek. Hacsak nem harcias szélsőjobb bűrokról van szó, akik egyszerre üzennek hadat a *swart* gevaarnak (a fekete veszedelemnek) és az „angol-zsidó-kapitalista” összeesküvésnek.

Mondom, otthon érzem magam. A helyi liberálisok épp azon vitatkoznak a lapokban, hogy kulturális mementóként meg hagyják-e a gyűlöletes „Whites Only” táblákat a közterületeken. Én apart kis fekete leplecskét ajánlanék eltakarásukra. Ám a fehéreknek sem volt mindig fenékig a tejfel. Megviselte őket a nemzetközi bojkott: nem mindig jutottak márkás nyugati cikkekhez, s meg kellett küzdeniük minden cent valutáért a hatóságokkal, ha külföldre akartak utazni. Már ha szívesen látták őket. Egyik vendéglátómról például kiderül, hogy a nyolcvanas évek elején egyszer ugyanazon a tudományos konferencián nem vettünk részt az NSZK-ban. Engem nem engedtek ki, őt meg be.

Sápadtarcú a határon

Mindössze egy alkalommal ütközöm nyelvi, akarom mondani, kulturális akadályba. Az Afrikai Nemzeti Kongresszus (Nelson Mandela mozgalma) szociológus tanácsadóját faggatom a fajgyűlölők fegyházairól. Vacsora után társalgunk, egyidősek vagyunk, leszámítva, hogy ő vagy másfél évtizedet töltött a rács mögött. Jól megértjük egymást, bár én e témakörben őseim auschwitz-i fullentéseim túl (a természetek híres hazudozók) legfeljebb a Szoltsenyi-

cin próféta által rám mért szenvedésekkel büszkélkedhetem. Igazságtételtől hallani sem akar, mondja, neki fájdalommasabb lenne az egész pereskedés, mint rabtartóinak.

Múltkor is szembe jött vele az egyik smasszer az utcán, ő meg úgy elszorodott, amikor meglátta, hogy inkább átment a másik oldalra. Hm, érdekes módja az Átmenetnek.

Pedig alaposan megkínózták, amitől kissé melankolikus lett ez a madárcsontú fekete fiú. Az angolt oxfordi eleganciával beszél, nem úgy, mint én, aki – híres tapintatlan –, amikor már minden fontosat megtárgyaltunk, nem tudom megállni, hogy fel ne tegyem a Kérdést. A kérdést, mely már a gyermekkori indiánregények óta foglalkoztat: milyen jelzőkkel illetnek bennünket, fehérket a négerket, amikor maguk között vannak. Tudom, tudom, erre már elindulásom előtt fogadalmat tettem, a „néger” szó, de még az USA-ban elfogadott „fekete” sem fogja elhagyni a számát, kizárólag az „afrikai”, ami – mint a helyszínen tapasztaltam – kivált a „dél-afrikai afrikaiak” és az „afrikáner- (vagyis búr)-ellenes afrikaiak” szókapcsolatban segíti a megértést. Hogy majdan a „ki az afrikaiabb?” életfa-szagú kérdését is feltehessek, e nemzetietlen társaságnak még érne kell.

Johannesburgig kellett elmennem, hogy megtudjam, itt a „kaffer” felkiáltással lehet a szorgalmas fehér embernek legrövidebb idő alatt a legtöbb buzogányütést és lándzsadöfést beszerezni (ezeket itt „kulturális fegyvereknek” hívják, melyeket – a szovjet gyártmányú géppisztolyoktól eltérően – ma már szabad az utcai tüntetéseken viselni). „Na, ne kertelj, áruld már el, hogyan szapultok minket” – gyötöröm a derék feketét, amikor már negyedszer tér ki udvariasan a válasz elől. Közben lélekben fölkeszülök: valami „gonosz sápadtarcút”, „álnok kígyót”, „mezeten csigát” várok, sőt azt is tudom, hogy döglötthal-szagúnak éreznek bennünket, fehérket. Ezért aztán meglep, amit felel. Kér, szinte könyörög, ne sértődjek meg, mielőtt nagy szegénylősen elhadarja a sok-sok epitheton ornans közül a legvadabbat: „a fehér ember az, aki a határon áll”. Igyekszem megérintő arcot vágni, hátrahőkölök, úgy teszek, mint akinek a szívébe markoltak (szegény, mennyit szabódott volna, ha tudja, honnan ered a nevem), közben gondolatban végigpörgetem magamban a kifejezés Duna-menti ésszel felfogható etimológiai magyarázatait, majd szépen elsomfordálok. Empátia ide vagy oda, ha határesetnek neveznének, még mindig jobban esne, mint egy meghívó a legújabb népligeti pincészínházba, vagy ha Bécsben egy nett dáma azt susogná a fülemben: „Scheiss-Ausländer”.

A kvász örök

Dél-Afrikában egyenesen várom az agressziót, mindenki polgárháborúval ijesztget (ezzel akarnak előttem fölvergőzni?), a feketék nagy történelmi bosszújával. Nem zárom ki, hogy az utcán egy elkeseredett bennszülött pont rajtam fogja leverni az apartheid sok évtizedes megaláztatásait. Esetleg előre megbüntetni Dél-Afrika jövőd budapesti nagykövetének vidám megrugdosásáért néhány börtényű díszmagyar által. Én meg hiába tartok majd kiselőadást a „suvickos képűnek” két csiklandós késszúrás között a Kárpát-medence vérzivataros évszázadairól. Az őslakossággal így keveset érintkeztem, ha mégis, akkor leginkább gondosan felhúzott ablakú autókból kíváncsian kipillantva. Amikor a nép közé merészkedem, büszke-megközelíthetetlen fekete indiaiakat látok, és nyájas-barátságos afrikai meg-feketébbek sokaságát. Az előbbieket, akárcsak oly sok „afro-amerikai” az Egyesült Államokban, sietnek figyel-

meztetni, hogy le ne merjem őket nézni, mert tüstént megjárhatom. Közben legalább olyan fensőségesek a bennszülött feketékkel (és velem), amilyenek engem hisznek saját magukkal szemben.

Az „igazi” feketéktől ezzel szemben csupa jót kapok: satchmói félméteres mosolyokat, kolonialis szívéllyességet, tágra nyílt szemeket. Búrnak mediterrán fizimiskám miatt nemigen néznek, hát minek gyanakodjanak. Egy piac menti söntésben oly szeretettel erőltetik rám szürkésárga sörüket, az *ungombothit*, melyet gyanús tisztaságú literes műanyag flakonokba mérnek, mint húsz éve Moszkvában a kvászt – ennél ugye nincs nemesebb ital széles e világon? Sowetóban (képzeld el, nyájas olvasó Budapest lakosságát a Csepel-szigetre összehúfolva, igaz, Barsiné nélkül) a tengernyi kisgyerek olyan boldog integetéssel rohan elő a papírdobozokból, melyek születésüktől fogva állandó lakóhelyül szolgálnak, amikor kisbuszunkat meglátják, mintha épp jelvényeket akarnának cserélni egy úttörődelegációval. Éheznek, de furcsamód nem kéregetnek. Este ugyanezeket az arcokat látom a tévé-híradóban. Nos, a csöppsegek ezúttal örömtáncot járnak egy fekete férfi égő félholtteste fölött, akit felgyújtott gumibroncs segít a halálba.

Necklacing (nyakláncozás) – így nevezik erre felé a kivégzésnek e pre- egyben posztmodern válfaját a fekete-felete harcban. Mert hát itt – ugye, mondanom se kell? – nem a nemzeti függetlenségükért küzdő gyarmati népek felszabadító mozgalma izmosodik. A népek, jó izmosan, már bőven a hatalomátvitel előtt gyilkolják egymást. Esetenként nagyobb örömmel, mint volt gyarmatosítóikat.

Vendek és zulus

Az apartheid tiltó rendszabályait az utóbbi két-három évben eltörölték, a tét most a nagy fene politikai hatalom: folynak a kerekasztal-tárgyalások az ideiglenes kormányról, az alkotmányozó gyűlésről, egyszóval az Átmenetről. Az erőviszonyokat hovatovább csak a kelet-európai elme érti igazán. Képzeld, nyájas olvasó, magad elé a Varsói Szerződés minden egyes tagállama minden egyes népének minden egyes jelölt és önjelölt politikai csoportosulását, amint egyazon asztalnál ülve egyezkednek a térség jövőd be rendezkedéséről, ideértve egy közös állam fenntartásának lehetőségét is. Az abházok – szövetségben a csángókkal – azonnal vitába keverednek a volt endékában élő vendekkel arról, hogy az alkotmány szerint mely törvények számítsanak kétharmadosaknak a leendő parlamentben, legyen-e sárga cserebogár a nemzeti címerben, és a hadsereg vezetésében hadnagy rangon felül hány ezrelékben vehetnek részt az oláh cigányok. Ám vedd azt is figyelembe, hogy a tárgyalásokon a felek nem indulnak azonos helyzetből. Bizonyos politikai mozgalmak marcona hadsereggel, mások csupán szakszervezetnek hívott rohamcsapatokkal rendelkeznek. Vannak, amelyek törzsi alapon szerveződnek, de vannak olyanok is, amelyek már valamelyes állami/területi önállósággal bírnak. Ez utóbbiak esetleg nagy földrajzi távolságokból szeretnének egy követ fűjni (lásd Birobidzsán és a Síp utca küszöbön álló egyesülését).

Sajnos, azonban léteznek demokrata és kevésbé demokrata vendek, és a demokrata vendek bizonyos ügyekben szívesebben húznának a demokrata abházokhoz, mint kevésbé-demokrata honfitársaikhoz, míg a kevésbé demokrata vendek hajlandók még a legkevésbé demokrata oroszokkal is összefogni azért, hogy így gyakoroljanak nyomást minden abházokra – a cserebogár kérdésben például.

A csángó szocialisták persze előbb-utóbb megsértődnek, ami már-már könnyítené az oláh cigányok helyzetét (különösen neokonzervatív szárnyukra gondolok), amikor színre lép a félelmetes galíciai koalíció...

Ismerős? No, ezért merek kéthetes ott-tartózkodás után egyáltalán megszólalni Dél-Afrikáról. Nem mintha érteném, ami Kelet-Európában a szemünk előtt lejátsszódik, de most már tudok örülni annak, hogy milyen egyszerűen megoldhatatlanok régióink sorskérdései. Mert lehetnének – dél-afrikai módra – bonyolultan megoldhatatlanok is. Például, ha Jelcin néger lenne, ha Walesának tényleg lett volna fejszéje, Gorbacsovna kágébéje, és az MDF-piacok vezetői területi autonómiát követelnének, összefogva Sevardnadze verőleányaival. Vagy ha Magyarországon ötvenmillió cigány élne, és kezdene nem tetszeni nekik a rendszer.

Hogy hol itt a *couleur locale*? Hát tessék. Ki hallott a nagy Mangosuthu Gatsha Butheleziről? Passz? Nos, ő a zulus felkent vezére Dél-Afrika-szerre, egyben Zuluföld tartományi főnöke. Harmincnyolcmillió lakosból több mint ötmillió áll a parancsnoksága alatt. Kicsit számosabban vannak a sothok és a xhosák – ha összefognak. Az összesen huszonkilenc-, mire kimondom, harmincmillió fekete, egymillió indiai és hárommillió „színezett” (értsd: fekete-kávétól a tejestéig) árnyékában az alig ötmillió fehér nem egyéb, mint törpe minoritás. A tetejében a felük búr, akik a még kisebb fehér minoritással, az angolokkal alig vannak jobb viszonyban, mint két békés szomszéd nép Közép-Európában. Régóta kormányoznak, furfangosnak kell hát lenniük.

Nos, a zulus (nem zulukafferek!), miközben egypárt-rendszerben élnek Buthelezi herceg vezetése alatt (a párt neve – mi más lehetne? – Szabadságpárt), jelentős nyugati támogatást élveznek konzervatív részről, mert/ezért gazdaságfilozófiájuk a szabad piacot hirdeti. A hayekianus törzsfőnök állandó vitában áll Mandeláékkal, akik szeretnek az „államosítás” és „egyenlősítés” szavakkal játszodozni. Túl egyszerű lenne, ha a zulus Zuluföldön (KwaZulu) laktának, illetve, ha összesen egy Zuluföld létezne. Ehelyett tartományuk leginkább egy szárazföldi szigetcsoporthoz emlékeztet, és a zulus benn vannak a nagyvárosi fekete gettókban is. Itt az erődféményszerű munkásszállásokat uralják, melyeket a nem zulus időnként megrohamoznak és viszont. Például az első szabad május elsején, tavaly.

Néha kiderül, Buthelezit a (volt) fajvédők is pénzelik, hogy sakokban tartsák általa a xhosa eredetű Afrikai Nemzeti Kongresszust, melynek e pillanatban csupán a főtitkára, hadsereg-főparancsnoka és szakszervezeti elnöke fizet tagdíjat a kommunista pártnak. Mint fekete, a herceg Mandelával tart, mint meggyőződéses antikommunista és mint a Mandela vezette egységes államtól jó előre irtózó kiskirály viszont nem. Hasonlóan más fekete kiskirályokhoz, akik még a független búr köztársaság kikiáltásáért küzdő hiperrasszistákkal is összekacsintanak, ha... – szóval mégiscsak ismerős a dolog. Egyébként, nyájas olvasó, ha Buthelezit keresed, Ulundiban találod, az őserdő közepén. Nem fogsz eltévedni, a városka repülőtérre az ő nevét viseli, és a parlament épületéhez a Buthelezi út vezet.

Pánikgomb

Meghívóim igen liberálisak és igen fehérek, persze szörnyű fogékonyak is. Alapítványuk már a hetvenes évek vé-

ge óta egyenjog-párti, s nemcsak lírai módon, ahogy egy ilyen átmenet-konferencián illendő, hanem a prózai praxisban is: városfejlesztési, egészségügyi, szociális programokban utaznak. Illetve utaztatnak olyanokat, mint a mi kis elméleti vándorcirkuszunk, melyben mi artisták a konferencia ötödik napjára már úgy elunjuk magunkat hallgatni, hogy elhatározzuk, szerepet cserélünk, és felváltva valamelyik másikunk országáról szakértünk majd. Valóban, a végére többet tudok már Tajvanról és Chiléről, mint Dél-Afrikáról.

David például majdnem meggyőző arról, hogy a neoliborális gazdaságpolitika, ha diktatórikusan, makacsul alkalmazkodik, végül fölmozsolja a diktatúrát. „Hány évet is kell erre várni?” – kérdezem. „Miért, liberális közgazdászaitok már vannak?” – kérdez vissza. Mike furcsamód nem tekintélyuralmi gyógymódot ajánl a dél-afrikaiaknak. Azt bizonygatja, hogy a „tajvani csoda” nem a diktatúra révén, hanem annak ellenére következett be: Pinochettel szemben, aki be sem vonult a gazdaságba, Csang Kai-seket ki kellett szorítani onnan. Leplezetlen büszkeséggel skandalizálja a népi jelszavakat („Rendezd be gyárat a nappalidban!”, „Az aktatáska legyen az első irodád!”), és meghatottan emlékezik rokonaira, akik Amerikából telefonkönyveket kértek tőle ajándékba. A konferencián minden szem rám szegeződik: mondanám már meg végre, kell-e egy kis önkényuralom vagy sem. Nemigen tudok segíteni. Miféleképpen a diktátorok nem szoktak megállni a gazdaság határán, ami pedig a telefonkönyveket illeti, mit ér az alulról jövő népi kezdeményezés, ha interurbán silent musae.

Végül is nem rúgjuk föl a szereposztást, annyira megszajnáljuk derék vendéglátóinkat, megannyi fehér szociálliboralist, akik – jöllehet nappal fekete barátok veszik őket körül – szögesdróttal védik gyönyörű villáikat az esti bennszülött behatolóktól. Luciferi keresztkérdésemre (ugyan ki tartja rendben ezt a szép nagy házat, a szép nagy fürdőmedencével és a szép nagy autóval?) újdonsült ismerőseimtől fajtiszta egyenválasz érkezik, igaz szemlesütve: *there is someone who helps me*. Egyvalakit látok közülük mindössze, aki hetykén viseli az emberbarát, de életélvező értelmiségi skizofréniáját. A picinyke Demokrata Párt éles nyelvű, idős nagyasszonyát. Ő bátor parlamenti beszédekkel vásárolta meg a lehetőséget, hogy selyemblúzában (nem gimnasztika alatt) pártfogolhassa a szegény feketét.

A vidám matróna önvédelmi módszerét Pesten is szabdalmaztatnám, ha kitörne a Dunapartheid. A napi telefoni szitkozódásokra hű demokrataként nem úgy válaszolt, hogy távbeszélőszámát titkosította, hanem vett egy óriási rendőrsípot (mint tudjuk, ez rendőrállamban nem is olyan könnyű), majd az első „niggerbérenc zsidó”-val kezdődő mondat után váratlanul nagy erővel belefújta a sípba. El-lenségei szerint percentet húzott a fülörvosoktól... Amióta vége az apartheidnek, kicsit jobban fél, leginkább a most már szintén egyenjogú fekete bűnözőktől, de újfent megelégszik a kézenfekvő megoldásokkal. Ha elhagyja a házat, *panic button* szorongat a tenyerében: megnyomva ajánlatos legalább három percig bizonygatnia a valóságban színes bőrű támadónak, mennyit tett értük a törvényhozában, mert a rendőrség rövidebb idő alatt már nem vállalja a fehér faj védelmét. Jóreménység középfokon.

Bécs, 1992. szeptember

A bal sorsa

TONY JUDT

A „létező szocializmus” halott. Kelet-Európában a „szocialista” szó talán végleg szalonképtelenné vált. Már csak azok a pártok vallják magukat szocialistának (vagy inkább szociáldemokratának), melyek korábbi kommunista szervezetek maradványait akarják átmenteni, hogy jobb pozíciót szerezzenek a poszt-kommunista pluralizmus versenyében, vagy azok az aprócska szociáldemokrata pártok, melyek túléltek ugyan a kommunizmus évei alatti hosszú menetelést, de szerepük jelenleg marginális. A Kelet-Európa népeit foglalkoztató kérdések – miként térjenek át a piacgazdaságra, hogyan reagáljanak az etnikai konfliktusokra és a nacionalista érzelmekre, melyik úton jussanak be „Európába” – nem sok teret hagynak a hagyományos bal-jobb ellentétre épülő doktrínák számára. A „bal” és a „jobb” már semmi fontosat, érvényeset nem mond a mai Kelet-Európa számára.

Nyugat-Európában azonban a helyzet egészen más. A megreformálható, demokratikus „eurokommunizmus” ábrándja letűnt, a posztkapitalista közeljövő ígérete, amit egy évtizede oly nagy hangon terjesztettek, ma már nem szerepel a nyugat-európai szocialista és munkásmozgalmak programjaiban. Nagy-Britannia legbefolyásosabb szocialista folyóirata, a *Marxism Today* nemrégiben csődbe jutott, talán épp lehetetlen, ellentmondásos címe miatt. Ugyanakkor Nyugat-Európában továbbra is léteznek szocialista pártok – Franciaországban és Spanyolországban ők vannak hatalmon, Olaszországban és Portugáliában pedig a mérleg nyelvének szerepét játsszák. Szociáldemokrata kontinensben az európai szocialista hagyomány még mindig erősen érezteti hatását a németajkú Közép-Európában és Skandináviában. Mindezekben az országokban e pártok, tagságuk és szavazóik jelentős hányada továbbra is szigorúan a „baloldallal” azonosítja magát. Mit jelent ez az azonosulás? Mi maradt meg e pártok hagyományos ideológiai és politikai útvalójából 1989-re? És min kell változtatni a baloldalnak, ha szavahihetőségét, a belé vetett bizalmat a jövőben is meg akarja őrizni?

Mit is jelent a kommunizmus bukása?¹ Világos, hogy a felépítésüket, legitimitásukat Leninből eredeztető politikai rendszerek bukása nemcsak a kommunizmus hitelét rontja, de az európai szocialista tradícióét is, melynek Lenin öröksége – ha gyakran vitatták is – mindig is integráns részét képezte. Túlságosan olcsó megoldás lenne, ha elfeledkeznénk róla, hogy még a szociáldemokraták is (különösen a nyugatnémetek) milyen vehemensen állították egészen 1989-ig: a megfelelően megreformált kommunizmus tagja az európai baloldal családjának. Épp négy évvel ezelőtt

történt, hogy az SPD a keletnémet SED-vel közös nyilatkozatot tett közzé, melyben a két fél büszkén jelentette ki, hogy a kommunizmus és a szociáldemokrácia „humanista gyökerei közősek”. Ám a nyugati baloldal jelenlegi identitásválsága nem pusztán a kommunizmus bukásának köszönhető; ez csupán az elvi határozatlanság legjobb alibi-jét szüntette meg, csupán szembesített az illúziók elvesztésének tényével. Jól tanúsítja ezt az a zavart csend, mellyel a nyugati baloldal múltbeli tévedését takargatja, amikor is gyakran képtelen volt elítélni a szovjet blokk politikáját. Az 1989-es események és a nem kommunista nyugati baloldal abból való szinte teljes kimaradása jól jellemzi azt a rossz lelkiismeretet, amely már évek óta megfigyelhető.

A baloldal kényelmesen visszautasította, hogy a szocializmus alapfeltevéseit szigorúan újból megvizsgálja. Minthogy a kommunizmus elleni harcot – itthon és külföldön – a „demokrácia” zászlaja alatt folytatták, könnyű és kényelmes volt azt feltételezni, hogy a) minden, ami nem kommunista vagy kommunista-ellenes, az egyszersmind demokratikus is, és b) ha valaki jelezni akarja, hogy hol helyezkedik el a politikai eszmék palettáján, csupán a „demokratikus” és a „nem demokratikus” baloldal között kell különbséget tennie. Így Achille Occhetto, az egykori Olasz Kommunista Párt főtitkára egy 1992. januári beszédében ezt mondta: „A Keleten végbe ment események hatására újra kell definiálnunk a »baloldaliság«-t, s maga a »baloldal« szó jelentését, meg kell szabadítanunk őket a múlta utaló kétértelmű jelektől. Ezért szerepel pártunk új nevében – Demokratikus Baloldali Párt – a demokratikus a baloldalt megelőzve.” Bárcsak ilyen egyszerű volna! Ez a nyelvészeti bűvészmutatvány, még ha szavazatokat tud is szerezni (amit kötve hiszek), akkor is elsiklik a változatlan alapfeltevések felett, melyek továbbra is befolyásolják a nyugati baloldal programját, legyen az szociáldemokrata, szocialista vagy exkommunista.

A mai baloldal alapvető tévedése az az önbizalommal teli hit, hogy sikerült megszabadulni az illúzióktól. Így vagy úgy, a Nyugat minden szocialista és szociáldemokrata pártja keresztülment a maga „Bad Godesberg”-jén. Az utolsó harminc évben, ha más-más időpontban is, de feladták a forradalmi osztályba (proletariátus), a történelmi fordulópontba („forradalom”), a metafizikus elméletbe (marxizmus) és a politikai-gazdasági gyógymódokba (a mindent átfogó univerzális állam) vetett hitüket. A szocialista pártok (más-más néven) részt vesznek a választásokon, a vegyes gazdaság irányításában, olyan társadalmi reformokat javasolnak, amelyek szükségképpen részleges és tökéletlen eredményeit már nem utasítják el a kapitalizmus alapvető és megváltoz-

¹ A tanulmány eredetileg a *Transit* 1992/4. számában jelent meg, *What's Left of the Left* címmel.

tathatatlan „ellentmondásaira” való hivatkozással. Hogy a baloldalnak ezt az átalakulását a politikai szükségszerűség és a gazdasági realizmus, vagy pedig a sztálinista baloldallal való eszmei viaskodás kényszerítette ki, az itt közömbös számunkra. Lényegesebb, hogy paradox módon felmentette a baloldalt szellemi forrásainak és hitelének alaposabb, fájdalmasabb felülvizsgálata alól.

A modern világban a baloldal két történelmi körülményből eredezteti létét. Az egyik a felvilágosodás² racionalista elveinek a pozitív, „tudományos” társadalmi ismeretek dogmájává merevedése a tizenkilencedik században. E dogma hét részre bontható: a „tudomány”, a társadalom „tudományos” vizsgálatának istenítése; a teljes megértés programja; az emberi és társadalmi kapcsolatok transzparenciájába vetett hit; a „harmónia” mint a „társadalmi mérnökség” célja; a társadalomnak a természethez hasonló alakíthatósága; a történelem mint megfogható és ésszerű folyamat; végül a „haladás” mint erkölcsi és tapasztalati fogalom, mely magában foglalja az előzőket, értelemmel ruházza fel és lineárisan helyezi el őket az időben.

Ez a szellemi világmodell, melyet az egyszerűség kedvéért a baloldal episztemológiájának fogok nevezni, megfelelő keretet nyújtott a progresszív társadalmi és politikai gondolat valamennyi formája számára a deista utópiáktól egészen Durkheim szociológiáig. A múlt század közepére a radikális diskurzus szerves részévé vált, bekerült valamennyi radikális reformprogramba és doktrínába. Marx életműve csupán az egyik, noha tipikus példa. Dogmává egyszerűsített formájában a haladásnak ez az episztemológiája négy gyakorlati és intellektuális következménnyel járt.

Az első közülük a manicheus különbségtétel egyén és közösség között. A legtöbb baloldali számára az egyén igényei másodrendűek a közösségéhez képest – rosszabb esetben részlegeseeknek, irracionálisnak, rosszhiszeműeknek tekintették őket a közösség érdekeihez viszonyítva. Az elszigetelt egyéni érdek – akarva-akaratlan – a haladást gátolja. Ezt a nézetet vallották a forradalmi szocialisták éppúgy, mint számos radikális kézműves és munkás (főleg Párizsban), akik 1848-ban azt követelték, hogy az állam sajátítsa ki a magánvállalkozókat és munkáltatókat, akik *definíció* szerint kártékonyak a közösségre, munkásokra és fogyasztókra egyaránt. A korábbi nyelvezetet, mely a közösségi szolidaritás múltbeli eszményéből merített, az 1789 utáni individualista jelen elleni tiltakozás nyelvévé változtatták a kollektív jövő nevében.

Másodszor a társadalom tudományos vizsgálatának a hangsúlyozása egyfelől a megkérdőjelezhetetlen igazságú társadalompolitikai javaslatok, másfelől pedig az igazsággal és a joggal kapcsolatos, „empirikusan” megalapozhatatlan, ezért nem komolyan veendő egyéni preferenciák és erkölcsi intézmények megkülönböztetéséhez vezetett. Az általános felfogás szerint ez utóbbiaknak csupán az a szerepük, hogy a részérdekeket félrevezető módon, egyetemes nyelvezetbe csomagolva próbálják elfogadhatóvá tenni. Innen származik az olyan kifejezések pejoratív felhangja, mint a „polgári demokráciáé”, a „burzsoá igazságszolgáltatásé”, a „burzsoá jogé” stb. Marxot ott találjuk az effajta historizáló kritikusok legvehemensőbbjei között, de korántsem egyedül, és korántsem a legszélsőségesebbként.

Harmadszor a harmónia utáni vágy és a viszonyok áttekinthetővé tételébe vetett hit kitermelte az egységes erkölcsi világrend, a tökéletes (vagy legalábbis azá tehető) közösség eszméjét, melyben az emberek érdekei és céljai egybeesnek, összeegyeztethetők egymással vagy kiegészítik egymást. Minden olyan állítás, miszerint a társadalom, az emberi viszonyok szükségképpen pluralisztikusak, összetettek, misztikusak ésellentmondásosak, a status quo és az annak fenntartásában érdekeltek védelmezésének minősült. Ha a társadalom vitákkal terhes, egyenlőtlen és megosztott, ez mindössze múlt állapot, amely harc által és az idő segítségével leküzdhető.

Így érkezünk el az átmenet fogalmához, a baloldal episztemológiájának negyedik következményéhez. A tökéletlen és múlt jelentől a tökéletes jövőhöz vezető fejlődési út hol gazdasági változások, hol társadalmi küzdelmek, hol politikai átalakulások sorozataként áll eléink. A folyamat egészét a francia gyakorlat radikális értelmezése nyomán Forradalomnak keresztelik el. A tizenkilencedik század végén baloldalinak lenni azt jelenti, hogy hiszünk ebben az átmenetben, függetlenül attól hogy hosszúnak vagy rövidnek, erőszakosnak vagy békésnek, elkerülhetetlennek vagy szándékoltnak képzeljük el. Ezt Bernstein és Blum ugyanolyan meggyőződéssel vallotta, mint Luxemburg és Hardie.

Az európai baloldal Napóleon bukása és az 1848-as forradalmak közti években nyerte el jellegzetes formáját. Az 1789-1794-es időszak eseményei ekkor kaptak először modern értelmezést és először váltak politikai és ideológiai vizsgálat tárgyává. A baloldal, különösen a szocialista baloldal (a „szocializmus” kifejezést 1831 körül kezdték el használni) akkor nyerte el a maga önazonosságát, amikor először keveredett vitába a kortárs francia, angol és német liberálisokkal a forradalom és a forradalom örökségének értelmezéséről. E harc kimenetele országonként változó volt, de a baloldal saját gyökereiről alkotott elméletei azonban egyvalamiben összecsengtek: a liberalizmusnak a szocializmus természetes örököse, és a kettőt szükségszerű harcuk kapcsolja össze. Ez az állítás a történelem alapvető félreértéséről tanúskodik. A liberalizmus és a szocializmus valójában kortársak és ugyanazon forradalom különböző oldalainak egymással versengő örökösei. A tévedés, ha nem is volt szándékos, de véletlennek sem volt mondható. Lehetővé tette a radikális baloldali mozgalmak számára, hogy a tizenkilencedik és a huszadik század nagy részében a politikai liberalizmust a vele egy időben, a tizenkilencedik század első felében keletkezett ipari kapitalizmussal társítsák, és a szocializmust tegyék meg mindkettőjük örökösevé. A liberális gondolatot e mozgalmak megvetéssel kezelték, a forradalom burzsoá győztesei által kínált ideológiai misztifikációként. Ez a historizálás tragikus következményekkel járt a baloldalra nézve, mert a későbbi nemzedékekben elültette a gyanakvást a liberális erkölcsi és politikai nézetekkel szemben, melyeket a posztkommunista baloldal most próbál megkésve és tökéletlen formában újból a sajátjává tenni.

A korai tizenkilencedik század fontos fejleménye volt a politikai baloldal és a kialakulófélben lévő ipari munkásság közti egyre szorosabb szövetség. Hogy a radikális változások hirdetői és a gazdasági átalakulás kárvallottjai között szövetség jön létre, az természetes, oly jelentős ennek köz-

vetlen politikai haszna. Egyébként baloldal és munkásosztály között nincs semmiféle szükségszerű logikai kapcsolat, legfeljebb a marxisták szerint. Ez egyértelmű mindazok számára, akik valamikor is megfigyelték a munkások szabad választásokon kifejeződő preferenciáit.¹ Ám akár logikus akár nem, a proletariátus forradalmi jellegébe és ezzel a baloldal munkásjellegébe vetett hit a radikális önazonosság központi eleme maradt majdnem kétszáz éven át. Ez magyarázza a nyugati baloldal zavarát most, amikor az ipari munkásság a szeme előtt foszlik semmivé.

A fenti hitrendszer, kivált a tudományba vetett hit már 1914 előtt megrendült a századvég új filozófiai irányzatainak hatására. Ráadásul a nagy forradalmi felfordulások óta eltelt évtizedek és az általános választójoggal megjelenő parlamenti szocialista pártok sikerei elfojtották az európai (kivéve az orosz) baloldalt a radikális átalakításokba vetett hitét. Ha nem lett volna az első világháború és 1917, az európai baloldal fő áramlatai² rövid időn belül valószínűleg valami egészen más alakot öltöttek volna. De az orosz forradalom ismét megváltoztatta a vita kereteit, átformálta a lehetséges álláspontokat. Újra legitimálta a forradalom, a transzformáció, az erőszak, a totalitás és (Lenin írásában) a „tudományos szocializmus” fogalmait. A bolsevikok sikere ismét napirendre tűzte a forradalmi változás modelljét. Hasonlóan ahhoz, ahogy egy évszázaddal korábban a szocialista baloldal megszületett, a baloldalt Nyugaton most is egy töle idegen forradalom hatására kellett magát újból meghatároznia. Félve a marginalizálódástól és az elszigetelődéstől, még azok a szocialisták is, akik nem akarták követni Lenin példáját, hajlottak arra, hogy elismerjék vállalkozásának helyi legitimitását, és ha nem is lelkesen, de apologetikusan azonosították vele magukat. A húszas években így nem került sor a baloldali politika előfeltevéseinek alapos újragondolására. Ehelyett a baloldali képviselői határozatlan időre meghosszabbították a forradalmi szövegek és „reformista” gyakorlat háború előtti viaskodását. A következő évtized súlyos gazdasági válságot hozott és az erőszakos politikai reakció veszélyét. E körülmények látszólag hitelt kölcsönöztek a liberális tőkés társadalom elkerülhetetlen bukásáról szóló régi baloldali tételeknek. A harmincas évek tehát nem volt az az időszak, amikor a baloldali radikalizmus újrafogalmazására sor kerülhetett volna. Ebben az időben a baloldalt több komoly ellenfele volt, mint az 1848-as forradalmak bukása óta bármikor.

Paradox módon a náciizmus bukása utáni évtizedek újra csak a hagyományos baloldali politika korlátairól és ellentmondásairól való komoly gondolkodás elhalasztásának kedveztek. Skandináviában és Nagy-Britanniában a baloldal hatalomra került és nagy horderejű társadalmi reformokat kezdeményezett, melyeket a gazdasági hatalom számottevő újraelosztása kísért. Nyilvánvaló sikerekkel és a széles választói rétegekkel a hátuk mögött, Nagy-Britannia és az északi országok szociáldemokrata és munkáspártjai nem óhajtották megkérdőjelezni programjuk ideológiai premisszáit. Ezeket számos pártaktivista továbbra is a kapitalista rendszer szocialista megdöntéséhez vezető út mérföldköveinek tekintette. Dél-Európában viszont a kommunista pártok ereje és a szocialista versenytársak ezzel párhuzamos hanyatlása szolgáltatott jó okot mindkét csoport számára, hogy elkerüljék ál-

lápontjaik felülvizsgálatát. Az indokok hasonlóak voltak azokhoz, amelyek az első világháborút követő években is elméleti stagnálást okoztak. Csak Nyugat-Németországban és Ausztriában szakított a szociáldemokrácia formálisan is a marxista múlttal és kötelezte el magát egy szociális korlátok között tartott liberális kapitalista rend demokratikus, pluralista jövője mellett. De még itt sem (sőt talán különösen nem) történt semmilyen kísérlet arra, hogy túl az elfajta megújuláson, a szocialista ideálok és nyelvezet mögött meghúzódó elméleti feltételezéseket is megkérdőjelezzék.

1948 után mintegy harminc éven keresztül az európai szociáldemokraták képesek voltak az általuk képviselt elméleti kör négyesítésére. A hihetetlenül gyors gazdasági növekedés és a régi jobboldal diszkreditálódása lehetővé tette a szocialista és szociáldemokrata pártok számára, hogy – akár hatalmon, akár ellenzékben voltak – a központilag irányított, de magántulajdonra épülő gazdaságban az erőforrások radikális újraelosztását követeljék, illetve valósítsák meg. Tekintettel arra, hogy az aktív népesség fiatal volt, kezdetben munkaerőhiány is jelentkezett, demográfiai (és fogyasztói) fellendüléssel lehetett számolni, valamint bővülő hazai és külföldi piacokkal, a kormányoknak meg voltak rá az eszközeik, hogy eddig nem látott méretekben újraeloszták a jövedelmeket és jóléti szolgáltatásokat nyújtsanak anélkül, hogy ezzel a gazdaság bővülését és a politikai szabadságjogokat veszélyeztetnék. Amíg ez volt a helyzet, a háború utáni nyugati baloldal szénája jól állt, hosszabb időt töltöttek kormányon, mint korábban bármikor. De facto feladhatták korábbi forradalmi álláspontjukat anélkül, hogy alaposabban megvizsgálták volna saját létjogosultságukat vagy hosszú távú céljaikat. A radikális nyelvezet továbbra is kötelező előírás maradt a párt hívek számára, a fiatalabb generáció figyelméig pedig, mely a radikális elmélet és a gyakorlat összhangját kereste, inkább a nem európai világ totalitárius mozgalmait felé fordult. A baloldaliak többsége (különösen azok a vezetők, akik még emlékeztek a húszas és harmincas évek sovány esztendőire) azonban örömmel sütkérezett a legújabb sikerek fényében és hagyta a dolgot annyiban.

A hetvenes évek közepén azonban a helyzet megváltozott. Az előregedő népesség nagyobb terhet jelent a közjóléti és a biztosítási intézmények számára. A csökkenő növekedési ütemek miatt az állam egyre nehezebben jut hozzá az újraelosztási programok és társadalmi kötelezettségek igényelte jövedelemhez. A liberális középosztály, mely a békés időkben örömmel szavazott a mérsékelt baloldali társadalompolitikára és élvezte annak áldásait, most sérelmezi reáljövedelmének megadórta-tását, hogy abból fizessék a többieknek járó szolgáltatásokat. Ez a magyarázata a skandináv szociáldemokrácia, csakúgy mint Latin-Európa szocialista kormányai csökkenő népszerűségének. Az 1948–74-es évek mesterséges és valószínűleg megismételhetetlen körülményei oda vezettek, hogy 1977-ben a svéd GNP 35%-át fordították szociális kiadásokra. Ha ez jelenti a „szocializmust”, akkor az hosszú távon nem tartható fenn. És mégis, bárhogy nevezzük is a politikának, a gazdasági gyakorlatnak ezt az együtesítést, már hosszú ideje ez jelentette a baloldal fő vonzerejét. Ha nem védhető, ha nem tartható fenn, akkor nem világos, hogy mi marad meg a baloldaltól egyáltalán.

A baloldali gondolat építőköveinek e folyamatos lebontódása nyomán már alig akad valaki, aki valóban hinnen a baloldal eszkatológiájában, episztemológiájában, szociológiájában, politikai előrejelzéseiben vagy gazdasági programjaiban, ahogy azok a Bastille bevételét követő két évszázadban megfogalmazódtak. Csábító a gondolat, hogy az európai politikának ez az összetevője ellillant és nem maradt utána más csak valami zavart, szomorkás vigyor. És mégis, van valami, a megérzéseinknek eredendő ellenmondó ebben a következtetésben. Hisz emberek milliói (és jó néhány politikai párt) még mindig „baloldalnak” tekintik magukat, és számukra ez a megjelölés mond is valamit, több pusztá nyelvi maradványnál.

De lehet valaki manapság „baloldali”? Ha e kérdésre válaszolni akarunk, újra a múlt felé kell fordulnunk. A történelmi baloldalt az egymással összefüggő, egymást kölcsönösen meghatározó hitek és feltevések együttese alakította ki, melyek egymást folyamatosan ellenőrizték és módosították. A liberalizmust például képtelenség volt a kapitalizmustól elszakítva tárgyalni, az egyének a közösséggel szembeni jogait pedig csupán az egymással versengő önző érdekek gyanakvást keltő környezetében lehetett elképzelni. A jelent egy jobb jövő ígéretéhez mérték, és e jövő határozta meg és igazolta az elérését szolgáló eszközöket. A gondolkodásnak ez – a materializmus és a tudomány melletti elkötelezettség dacára – erősen idealista fajtája családias kapcsolatban állt a szocializmussal, különösen annak marxista változatával. A legtöbb modern szocialista párt e változatban örökölte meg a szocializmust annak tizenkilencedik századi megalapítójától. Ezért hangsúlyoztam a baloldal szocialista elkötelezettségét, noha a fentiek éppúgy vonatkoznak az anarchista, szindikalista vagy radikális-republikánus gondolati rendszerekre.

Ezekben a fogalmakban elmélkedett a „baloldal” önmagáról. Maga a „baloldal” megnevezés – mint ismeretes – teljesen esetlegesen adódott abból, ahogy az egyes politikai csoportosulások az első francia forradalmi törvényhozában térbelileg elhelyezkedtek. Ám a francia forradalom előtt, sőt néhány évtizedig azt követően is létezett a radikális politikának egy másik válfaja is. Ez nem a tizenkilencedik századi pozitivisták számára oly ismerős fogalmakkal – tudomány, haladás, racionalitás stb. – határozta meg magát, hanem az igazság, a jogok, a tradíciók, sőt az előjogok sokkal régebbi fogalmaival. Ez a radikális hagyomány mélyen gyökerezett a korai kereszténység chiliasztikus kultúrájában, kisebb mértékben, áttételesen a késő középkori egyház természetjogra támaszkodó nyelvezetében, valamint az ipari forradalmat közvetlenül megelőző korszak parasztlázadásaiban. A radikális tiltakozás nyelvezete nyíltan moralizáló volt, és egyáltalán nem historizáló (sőt az „aranykor” utáni vágyakozásával kifejezetten történelmietlen), továbbá nélkülözte azt a kifinomult öntudatot, azokat a bonyolult programokat, melyek a tizenkilencedik század ipari és szellemi mozgalmait jellemezték.

Sajátos módon ez a „baloldal” – bármilyen anakronisztikus volt is – soha nem tűnt el egészen. Ehelyett „természetes” társadalmi érzékenysége – amit E. P. Thompson a „tömegek erkölcsi gazdaságának” nevezett – egyfajta nyelvi maradványként beszűremkedett a „tudományos” szocialisták első nemzedékének munkáiba, valamint erkölcsi tilta-

kozásként, mely azonban már teljesen elvesztette társadalmi és vallási létalapját. Maga Marx sem korlátozta kapitalizmus-kritikáját arra a kijelentésre, hogy a politikai gazdaságtan rendszerét saját belső ellentmondásai ítélik bukásra. Azt is hangsúlyozta – néha egészen megindító eszmefuttatásokban –, hogy a kapitalizmus kegyetlen és igazságtalan. Kétségtelen, hogy a baloldalnak erőt adott az a képessége, hogy az olyan erkölcsi ítéleteket, mint „ez igazságtalan”, „ez helytelen”, olyan analitikus megállapításokkal tudta párosítani, mint „ez így és így működik, nem hatékony, elmentmondásos, ezért el fog tűnni”. Baloldalnak lenni annyit tett, mint hinni abban, hogy a társadalmi berendezkedést meg kellene változtatni, de abban is, hogy a történelem a mi oldalunkon van, hogy végső soron ez a változás meg kell hogy történjen és meg is fog történni.

Ajelenlegi helyzet egyedülálló: a baloldal elvesztette a hitét azokban a tudományos előfeltevésekben, melyek korábban a cselekvését megalapozták, egyelőre azonban nem találta meg a biztos módját annak, hogyan bástyázhatná körül a most visszaállítani kívánt régebbi morális nyelvezetet. Ha a magukat továbbra is a baloddallal társító személyek és pártok meg kívánják őrizni hitelüket a megváltozott körülmények között, akkor elkötelezettségükhöz új tartópilléreket kell keresniük.

Először is a baloldalnak el kell ismernie bizonyos erkölcsi megérzések érvényét, és mindazokat az igényeket és kötelezettségeket, melyek ezekből következnek. Ha a társadalmi gyakorlat hibás vagy rossz, akkor ez nem tulajdonítható többé annak, hogy az „kapitalista”, „burzsoá” vagy éppen „elavult”. Ha valami annyira sért bennünket, hogy szembe akarunk szegülni vele vagy el akarjuk pusztítani, akkor ezt csak úgy igazolhatjuk, ha következményeit transzcendentális alapokon elfogadhatatlannak tartjuk. A megújult baloldal első feladata tehát, hogy fogékonnyá váljon az iránt, hogy az effajta megérzések és az őket kísérő neokantianus erkölcsi kategóriák a politikai választásnak nem csak hogy a tárgyat képezhetik, de kell is, hogy a tárgyat képezzék. Többé nem tekinthetők „mélyebb” társadalmi igazságok vagy történelmi „folyamatok” szükségszerű következményének, és nem vethetők el ezen az alapon.

Másodszor, a baloldalnak az elméletben is meg kell valósítania azt, amit a gyakorlatban már megtett: fel kell hagynia deduktív gondolkodásmódjával. Az elmúlt két évszázadban a radikális gondolat hipotetikus levezetésekre épült. Nagy előfeltevésekből eredeztette társadalmi szerepvállalását, elméleti vonzalmait, politikai választásait, pártprogramjait. Jó okunk van mind gyakorlati, mind filozófiai szempontból ezt a fajta megközelítést minden logikai tisztasága ellenére hitelét veszítettnek tekinteni. A deduktív érvelésnek a filozófiában megvan a helye, de ha a társadalmi vitákat is rá akarjuk felfűzni, az könnyen vezet intoleranciához, ha nem még rosszabbhoz. Ehelyett a baloldalnak a tapasztalatból, a közvetlenül megfoghatóból kell kiindulnia, induktív módon kell építkeznie, a sajátos szükségletekből és a gyakorlatból kell eljutnia a politikailag lehetségeshez és erkölcsileg megengedhetőhöz.

Ezzel párhuzamosan formálisan is fel kell adni azt a fajta metaanalitikus csomagolást,

amelyre fent már utaltam. Ennek egyik példája az állam szerepe a baloldali gondolkodásban. Mostanáig az állam a labda szerepét játszotta a modern politikai vitákban, melyet ide-oda dobáltak: az egész történeti baloldal (a kontinentális Európa néhány kisebb csoportosulását leszámítva) egyedül az államon keresztül próbált nagyszabású változásokat végrehajtani, míg jobboldali ellenfeleik (és a hagyományos liberálisok többsége) számára a modern állam a gonosz és a veszedelmek forrása, a szabadságot veszélyeztető totalitarizmus melegágya és a gazdasági erők szabad játékának akadályozója. Ez gyalgó vita, bármily tiszteletre méltó helyet foglal is el az elméletben és bármekkora is a valószínű hatása. Ami a tényeket illeti, az állam a modern Európa legnagyobb részén tényleg jelentősen javította az emberi viszonyokat. Szabályozta, illetve sokszor maga nyújtotta a szükséges és üdvözlendő közszolgáltatásokat. Amióta a népfelkelés elve váltotta fel a királyok isteni jogát mint a közösségi cselekvés és a közhatalom kizárólagos legitimáló elvét, az állam – mint a szuverenitás megtestesítője – a legtöbb társadalmi kezdeményezés egyedül elfogadható forrása és kikényszerítője. Nagy, komplex társadalmakban valószínűleg ez marad a helyzet.⁶ Ebből azonban nem következik, mint ahogy azt mind a baloldal, mind a jobboldal beállítani igyekezett, hogy a magántulajdonnal, az egyéni szabadságjogokkal, a piac lehetőségeivel kapcsolatos nézeteink szorosan összefügnének, egyértelműen levezethetők lennének az állammal kapcsolatos álláspontunkból. A tevékeny állam és a szabad piac, vagy másképp: a jóléti állam, az indikatív tervezés és a csorbítatlan tulajdonjogok nem eredendően ellentmondásos, egymással összeegyeztethetetlen társadalmi célok. Ha azok lennének, a háború utáni európai fellendülésre nem kerülhetett volna sor és a mai Svédország, Ausztria vagy éppen Franciaország elképzelhetetlenek lennének. A feltételezett ellentmondások a tizenkilencedik századi doktrínák örökségei – a gyakorlatban természetesen már felhagytak velük (legutóbb a francia szocialista kormány 1982-ben).

Most egyfajta szelektív mentési műveletre lenne szükség. A hiperracionalitás hittételének mennie kell, de semmi nem indokolja, miért ne lehetne a felvilágosodás bizonyos vívmányait megőrizni, nevezetesen az ésszerűen szervezett államot, illetve a társadalmi viszonyok korlátozott alakíthatóságába vetett hitet. Mert a baloldal természetesen nem szorítkozhat arra, hogy erkölcsi gyógyírt ajánlgasson jó szándékúan, illetve radikálisan tiltakozzon mindazon esetekben, amikor az erkölcsöt veszély fenyegeti. Ha így történné, túl közel kerülne a „libertáriánus” jobboldalhoz, elvesztené politikai megkülönböztető jegyeit, és visszasüllyedne a „készen csomagolt” mindent vagy semmit okoskodásba. Ezen okok miatt a baloldal nem azonosíthatja magát – hogy egy fontos mai példát említsek – a Kelet-Európában manapság újraéledő „jogi” nyelvezettel, bármilyen eredményeket ér is az el és bármekkora is az erkölcsi vonzereje.

A negatív jogok – az egyének a közösséggel szembeni igényei – zömükben csodálatra méltóak, létfontosságúak, megadásuk nélkül nincs szabad társadalom. Olyan dolgokra terjednek ki, mint a szólásszabadság vagy a gyülekezési szabadság, és garantálhatók pusztán azért, hogy az állam nem engedélyezi megsértésüket sem a maga, sem mások számára. De ez túlságosan kevés ahhoz, hogy egy komplex társadalmi szervezet irányítását rá lehetne építeni. A pozitív jogok ezzel szemben, ha komolyan vesszük őket, veszélyesen sokat akarnak. Arra a hitre épülnek, hogy egy adott

társadalom minden tagjának abszolút joga van a javak potenciálisan végtelen körére (egyenlőség, oktatás, bérék, egészségügy, szolgáltatások stb.), mely javakat a gyakorlatban csak az állam képes nyújtani. Az eddigi baloldal azon a véleményen volt, hogy e jogokat érvényesítendő az államnak igen jelentős és állandóan bővülő hatalomra, hatáskörökre van szüksége. Ma azt gondoljuk, hogy egy ilyen központosított hatalom önmagában is veszélyes. A baloldal tehát nem szorítkozhat bizonyos abszolút negatív jogok védelmezésére, de nem ismerheti el és nem támogathatja minden lehetséges módon a pozitív igények végtelen sorát. Baloldalinak lenni ezekben a kérdésekben azt jelenti, hogy tudjuk miért és hogyan álljunk ki bizonyos jogok és kötelességek mellett, és hogyan védhetjük meg ezekre vonatkozó álláspontunkat.

Mutatis mutandis ugyanez érvényes a piac sokat vitatott problémájára. A teljesen szabad piac hayeki hívei természetesen utópisták – ilyen piac sohasem létezett, sem a tizenkilencedik századi Angliában, sem az USA-ban és természetesen nem létezett a kontinentális Európában sem. A szabad piac mint öncél ellentmondásos dolog: hiszen a piacnak az a lényege – az eszmék piacának éppúgy, mint az áruciknek –, hogy az egymással versengő javak maguk találják meg a megfelelő mennyiségüket és árukat. Ha a nem szabadpiac hívei győznek az érvek versenyében, akkor – éppen a piac szabályai értelmében – az övék a helyes álláspont. A „piacról” folyó vita ezért nem elméletileg, hanem tapasztalatilag dönthető el, és itt mind a baloldalnak mind a jobboldalnak mérsékelnie kellene magát az ítéletalkotásban.

Minthogy most nem a jobboldallal foglalkozom, hadd jegyezze meg csupán annyit, hogy a baloldalnak jó oka van azt hinni, hogy a piac működését szabályozni, módosítani kell, és pedig olyan mértékben, ahogy azt az igazságosság, a méltányosság megköveteli. Ennek a szabályozásnak azonban csak akkor van értelme, ha nem akadályozza azoknak a javaknak az előállítását és értékesítését, melyekre a baloldal által óhajtott társadalom virágzásához is szükség van. Ezért például nincs értelme a magántulajdon intézményét támadni: az effajta fenyegetés nemcsak a szabadságot csökkenti, de veszélyezteti a piacgazdaság sikerét is, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az elosztásban társadalmi igazságosság érvényesüljön. Itt ismét nem arról van szó, mintha újfajta gyakorlati álláspontot követelnénk a baloldaltól – amit elmondtam, annak a nagy része Ausztriában vagy Norvégiában már amúgy is megvalósult. A cél inkább az, hogy a baloldali gondolkodásban meghonosodjék az a felfogás, miszerint bármely mai radikális gondolatrendszernek szükségképpen részlegesnek, változóknak és kompromisszumra hajlónak kell lennie. El kell döntenünk, hogy milyen feltevések vezérlik majd kollektív cselekvésünket és hogy e feltevések milyen mértékben lehetnek (legyenek) szándékosan rendszertelenek.

A baloldal jövőképe mindig is boldogan optimista volt. A történelemben csak pozitív, biztató jeleket látott, ha hozzá fordult példáért, tanácsért. A kíváncsatos nemcsak lehetséges, de valószínű is volt, és újabb előrelépést jelentett egy olyan folytonos vonalon, mely a haladást jelképezte. Mi, akik a 20. század tapasztalataiból merítünk, kénytelenek vagyunk borúlátóbbak lenni. Amennyiben ábrázolni akarjuk a történelem tökélet-

lenségeivel és visszaeséseivel folytatott krónikus küzdelmünket, a legcélszerűbb, ha ezt erkölcsi kategóriákban tesszük, szemben elődeink gazdasági és társadalmi fogalmaival. Tapasztalataink fényében a baloldal célja nem más, mint az önkényuralom kiküszöbölése, illetve azoké a társadalmi családoké, melyek minden önkényuralom melegágyai. Ez ügyben Rousseau-tól, Marxtól és utódaiktól kevés útmutatást remélhetünk – jobban tesszük, ha a nagy „illiberális moralistákhoz”, Machiavellihez, Hobbeshoz és társaikhoz fordulunk, akiknek a társadalmi erőszakkal és konfliktusokkal kapcsolatos tapasztalatai jobban hasonlítanak a miénkhöz. Röviden, olyan politikai fogalmakat és nyelvezetet kell kialakítanunk, melyek segítenek a „rossz” ellen, ahelyett, hogy rövidlátóan és kizárólagosan a „jó” elérésére összpontosítanának. Nem az kell, hogy – mint a múltban – leírjuk, megteremtjük majd kikényszerítsük a társadalmi harmóniát, hanem, hogy kigondoljuk, hogyan emelhetnénk gátat a túlzott diszharmóniának – elfogadva, hogy némi valódi nézeteltérés a társadalom természetét és célját illetően nemcsak elkerülhetetlen, de hasznos is.

Amennyiben a baloldal ilyen szellemben kívánja „episztemológiáját” újraalkotni, úgy először is a „procedurális igazság” elméletét és gyakorlatát kell új megvilágításban látnia. Az „igazság” mint olyan egy megújult baloldali hitnek nem lehet része, nem szabad hogy része legyen. Hasonlóan a „teljes egyenlőséghez” és az „igazi szabadsághoz”, ez is olyan ideológiai abszolútum, deduktív módon levezetett közös cél, melyet – a tökéletesség igényére hivatkozva – azután nagyon is könnyű nyaklól nélkül kikényszeríteni. A procedurális igazság(osság) valami mást jelent. Azt, hogy – a nyugati demokráciák jogi eljárásainak analógiájára – ne a dolgok kimenetelével, hanem az eszközökkel törődjünk. A „tökéletes igazság” hagyományos baloldali fogalmánál az eredményt az elmélet előre meghatározza és az eljárást úgy igazítja, hogy az adott eredmény jöjjön ki. Az a logika, amely a „polgári igazság”, az „osztályigazság” bírálatával kezdődik, könnyen jut el a koncepciók pereikig. A konzervatív jobboldal, ezt el kell ismerni, mindig is ragaszkodott az igazság másfajta fogalmához, a „tisztá igazsághoz” (a „pozitív” igazsághoz), melynek értelmében az az igazságos, ami legitim (társadalmi, jogi, politikai, gazdasági) eljárás nyomán születik, az igazságnak egyszerűen nincs más mércéje. Ezen gondolatmenet alapján nem lehet kifogásolni a piaci versenyben vagy a jogviták során kialakult eredményeket, akár mennyire sérti is nemesebb énünket azok kegyetlensége, esetleg nyomorúságos volta.

A procedurális igazság kompromisszumos fogalom. A helyesen definiált, legitim eljárásokat követni kell, azok kimenetelét el kell fogadni. De ahol az eljárások eredményei tartósan sértik erkölcsi érzékenységünket, ahol összességükben igazságtalannak érezzük azokat, ott szükséges és indokolt az eljárás megváltoztatása. Ám ott és csak ott. Ez az érv csak jóhiszeműen alkalmazható. Ahhoz, hogy a baloldal kritizálhasson és ha kell, megtámadhasson egy eladdig legitim eljárást, meg kell tudni mutatnia, hogy annak eredményei nincsenek összhangban az eljárás saját erkölcsi premisszáival.

Egy ilyen eljárás-központú politikai rendszer, egy ilyen demokrácia, melyben az igazságosság, a jog intuitív fogalmait nem sértik meg állandóan, ez kell hogy legyen a baloldal célja. Ismétlem: a célja, és nem eszköze valami egyéb cél megvalósításának. Nyilvánvalóan e tudatosan szerény cél nem fogja elnyerni azok tetszését, akik számára a nyílt eljárások és a versengő érdekek elismerése megengedhetetlen. Ha a baloldal ezeket az előfeltevéseket magáévá teszi, egyszer s mindenkorra elhatárolja magát a kommunizmustól, a szélsőséges nacionalizmustól és mindenfajta radikális antidemokratizmustól.

Bármit állítsanak is az osztrák vagy a német szociáldemokraták, a francia szocialisták vagy a brit Munkáspárt, bizony nem is olyan régen még meleg kapcsolatokat ápoltak kommunista „unokatestvéreikkel” (SPD és SPÖ), az antikapitalista forradalom nagy lakomáját ígérték (francia szocialisták), és az Európai Közösséget „kapitalista kartellnek” bélyegezték (Munkáspárt). Kíméletlen felülvizsgálatra van tehát szükség, ha a nyugat-európai baloldal vissza akarja szerezni hitelét. Nem lehet továbbra is radikális egy olyan társadalomelmélet alapján, melyben már nem hisz, és gondolkodásának középpontjába kell helyeznie azt a fajta erkölcsi diskurzust, melynek tengelyében az eljárási demokrácia tökéletlen, de elvülhetetlen fogalma áll. Csak ha a „tudományos szocializmus” hősi eposzáját a kommunistaellenes felszabadítás lírai költeményein át eljut a napjaink demokratikus gyakorlat szürke prózájához, akkor remélheti a baloldal, hogy vissza tudja foglalni a társadalmi vitákban azt az erkölcsi magaslatot, melyet egykor magáénak mondhatott. Sok baloldali nem kis meglepetéssel fogja tapasztalni, hogy milyen ismerős terepen jár. Molière Monsieur Jourdainének módjára, anélkül hogy tudott volna róla, mindig is prózában beszélt.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

J E G Y Z E T E K

1 Európában. Az Európán kívüli világ radikális és forradalmi eszméiről itt nem foglalkozom.

2 Különösen a francia felvilágosodás, melynek az európai baloldalra gyakorolt hatása messze a legerősebb volt, ha másért nem, akkor a francia forradalom vívmányai és nyelvezete miatt.

3 A kínos jelenségre, hogy tudniillik a munkások mindig is jelentős számban szavaztak a centrumra, a jobboldalra, sőt a szélsőjobbra, a baloldalnak mindig volt egyfajta magyarázata. Az indokokat a legvilágosabban Antonio Gramsci fogalmazta meg az ideológiai hegemoniáról szóló tételében, melyben az elmélet metafizikus és önigazoló természetét agyafúrt, de csak helyi érvényű szociológiai megfigyelésekkel is megtámasztotta.

4 Ebben a tanulmányban nem foglalkozom a politikai vagy föld-

rajzi szempontból a széleken elhelyezkedő radikális csoportosulásokkal.

5 Nincs sok értelme azt kérdezni, hogy maga a „baloldali” szó nem vált-e feleslegessé. Bármit jelentsen is a jövőben, két évszázad megszokása, nyelvi elfogadottsága áll az oldalán; ezért túlzott pedantéria lenne taxonómiai fejtegetésekbe bocsátkozni és kideríteni, nincs-e szükség új megnevezésre. A politikai paletta egy bizonyos része, az, amelyik a mozgás, a változás mellett kötelezte el magát, továbbra is „baloldalnak” fogja nevezni magát, és ezáltal a múlt terhes örökségét át fogja vinni a jövő vitáiba.

6 Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az „állam” értelmezésünkben magában foglalja az olyan választott helyi és területi hatalmakat, mint amelyek a német tartományok vagy a francia és az olasz régiók.

Mi az, hogy baloldal?

A SZOCIALIZMUS LÉNYEGE ÉS A „KIIGAZÍTÁS” IGÉNYE

STEVEN LUKES

A baloldal–jobboldal megkülönböztetést egyre többen kétségbe vonják Nyugaton és Keleten is. Minthogy a politikai tájkép egyre gyorsabban változik, a régi útjelző táblák gyorsan tűnnek el a szemünk elől. A mai politika – mondják – túlságosan bonyolult ahhoz, hogy ebbe az egyszerű dualista sémába lenne foglalható. Mások szerint a megkülönböztetés egyszerűen érvényét veszítette. Ez a magyarázata például a német Zöldek jelszávának: „sem balra, sem jobbra, hanem előre”, vagy annak, ahogy a feminista mozgalmak egy része utasítja el a bal–jobb megkülönböztetést. Hasonlóképp e megkülönböztetés megkérdőjelezése Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban egy időben közhelynek számított. Adam Michnik például így ír: „A lengyelek túlnyomó többsége számára a bal- és jobboldal egy régebbi korból fennmaradt, elvont felosztás.” Az 1988-as eseményeket megfigyelő Timothy Garton Ash már óvatosabban fogalmaz. Véleménye szerint „ma Kelet-Közép-Európában az számít baloldali ellenzéki értelmiséginek, aki azt állítja, hogy a bal- és jobboldal kategóriái értelmüket veszítették. Egy jobboldali nem mondaná ezt.” Azóta a helyzet még zavarosabbá vált. Ligacsov egyszer baloldali volt, egyszer jobboldali. A Gorbacsov ellen lázadó puccsistákat jobboldaliaknak nevezték, a piacpárti „demokratákat” baloldaliaknak.

Ráadásul a baloldal fáradtan vándorló hadserege – úgy látszik – maga sem tudja már, merre halad. A katonák már régóta sejtik, hogy az új világba tartó hosszú menetelésüknek vége, és ez mély zavarodottságot keltett soraikban. Akik korábban a baloldallal azonosították magukat, azok továbbra is ragaszkodnak a megnevezéshez (legalább két korábbi kommunista ezred ma demokratikus baloldali ezrednek nevezi magát), de maguk sem tudják, tulajdonképpen mivel is azonosulnak.

A gondolat, hogy a politika voltaképp baloldal és jobboldal konfliktusa, Versailles-ban született 1789 augusztusában, a zajos és féktelen Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. Itt az azonosan gondolkodók egy helyre gyűltek és együtt szavaztak az elnöki szónék jobb, illetve bal oldalán: a jobboldaliak ellenfeleiket, hogy lejárássák őket, „pártoskodóknak” nevezték, önmagukat pedig *le coin du Palais Royal* névvel illették. A „baloldal”–„jobb-

oldal” terminológiát időnként a forradalom későbbi időszakában is használták, a „jobb”-bal jelölve az előjogokhoz, a hierarchikus rendhez való ragaszkodást, „bal”-lal pedig e rendszer megdöntésének vágyát. Ám e fogalom pár század elejére vált általánossá a Nemzetgyűlésen, következésképp a nemzeten belüli megosztottság jelölésére. Időközben a dichotómia kontinuummá változott. A fogalmak később átterjedtek Piedmont-ra és Itáliára, onnan pedig Európára majd az egész világra.

Mi a jelentősége a politikai mező e felosztásának? A politika szimbolikus térként való felfogására három lehetőség kínálkozik: a vertikális, a centrum-periféria, és a laterális felfogás. Az első kettő jelen volt az *Ancien Régime*-ben: a királyság, a nemesség és a polgárság hierarchiája, a Napkirály jelképrendszere jól ismert és általános ikonográfiai mintát követ. A bal- és jobboldal jelképei azonban, akár kétpólusú, akár folytonos módon képzeljük el őket, a politikai megosztottság újfajta mintáját képviselik.

Bár a kijelentés spekulatív, mégis kézenfekvő lehet: a laterális felfogás egyfajta egyenlőséget fejez ki, a különböző politikai álláspontok közti paritást. Bal, jobb és a köztes terület ugyanazon a szinten helyezkedik el. Ily módon a bal- és jobboldal fogalmaival 1789-ben a *paritás elvét* honosították meg a modern politikai életben: azt az elgondolást, hogy a politikai alternatívák törvényes módon versengenek egymással a választók kegyeiért.

Némi továbbgondolkodás után azonban kiderül, hogy a bal- és jobboldal közti paritás nem természetes. Lássuk először, mit bizonyítanak az indoeurópai nyelvek, milyen másodlagos jelentés tapad egyfelől a *sinister*, *gauche*, *linkisch* vagy *maladroit*, másfelől a *right* és *rectitude*, a *droit* és *droite*, a *diritto* és a *Recht* szavakhoz. A jobboldalra utaló szavak másodlagos jelentése ügyesség, becsületesség, valami, ami a szokással, az erkölccsel és a joggal megegyezik, a baloldalra utalóké viszont ezzel éppen ellentétes.

Vagy vegyük a vallástörténetet és az összehasonlító etnográfia eredményeit. A jobb szinte mindenütt magasabbrendű. Isten Évét Ádám bal feléből teremtette, s a gonosz erői a középkori judaizmusban is mindig bal oldalon helyezkednek el. Az Újtestamentum szerint az embernek Fia „a juhokat jobb keze felől, a kecskéket pedig bal keze felől állítja”: az előbbiekhöz így szól: „Jeretek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, a mely számotokra készített a világ megalapítása óta”, az utóbbiakhoz pedig így: „Távozzatok tőlem ti átkozottak, az örök tűzre, a mely az ördögöknek és az ő angyalainak készítettet”, az embernek Fia pedig „az Istennek hatalmas jobbán” fog ülni. A Koránban hasonló részrehajlás mutatható ki csakúgy, mint a törzsi kultúrákban. Mindezekben a társadalmakban a jobboldal elsőbbséget élvez a ceremóniális szokásokban, a társadalmi etikettben – eskütételnél, tisztelgésnél, házassági

Steven Lukes és Roger Scruton írásai a *Times Literary Supplement* 1992. március 27-i és április 3-i számaiban jelentek meg. Magyarul teljes változatban (és másik fordításban) a *Hírnagy* 1992. júliusi számában olvashatók.

és más szerződéskötésnél, köszöntésnél, a tisztelet és a barátság kifejezésénél.

Mindezek fényében megállapíthatjuk, hogy a bal és a jobb politikai jelképrendszere vegyíti a laterális és a hierarchikus elveket, az egyenlő jogállást és az egyenlőtlen képességeket, a formai egyenlőséget és a tartalmi egyenlőtlenséget. A baloldal, amikor magáévá tette ezt a metaforát, egyben át is alakította a jelentését, mert nem fogadta el hierarchikus tartalmát természeti adottságként. Megkérdőjelezte a hierarchiákat és a társadalmi rend szentesített elveit, a gazdasági és társadalmi viszonyok, a státus és a politikai hatalom egyenlőtlenségét igazságtalannak bélyegezte és célul tűzte ki, hogy ezt az egyenlőtlenséget csökkentse, majd felszámolja.

A „baloldal” a felvilágosodásban gyökerező, 1789 elveiben kifejezésre jutó hagyományt és cselekvési irányt jelöl: a fenti elvekben rejlő ígéretek – az elvek újraértelmezését sem kizáró – megvalósítására irányul, a civil szférától haladva a politikai és gazdasági, a társadalmi és a kulturális felé, politikai eszközökre támaszkodva, támogatást szerezve, hatalmat megragadva. Erről a hagyományról gyakran, túlságosan is gyakran megfeledkeztek, sőt kiforgatták. Ezért itt mindig az ideáltipikus baloldalt tartom szem előtt.

Ez a baloldali program számtalan formában fejeződött ki – az állampolgári jogok nyelvezetében, az igazság, a demokrácia kiterjesztésében, a kizsákmányolás és elnyomás elleni szakadatlan küzdelemben. Ezt jól felismerhetjük Karl Kautskynál is, amikor azt írja, hogy a szocializmus feladata „a kizsákmányolás és az elnyomás minden fajtájának felszámolása, akár egy osztály, egy párt, egy nem vagy egy faj ellen irányul az”. A baloldal – mondhatni – azoknak az egyenlőtlenségeknek a fokozatos kiigazítását tűzi ki célul, melyeket a jobboldal szentnek, sérthetetlennek, természetesen és elkerülhetetlennek tekint. Helyre akarja hozni a dolgokat: orvosolni akar – amennyire csak lehetséges vagy ésszerű – minden természeti vagy társadalmi eredetű hátrányt, hogy mindenkinek azonos életesélyei legyenek. Az egyes egyenlőtlenségek elleni harcot egyetlen hatalmas háború részének fogja fel. Akik csupán mozgalmakban hisznek – a fajgyűlölet elleni harcban vagy a feminizmusban – és tagadják, hogy a „részleteken túl” létezne a küzdelemnek egy általános terve is, a baloldal egyik igen lényeges tanításától térnek el.

A baloldal ezt a kiigazítási elvet egyfajta fejlődésmélethez építi, mely elmélet szerint minden átmeneti visszaesés ellenére a történelem a folytonos győzelmek sorozata. Ez az elmélet társadalomkritikát tartalmaz, miután a különféle intézményeket és tevékenységeket, valamint az őket alátámasztó hiteket bizonyító eljárás alá veti. Ezért univerzalisztikus ez a felfogás, többféle értelemben is. Társadalomkritikai elkötelezettsége megköveteli, hogy olyan indokokat hozzon fel, melyeket megfelelő megfontolás után bárki elfogadhat. A kritikai nézőpont külsődleges: azt, amit egyesek közülünk tesznek, az elmélet egy szélesebb „mi” szempontjából bírálja. Harmadszor, a kiigazítási elv áthág minden határt: természetes módon terjed az osztálykülönbségektől a faji és a nemek közti különbségek felé éppúgy, mint a nemzetállamon belüli különbségektől a világméretű különbségek felé.

A kiigazítás paritást igényel. Századunk heroikus társadalmi kísérlete a „létező szocializmussal” legalább azt bizo-

nyította, hogy amennyiben a baloldal a teljes politikai teret lefoglalja, kiigazító programja eltorzul, és egy új elnyomó és egyenlőtlen társadalmi rendszert hoz létre, melyet azután ismét csak ki kell igazítani. Eközben Keleten létrejön a szocialistaellenes baloldal, melynek a régi, nyugati szocialista baloldal mozgalmával és pártjaival ellentmondásos a kapcsolata. Mi hát a viszony szocializmus és baloldal között? Vajon a szocializmus még mindig a baloldali hagyományt követi? Tisztázzuk először, hogy a szocializmus mivel állítható szembe.

Egyesek szerint a *kapitalizmussal*. Ez esetben a „szocializmus” olyan megvalósítható és életképes társadalmi rendszer, mely képes a kapitalizmust helyettesíteni. De ilyen rendszer nem létezik, és már nem is hisz senki benne. A huszadik század végének „létező szocializmusa” a legjobb esetben is csak a huszadik század eleji gazdaságot képes fenntartani, miközben egy súlyosan igazságtalan társadalmi rendet képvisel. E társadalomnak nincs „megreformált”, piacorientált változata, mert a bürokratikusról a piaci koordinációra való áttérés összeegyeztethetetlen az állami szektor dominanciájával. „Harmadik út” sem létezik a két izmus között, mégpedig két okból. Az egyik, hogy nincs „második út”. A másik, hogy nincs egységes „első út” sem, hanem számtalan sok „első út” épül Braziliától Japánig, az egalitárius Tajvantól a szociáldemokrata Svédorszáig. Semmi okunk sincs azt gondolni, hogy a kapitalizmus sokszínűségének végső határához ért. A szocializmus tehát – legalábbis a fenti értelmezésben – a kiigazítás akadálya, mert illuzórikus világot javasol.

Akkor talán a *liberalizmussal* lenne a szocializmus az ellentéte? Harcos marxisták szoktak ilyesmit mondani, a „burzsoá” szabadságjogokat komédiának bélyegezve. Ám a liberalizmus központi elvei – az egyenlő méltóság, az esélyegyenlőség, a személyes szabadság és a vallási és erkölcsi sokféleséggel szembeni tolerancia – nincsenek ellentétben a szocialista elvek legjobbjával. Sőt a szocialisták gyakran komolyabban akarják venni ezeket az értékeket, mint a liberálisok. Bár a liberális elvek legmeggyőzőbb rendszeres kifejtése, John Rawls *A Theory of Justice* című műve a liberális politikai filozófia erősen egalitárius változata mellett áll ki. De még ha a liberálisok – mint azt a szocialisták állítják –, ezen elveket a fennálló osztályviszonyokat alátámasztó ideológia kidolgozására használták is fel, ebből még nem következik, hogy a szocializmusnak másfajta elvekre lenne szüksége. A szocialisták feladata ezen liberális elvek megfelelő értelmezése és érvényre juttatása szóval és tettel, a harcos jobbítás (kiigazítás) szellemében.

Végül ellentétben áll-e a szocializmus az *individualizmussal*? „Individualizmuson” itt azt a szabadpiaci erkölcsöt értem, melyet az osztrák iskola, von Mises és von Hayek hirdetett meg, és amely a thatcherizmusban öltött testet. R. H. Tawney „akvizitív társadalmának” ethoszát, mely az emberi motiváció egész gazdagságát, Marx és Engels szavával „az önző számítás jeges vizébe” fojtja, a társadalmi kapcsolatokat „pénzviszonnyá” redukálja. Ezen értelmezés szerint a szocializmusnak igenis saját külön értékei vannak. Ilyenek a kölcsönösség és a szolidaritás, különösen pedig az az elv, hogy a jobb helyzetben lévők energiájukat, tehetségüket, képességeiket azok javára kell hogy fordítsák, akiket Rawls a „legkevésbé kedvezményezetteknek” nevez: a szegények, a védtelenek, a szakképzetlenek és szerveztelenek, valamint a betegek és a kiközösítettek javára. A piaci individualisták számára „társadalom” nem is létezik, mint ahogy azt Mrs. Thatcher egy alkalommal ki is

jelentette. Vagy legfeljebb olyan háttérként szerepel, mely az önálló egyének számára lehetőséget és bátorítást ad arra, hogy elnyerjék jutalmukat és gyakorolják jogaikat. A szocialisták számára ellenben a társadalom olyan terület, melybe az állami politika beavatkozik, hogy kiigazítsa az igazságtalanságokat.

Ami a szocializmusból megmarad, az egy erősen egalitárius, liberális és individualizmusellenes politikai etika, mely sajátos intézményi újításokra és programokra sarkallhat bennünket. Nagy-Britanniában ma egy sor fontos kérdéssel kell döntenünk: a piac behatolásáról a közjavak területére, mely a szegényeket arra kényszeríti, hogy fizessenek az egészségügyi szolgáltatásokért, az oktatási rendszer

ren belül pedig kiélezi a társadalmi különbségeket, az állami lakásszektor, az ingyenes jogsegély és a könyvtárak visszaszorulásáról; a legalsó rétegek – a hajléktalanok, a kiemmizettek, az alulképzettek, a rosszul fizetettek és a munkanélküliek – kilátástalanságáról, vagy arról, hogy mi az igazságosabb: ha az állam eladósodva a jelenlegi fogyasztást finanszírozza, vagy ha közületi beruházásokat hajt végre a jövő érdekében. Ha szembenézünk e problémákkal, két dolog világossá válik: az egyik, hogy a bal–jobb alapon felrajzolt térkép a mai politikában sem veszített értelméből, a másik, hogy a baloldal a jobb.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

Az

ÖRÖKMOZGÓ

OKTÓBERI PROGRAMJÁBÓL

OKTÓBER 1-9.

A *Cahiers du Cinema* 40 éve — a Francia Intézettel közös válogatás, Magyarországon még nem vetített francia szerzői filmekből.

OKTÓBER 3-4.

Claude Lanzmann: *Shoah* című 9 órás filmjének bemutatása, a rendező jelenlétében

OKTÓBER 5.

Budapesti Őszi Fesztivál — A *Flamand Hét* megnyitója Greenaway táncfilmjeivel

OKTÓBER 7-15.

A Budapesti Őszi Fesztivál keretében: Vilgot Sjöman retrospektív (a Svéd Intézettel közös szervezésben)

OKTÓBER 14.

Japán experimentális filmek (a *Japan Foundation*nal közös szervezésben)

OKTÓBER 15 - NOVEMBER 15.

A német film a harmincas években
(A Goethe Intézettel közös rendezvény)

ÖRÖKMOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET FILMMÚZEUMA
VII. ERZSÉBET KÖRÚT 39.

Mi az, hogy jobboldal?

VÁLASZ STEVEN LUKESNAK

ROGER SCRUTON

Steven Lukes meggyőzően érvel amellett, hogy a baloldali programja túlélheti a szocializmus elméletét (vagy inkább elméleteit). Állítása szerint még ha el is fogadjuk a piacgazdaságot, „a baloldali ... azoknak az egyenlőtlenségeknek a fokozatos kiigazítását tűzi ki célul, melyeket a jobboldal szentnek, sérthetetlennek, természetesen és elkerülhetetlennek tekint”. Ez a program azonban, az egyenlőtlenségek elleni küzdelemmel az élén, tipikusan baloldali természetű. Hogy a jobboldalt megért-hessük, más nyelvet kell használnunk.

Lukes anélkül, hogy meghatározná a jobboldalt, az „individualizmust” ellenszenvvel szemléli. Így ír róla:

„Individualizmuson itt azt a szabadpiaci erkölcsöt értem, melyet az osztrák iskola, von Mises és von Hayek hirdetett meg, és amely a thatcherizmusban öltött testet. R. H. Tawney akvizitív társadalmának ethosát, mely az emberi motiváció egész gazdagságát, Marx és Engels szavaival az önző számítás jeges vizébe fojtja, a társadalmi kapcsolatokat pénzviszonnyá redukálja”.

Lukes egy másik erkölcsiséget javasol, mely a liberális értékeket a hátrányos helyzetűekkel való törődéssel elegyíti, John Rawls *A Theory of Justice* című művének mintájára. A baloldalnak ezt a „politikai erkölcsét” „harcos jobbító szándék” mozgatja, mely „individualizmusellenes” és azt ígéri, hogy visszatérhetünk a „kölcsonösszeghez és szolidaritáshoz.”

Érdemes Lukes terminológiáját bírálni, hiszen a nyelv legalább annyira hozzájárul a baloldal–jobboldal megosztottság fennmaradásához, mint akármilyen más (ideértve a baloldal–jobboldal címkék használatát is). Lukes morálisan ítéli meg ellenfeleit és szentimentálisan tekint a társadalom világára. Azzal, hogy a politikai programok közti választás bonyolult kérdését az „erkölcsök” párviadalára redukálja, ellenfeleit megvetéssel szemlélheti. Ezért azzal kezdem, hogy megpróbálom megvédeni őket.

Von Mises azt állította, hogy az erőforrások „társadalmilag igazságos” elosztására való törekvés szükségképp az ármechanizmus és vele a gazdasági döntésekhez szükséges tudás végét jelenti. Az ő érve tudományos és nem morális érv volt. Hayek egy lépéssel továbbment: azt állította, hogy az árakban foglalt információkat egyetlen központi szerv sem képes összegyűjteni, nem azért, mintha azok olyan bonyolultak volnának, hanem mert természetük folytán alkalmatlanok erre. A gazdasági információ menet közben jön létre: a számtalan napi gazdasági ügylet során keletkezik, jut nyilvánosságra, őrződik meg. Ezt az információt – mely különben örökre elveszne – a szabadpiac közvetíti. A gazdasági információ a társadalom egészének a tulajdona, és ugyanúgy nem fér el egyetlen fejben, mint ahogy egy jó futballmeccshez szükséges összes ismeret sem.

Hayek a szabadpiacot nem azon az alapon védi, hogy az

az egyéni szabadság letéteményese (noha az is), hanem azon az alapon, hogy az a szükséges információ egyedüli forrása. A szocializmus alkalmatlansága „episztemológiai”. A szocializmus ugyanis épp azoktól az információktól foszt meg bennünket, melyekre megvalósulásához szükség lenne (és ugyanez vonatkozik Lukes „kiigazító szellemére” is, bármit hoz is fel annak védelmére). A szocialista programot „racionalitása” fosztja meg értelmétől.

Hayek az érvelést kiterjeszti a gazdasági szférán túlra és megalkotja a „spontán rend” elméletét, védve egyszerre mind a szokásjog elvét. Miként a racionális terv nem képes megbirkózni a gazdasági elosztás aprólékos problémáival, ugyanúgy – érvel Hayek – a tételes jog is képtelen kezelni az egyének egyre szaporodó konfliktusait. Egy modern társadalomnak természetesen szüksége van törvényhozásra (bár sokkal szűkebbre a jelenleginél), a központi erőfeszítéseknek azonban arra kell irányulniuk, hogy újból és újból megalkossák a békés egymás mellett élés „spontán rendjét”. Csak egy ilyen rendben lehet az a gyakorlati tudást megszerezni, melyen minden értelmes társadalmi cselekvés alapul. (Ez az okfejtés kifinomultabb formában megismétli a francia forradalmárok racionalizmusával hadakozó Burke „előítélet” melletti érveit.)

Lukes tehát téved, amikor Hayeket „individualistának” nevezi. Hayek *homo economicus* csak a szabad társulásra épülő társadalomban létezhet. Ez a társadalom azután megköveteli és létre is hozza a jogállamot. Tagjait a kölcsönös megbecsülés és kötelezettségvállalás kapcsolja egymáshoz. Bizonyára lesznek közöttük rablógyilkosok és más gonosztevők; de nem ez lesz a tipikus. A spontán rend intézményekben gazdag, és a nyereségvágy mellett számos más hajtóerő is mozgatja. E vízió-nak a történelem nem mond ellent. Ha a modern világban az „önző számítás jeges vizét” keressük, akkor ne a Nyugat piacgazdaságai felé fordítsuk tekintetünket, hanem a szocialista tervezésre épülő társadalmak felé, melyek egyenlősítő igyekezetükben felszámoltak minden intézményt és társulást, amelyekből a jótékonyság jóformán kihalt és melyekben az állampolgár egyetlen gondja, hogy a saját érdekében alkudozzon.

Az osztrák iskola piac melletti érvei szorosan kapcsolódnak két másik antiindividualista elvhez. Az egyik Arisztotelészig megy vissza, ezt Oakeshott elevenítette fel, a másik pedig Burke nevéhez fűződik. Az elsőnek említett elv szerint meg kell különböztetnünk az olyan társulásokat, amelyek valamely rajtuk kívülálló cél érdekében jöttek létre, azoktól a társulásoktól, amelyek célja működésük közben bontakozik ki. (Hasonlítsunk össze pl. egy üzleti

társulást egy beszélgetéssel.) Oakeshott szerint az egalitárius társadalom a „civil társulásokra” olyan külső célt („a harcok jobbítás szellemét”) erőlteti rá, mely szándékosan tönkretesz azokat – hasonlóan a besúgóhoz vagy a csábítóhoz, aki a barátságot ássa alá.

A második elv szerint a társadalmat nem csak annak élő tagjai alkotják: ez olyan társulás, mely a halottakat és a még meg sem születetteket is magában foglalja. E távol lévő tagok is érdekelték döntéseinkben, és nekik is részt kell venniük azok meghozatalában. A „társadalmi episztemológiának” tehát részét képezik azok a hagyományok, melyek spontán módon következnek a halottak iránti tiszteletünkből és az utódokról való gondoskodásunkból. E hagyományokat lehet bíráltni, kiegészíteni vagy teljes egészében elvetni, tekintélyük mégis abból ered, hogy kiállták az idők próbáját. Amikor a baloldal a hagyományt gúnyolja, akkor mindig valami múlandó és mesterkélt példát választ: a skót népi táncot vagy a walesi herceg beiktatását. Burke azonban a tartós intézményekre gondolt – nem csupán az egyházakra, iskolákra, egyetemekre, parlamentekre, de a társulások finom hálójára, valamint azokra a közös problémamegoldási módokra, melyeken ezek léte alapul. Tekintsük például az angol szokásjogot; vagy az egyetemi tananyagot, ahogy az a bölcsészeti tudományokból a középkorban kialakult; vagy a klasszikus szimfonikus zenekart és azt a zenei nyelvet, mely azt létrehozta. Az effajta folyamatos fejlődés teremti meg a civilizációt és elégíti ki az állandóság iránti vágyunkat. Ha friss példára van szükségünk a jobb és bal közti mai nézeteltérésekről, elég, ha azt a vitát említjük, mely azok között folyt, akik szerint Shakespeare az iskolai tananyag elidegeníthetetlen része, meg azok között, akik (valamely egalitárius program szempontjából) ezt az álláspontot „elitistának” bélyegzik.

A fenti megfontolások részét képezik a jobboldal elméletének (bár erre az elméletre inkább az a jellemző, hogy kerüli ezt a címkét). De a jobboldali nézetek nem függenek jobban tőlük, mint a baloldaliak a szocialista közgazdaságtantól. Mindkét szellemi magatartás a felvilágosodás gyermeke, és abból a gondolatból eredeztethető, hogy magunk vagyunk sorsunk alakítói. A jobboldal azonban ezt az alakító munkát hosszú távon képzelel el. Beleérti a társadalmi örökséget, nem mintha tökéletesnek gondolná azt, hanem mert felismeri, hogy ez az egyedüli, ami „adott”. Mihelyt elhagyjuk az örökségünk terepét, elvesztünk.

A jobboldal nemcsak fontosnak tartja az örökséget, de fellép mindenki ellen, aki annak elpusztítására törekszik. A jobboldal valóban reakció, de jól teszi, hogy az. Jól teszi ma és jól tette 1789 óta bármikor, hogy ellenállt azoknak a kollektív céloknak – szabadság, egyenlőség, testvériség –, melyek azt, hogy tetszetősen világosaknak tűnnek, elvontságuknak köszönhetik, de amelyek sohasem valósíthatók meg a történelmi kompromisszumok feláldozása nélkül. A jobboldal gyanakvással figyel minden olyan elképzelést, melynek kivitelezéséhez az állam masszív beavatkozására van szükség. Nem mintha lebecsülné az államot, hanem mert a társadalmat még többre becsüli. Tisztelet az olyan intézményeknek, mint a tulajdon, a vallás vagy a jog, melyek a társadalom igényeit követve spontán módon alakultak ki és amelyek felelősségtudatot, tiszteletadást és tekintélyt testesítenek meg. A jobboldal épp-

annyira individualizmusellenes, mint a baloldal, csak a társadalomról alkotott képe más. Elutasítja ugyanis azokat a „szolidarisztikus magatartásmódokat”, amelyek (akár Marx „fejlett kommunizmusa” vagy Sartre „*groupe en fusion*”-ja) pontosan nem definiálhatók, mert jobban kötődnek az érzelmek légies világához mint a hús-vér ember tökéletlenségeihez.

Mit mondhatunk az egyenlőségről? A jobboldal nagyra tartja a jótékonytságot, de kétli, hogy azt az államnak kellene képviselnie. Nem törekszik az egyenlőségre öncélúan. Lukes maga sem mondja meg, miért kellene az egyenlőséget, mely egyébként a legkönnyebben az általános elszegényedés révén érhető el (a szocialistáknak is ez volt a bevált módszerük) értéknek tekintenünk. Szerinte a baloldal „orvosolni akar – amennyire csak lehetséges vagy ésszerű – minden természeti vagy társadalmi eredetű hátrányt, hogy mindenkinek azonos életesélyei legyenek”. Weberianus nyelvezete nem könnyíti meg, hogy kihámozzuk, mire is gondol. Mit jelent az, hogy „életesély”, és mikor tekinthető egyenlőnek? A szépség, az erő, az energia, az intelligencia, még magának az életnek a szeretete is egyenlőtlenül van elosztva. Pedig e tulajdonságaink révén szerzünk barátokat, előnyöket, és – mint azt a görögök jól tudták – ezek révén bűnhődünk önteltségünkért. De mi az, amit tehetünk, ami „lehetséges” és „ésszerű”? Együttérezni a szegényekkel nemes érzés. De mi a helyzet a gazdagokkal? Ők nem érdemesek együttérzésünkre? Nem lenne nyomorúságos egy olyan világ, amelyben a rokonszenv csupán sajnálatot jelentene, nem pedig csodálatot, melyet mindenki megérdemel, aki a tehetségével élni tud, ápolja erőnyeit és rajta hagyja keze nyomát a világon?

Lukes „kiigazítási elve” saját mércéje szerint sem koherens elképzelés. Semmi nem bizonyítja, hogy használunk a szegényeknek azzal, ha egyenlőségre törekszünk. Lehet, hogy a legalul lévők helyzete jobb egy olyan társadalomban, ahol a sikereseket nem akadályozzák kicsinyes egalitáriánusok, ahol az alkotóképesekek előretörhetnek és új teret nyithatnak, mely azután a gyengéknek is felemelkedési lehetőségeket kínál. (Minthogy Lukes Rawlsra hivatkozik mint tekintélyre, talán felesleges itt a „*differenciaelvre*” emlékeztetnem.) Elképzelhető, hogy semmit nem segítünk a szegényeken, ha az ő bajaik megszüntetését tesszük a politika egyedüli céljává. Talán több hasznunk származna abból, ha kevesebb együttérzést pazarolnánk az ő sorsukra és több figyelmet fordítanánk arra, hogy a tehetségnek teret nyissunk. E megfontolások igazán akkor számítanak, amikor a baloldal olyan adórendszert tesz javasol, mely épp a legnagyobb gazdasági potenciállal rendelkezők számára teszi lehetetlenné, hogy ezt a potenciált kihasználják.

A baloldal – Lukes szerint – „az egyes egyenlőtlenségek elleni harcot egyetlen hatalmas háború részének fogja fel”. Mivégre e katonai szóhasználat? A feleletet egy Rawlstól és Dworkintól kölcsönzött kifejezés adja meg: „politikai morál”. Úgy tűnik, az egyenlőség erkölcsi imperatívusszá vált. A politika és az erkölcs a baloldal számára lényegében fedi egymást. Így nincs mód a vitára. Ha valaki más nézeteket vall az egyenlőség kérdésében, arra úgy tekintenek, mint rituális gyilkosok és gyermekek megrontóinak védelmezőjére. A jobboldal elleni harc az ördöggel folytatott harc: nem vita, háború.

A jobboldal szerint az erkölcs és a politika, bár vannak közös részeik, mégsem esik egybe. A politika a társadalom életének mindössze kicsiny része, melynek feladata a konfliktusok feloldása és a közjavakkal való ellátás. Az erkölcs pedig embertársainkhoz fűződő viszonyunkat szabályozza: különösen azokhoz, akikkel ténylegesen kapcsolatba kerülünk és akik jogos igényeket támasztanak velünk szemben. A „politikai morál” olcsó erkölcsi biztonságot nyújt: lehet valaki rabló, hazug vagy házasságtörő, mindez nem számít, amíg az illető baloldali.

De van a „politikai morálba” vetett hitnek egy másik, súlyosabb következménye is. Mindaddig lehetetlen volt meggyőzni a baloldalt arról, hogy az egyenlőség nevében elkövetett bűnök összefüggésben vannak a baloldal társadalomátalakító terveivel. Elkeserítőnek tartom, hogy egy olyan intelligens és humánus megfigyelő, mint Steven Lukes így írhat a kommunista kísérletről:

„Századunk heroikus társadalmi kísérlete a »létező szocializmussal« legalább azt bizonyította, hogy amennyiben a baloldal a teljes politikai teret lefoglalja, kiigazító programja eltorzul és egy új, elnyomó és egyenlőtlen társadalmi rendszert hoz létre, melyet azután ismét csak ki kell igazítani. Eközben Keleten létrejön a szocialistaellenes baloldal, melynek a régi, nyugati szocialista baloldal mozgalmával és pártjaival ellentmondásos a kapcsolata.”

Helyettesítsük a fenti mondatokban a „szocialista” szót a „fasisztával”, a „balt” a „jobbal”, és valami olyat kapunk, aminek a pusztá kimondásáért egy jobboldalt világgá kergetnének. Mintha Lenin „burzsoá rend” elleni céltudatos támadásának más baja nem is lett volna, mint hogy a régi egyenlőtlenség újratelődött; mintha azoknak a millióknak a sorsa, akik a

nagy „kísérletért” az életükkel, a szabadságukkal és a boldogságukkal fizettek az egalitárius öntudat számára, ezzel el is lenne intézve; mintha *erkölcsileg* semmi probléma nem lenne azzal a „politikai morállal”, mely szemrebbenés nélkül képes beszélni emberi lényekkel való „kísérletezésről”. Ám ami engem igazából aggaszt, az Lukes gondolatának befejező része, mert itt ismét kiderül, milyen nyelvi különbségek választják el balt a jobbtól. Lukes a totalitarizmus őszinte ellensége, bátor, igaz ember, aki (számos baloldali kollégájával ellentétben) sohasem távolodott el azoktól, akik a nyugati értelmiséghez fordultak segítségért a kommunista elnyomás elleni harcukban. És most azt mondja, a kísérlet tanulsága, hogy Keleten létrejött egy „szocialistaellenes” baloldal, melynek a régi nyugati baloldallal való kapcsolata „ellentmondásos”.

Lukes olyan emberekről beszél, akiket mindketten ismerünk. Ha szólhatok néhányuk nevében, akik a legkiemelkedőbb szerepet játszották a „heroikus társadalmi kísérlet” csehszlovák alternatívájának kidolgozásában, elmondhatom hogy semmiféle „ellentmondásos kapcsolat” nem fűzte őket a nyugati szocialista pártokhoz és mozgalmakhoz, melyekre többnyire megvetéssel tekintettek. Gyanítom, hogy kevesen szállnának közülük szembe cikkem gondolatmenetével és kevesen haboznának elvetni nemcsak a „baloldali” jelzőt, de a mögötte meghúzódó egalitárius társadalmi programot is. Nem gondolom, hogy a jobboldalnak monopóliuma lenne az igazságra; sem azt, hogy a baloldalt ki kellene zárni a hatalomból. (A politika feladata, hogy korlátozza, ne pedig elnyomja az illúziókat.) De azt hiszem, itt az ideje, hogy a baloldal – Jan Patočka szavaival – „meggyónjon a történelemnek” és felismerje, hogy épp a „politikai morál” kergetése volt az, ami miatt oly sok intelligens ember fordult szembe a baloldallal – és pedig erkölcsi okokból.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

Alternatív vallásosság régen és ma

Abhay Narayan
Andorka Rudolf
Bács Tamás
Bánfai Bea
Bethlenfalvy Géza
Boda László
Boglár Lajos
Bolberitz Pál
Bolyki János
Egyed Alice
Erdélyi Zsuzsanna
Erős Ferenc
Fehér József András
Fodor Sándor
Gaboda Péter

Galamb György
Grandpierre Attila
Hegedűs Gyöngyi
Herczeg Pál
Horváth Zsuzsa
Hubay Péter
Kákosy László
Kalmár Éva
Karasszon István
Keszthelyi Katalin
Kisbali László
Klaniczay Gábor
Komoróczy Géza
Kovács Zoltán
Lovász Irén

Máthé-Tóth András
Mezei Ottó
Molnár Attila
Nagy Ilona
Rugási Gyula
Sajó Tamás
Sarkady János
Somi Anna
Szabó Péter
Szathmáry Sándor
Tatár György
Templom Kata
Voigt Vilmos
előadásai

1992. OKTÓBER 5-7.

A KULTURINNOV I. EMELETI KÖNYVTÁRTERMÉBEN
(I. SZENTHÁROMSÁG TÉR 6.)

Ugyanitt Diószegi Vilmos Emlékülés halálának 20. évfordulóján

a Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya és a
Magyar Vallástudományi Társaság közös rendezvénye

1992. OKTÓBER 7-ÉN SZERDÁN 14.30 ÓRAKOR

Hoppál Mihály, Lágler Péter és Pócs Éva előadása, valamint a „Sámánok
nyomában” című, Diószegi Vilmos emlékére készült film (1975) vetítése

Aurelius Augustinus

VALLOMÁSOK: ELSŐ KÖNYV

Nagy vagy uram
és igen dicséretes;
nagy a te erőd
és bölcsességed megszámlálhatatlan.

[1]

És ember akar dicsérni téged,
teremtésed csekélyke része,
ember,
halandóságát magán hordozó,
bűnének tanúságát magán hordozó,
s tanúságát annak,
hogy a kevélyeknek ellenük állsz.

És mégis dicsérni akar téged az ember,
teremtésed csekélyke része.
Te serkented,
– hogy gyönyörűségét lelje dicséretedben,
mert bennünket rád nézve teremtetted
és lelkiünk nyughatatlan,
mígnem benned meg nem nyugszik.

Add uram, hogy tudjam és megértsem:
mi van előbb:
hogy szólítunk téged, vagy, hogy dicsérünk téged?
mi van előbb:
hogy ismerünk téged, vagy hogy szólítunk téged?
De ki szólít téged, aki nem ismer téged? ...
Hiszen ha nem ismer, mást szólíthat helyetted.
– Vagy inkább épp azért szólítunk, hogy ismerjünk téged?
– De mi módon szólítsák azt, akiben nem hisznek?
Mi módon hisznek pedig abban, ha nincs, aki meghirdesse őt?

– De dicsérik az urat, akik őt keresik.
Mert aki keresi, megtalálja őt,
és aki megtalálja, dicsérni fogja őt.

Hadd keresselek uram, szólítván téged,
 és hadd szólítsalak uram, hívén benned,
 ugyanis volt, aki nekünk meghirdetett.
 Hitem szólít téged, uram, amelyet adtál nekem,
 amelyet belém sugalltál
 fiad emberré-létele által,
 hirdetőd szolgálata által.

De hogyan szólítsam istenemet,
 istenemet és uramat?
 – Hogyan: hogy önmagamba szólítsam őt –
 így szólítsam őt?!...
 És melyik bennem az a hely,
 ahová istenem betérhetne belém?
 ahová az isten térhetne belém,
 az isten,
 aki teremtette az eget és földet?!

Lehet-e hát bennem valami,
 uram isten,
 ami befogadhat téged?
 – De vajon az ég és föld,
 amit teremtettél,
 s amelyben engem teremtettél,
 befogadhat téged?
 – De minthogy nélküled nem volna
 bármi is, ami van:
 ezért be kell, hogy fogadjon téged
 bármi, ami van?
 Minthogy tehát én is vagyok,
 miért könyörgök hát, hogy térj belém?
 – hiszen, ha nem volnál bennem,
 nem volnék.
 Nem vagyok máris a Seolban,
 és te mégis itt vagy!
 De még ha a Seolba szállok is,
 te velem akkor is itt vagy.

Nem lennék tehát, istenem,
 nem lennék egyáltalán,
 ha nem lennél bennem.
 Vagy inkább: nem lennék,
 ha nem lennék benned,
 akitől mindenek,
 aki által mindenek,
 akiben mindenek.

[II]

Így van, igen, uram,
 így van, igen.
 Hova szólítalak,
 amikor tebened vagyok?
 Vagy honnan térnél belém?
 Mert hova is távozhatnék
 az égen és földön kívül,
 hogy így is belém térjen istenem,
 aki szólt:
 – Én töltöm be az eget és földet.

Befogad-e hát az ég és föld téged [III]
 – minthogy te töltöd be azt?
 – Vagy betöltöd azt, és még mindig fennmarad
 – minthogy nem fogadhat be téged?
 S ami még az ég és föld betöltése után marad belőled:
 hova árasztod azt?
 Avagy nincs rá szükséged, hogy bármi is magába foglaljon téged,
 aki magadba foglalsz mindeneket?
 – minthogy, légyen bármi is: ha betöltöd azt:
 magadba foglalod, úgy töltöd be azt.

Hiszen nem az edények,
 amelyek veled megtelnek,
 adnak állandóságot neked:
 mert ha azok eltörméneke is,
 te ki nem ömlenél.

S ha kiömlesz fölénk,
 nem hullsz te alább,
 hanem bennünket emelsz;
 nem szóródsz te szét,
 hanem bennünket egybefogsz.

De mindazt, amit betöltesz te mind:
 teljes magaddal töltöd be mind?
 Vagy, minthogy a minden sem fogadhatja be teljes magadat:
 minden csak egy részedet fogadja be,
 s egyszersmind minden ugyanazt a részedet fogadja be?

Vagy más-más dolgok más-más részedet:
 a nagyobb dolgok nagyobb részedet
 fogadnak be, s a kisebb dolgok kisebb részedet?
 Van tehát részed, ami nagyobb,
 s ami kisebb?

Vagy pedig teljes vagy mindenütt,
 de egy dolog se fogadhatja be teljes magadat?

M_i tehát az istenem?
 Mi más, kérdem, mint – uram?
 De kicsoda volna úr – az úron kívül
 és kicsoda isten – a mi istenünkön kívül?

[IV]

Ó, legnagyobb, legjobb, leghatalmasabb,
 ó, mindenható, legkönyörületesebb és legigazságosabb,
 ó, legtökösabb és legjelenvalóbb,
 ó, legszebb és legerősebb,
 állandó és felfoghatatlan,
 változhatatlan, mindeneket megváltoztató,
 sohasem új és sohasem régi,
 mindeneket megújító,
 gőgösöket avultságba juttató, s azok észre sem veszik;

ó, mindenkor cselekvő és mindenkor nyugodt,
 gyűjtő és semmire rá nem szoruló,
 hordozó és betöltő és oltalmazó,
 teremő, dajkáló, tápláló,
 végbevívő,
 kereső – holott híjával semminek se vagy!
 Szeretsz és nem hevülsz,
 féltékenykedel és mégis biztonságba' vagy,
 fájlalsz és fájdalmat mégsem szenvedel,
 haragszol és mégis nyugodt vagy,
 megváltoztatod műveleteidet és mégsem változtatod meg elhatározásodat,
 találsz és befogadod, holott nem vesztetted el soha,
 sohasem szűkölködöl s a nyereségben mégis örömöd telik,
 sohasem vagy kapzsi és mégis kamatot követelsz!
 Túlfizetnek tartozásukon, hogy tartozz; –
 de kinek van bármije, ami nem volna a tied?
 – Adósságot adsz meg és senkinek nem tartozol,
 tartozást engedsz el és semmit sem veszítesz;
 – és mindezzel mennyit mondtunk? Istenem,
 életem, szent édességem,
 és mond-e valaki is valamit,
 aki rólad beszél?
 És mégis jaj annak,
 aki rólad – hallgat,
 hiszen még az is néma, aki szószaporító!

Ó – ha megadatna nekem, hogy benned megnyugodjam!
 Ó – ha megadatna nekem, hogy szívembe térj, s azt megrészegítsd! –
 hogy odahagyjam mindazt, ami rossz bennem és nekem,
 s magamhoz öleljem azt, ami az egyetlen jó bennem és nekem,
 s aki te vagy.

[V]

Mi vagy nekem?
 – könyörülj, hogy szólhassak.
 S mi vagyok én neked?...
 – hogy azt parancsolod nekem!
 s ha nem tenném, ellenem haragra gerjednél
 és mérhetetlen nyomorúsággal fenyegetnél...
 De az kisebb nyomorúság volna-e már önmaga,
 ha nem szeretnék?...
 Ó jaj nekem!
 Mondd meg nekem,
 minden könyörületessegedre, úr istenem,
 hogy te mi vagy nekem.
 Mondd lelkemnek: – Üdvöd én vagyok.
 Hadd fussak e hang után,
 hogy megragadhassalak.
 Ne rejtsd el előlem arcodat:
 meghalnék azért,
 hogy meg ne haljak,
 hanem láthassam azt.

Lelkem háza szűkös,
 hogy betérj abba,
 te bővítsd azt.
 Romladozó,
 állítsd helyre azt.
 Benne szemedet bántja számos dolog:
 bevallom és tudom.
 De ki lesz az, aki eltisztítja azt?
 S ki másnak kiálthatom rajtad kívül:
 – Titkaimtól tisztíts meg engemet, uram,
 az idegenségedet tartsd távol a te szolgálótól! – ?...
 Hiszek, ezért szólok. Uram, te tudod azt.
 Vajon nem vallottam-e neked önmagam ellen bűneimről, istenem,
 és te eltávolítottad lelkem istentelenségét.

Nem szálllok perbe veled, aki az igazság vagy,
 s önmagam sem akarom megcsalni,
 nehogy hamisságom hazudjon önmagának.
 Nem szálllok perbe hát veled,
 mert, ha a bűnöket számon tartod, uram:
 uram, kicsoda bírja el azt?

De mégis: hadd szóljak könyörületed előtt,
 én, por és hamu,
 hadd beszéljek mégis,
 mert nem ember, aki kinevet engem:
 hanem íme: a te könyörületed az,

[VI]

[VII]

akihez szólok.

Úgylehet, kinevetsz engem te is,
de utána felém fordulsz és megkönyörülsz rajtam.
Hiszen mi más volna az, amit mondani akarok, uram,
mint, hogy nem tudom: honnan jöttem ide,
ebbe a, mit mondjak: ebbe a halálos életbe, vagy élő halálba?

– Nem tudom.

De könyörületed vigasztalásai fogadtak engem,
ahogyan testem szüleitől hallottam azt,
testemétől,
amelyből és amelyben formáltál engem az időben,
ugyanis én nem emlékszem magam.

FORDÍTOTTA RUTTNER TAMÁS

Ruttner Tamás A Vallomások fordításához

Aktualitásukat a nagy írásműnek évezredek át őrzik, fordításai azonban néhány évtized alatt elavulnak.

Nem is múlt olyan régen el az az idő, amikor még bizonygatnunk kellett egy-egy műről, hogy az egyben szépirodalmi értékű is, annak ellenére, hogy az vallásos alkotás. Ha a mű tárgyalásra került valamilyen irodalomkönyvben, vagy megjelent valamilyen állami kiadónál, akkor ez a tény önmagában is bizonyította, hogy a felelős szervek szépirodalmi műnek tekintik, s annál szebb volt a műtől, hogy vallásos mű volta ellenére is kiérdemelte a szépirodalmiság rangját.

Helyzetünk most fordított. Ha valamely vallásos mű megjelenik, külön kell bizonyítani, hogy az egyben szépirodalmi értékű mű is, azonkívül (vagy annak ellenére) hogy vallásos; másképp fogalmazva: hogy nem azért jelenik meg, mert vallásos, hanem azért, mert irodalmi értékű.

Ugyanezt még másképpen fogalmazva: az elmúlt években, melyeknek szemlélete hirtelen történelemmé vált, természetes dolog volt valamely írásműnek, mely lett légyen történetesen vallásos – amennyiben az azt megilleti: – szépirodalmi műként való kezelése. Ez adta meg a műnek mintegy hivatalos rangját, és az már a szerző (vagy netán az olvasó) magánügye volt, hogy történetesen vallásos-e vagy sem. Azt hittük: a vallásosság csatornái függetlenek lehetnek a széles publicitás csatornáitól, s azt is hittük: éppen ez a függetlenség, ez az önmagáért való felelősség adja meg a vallásosság értékét – már az esetben, ha van neki valóban értéke; ám ez utóbbi kérdésre felelni már magának a vallásosságnak a feladata. Keserű sajtóval kellett megtanulnunk, hogy mindez illúzió volt: ahogyan a vallásosságnak mindig is voltak közhatalmilag támogatott formái, melyek ezen támogatás következtében szükségképp vesztettek is igazságértékükből.

Aurelius Augustinus: *Confessiones* című műve már abban az időben fródott, amikor a

kereszténység közhatalmilag támogatott vallási forma volt, noha még egyenrangú riválisa volt a hagyomány által őrzött római politeista vallásosság. Ezek a körülmények némiképp csorbítani látszanak Augustinus kegyességének az értékét, ennek megítélése azonban álljon tőlünk távol, minthogy mi a *Confessiones* kimondottan szépirodalmi értéke miatt szeretnénk szeretni.

A szépirodalmi érték megítélése nem lehet a fordító feladata. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a *Confessiones*nek – mint megannyi más irodalmi műnek is, korzaktól függetlenül – legfőbb értéke realizmusa.

Realizmusnak talán azt az ábrázolásmódot tekinthetjük, amely a felvetett problémával a maga konkrétságában, azaz metafora vagy absztrakció alkalmazása nélkül foglalkozik. A *Confessiones*ben felvetett probléma nem más, mint az ellentétes erők egymásnak feszülése. A műben e dialektikával két formában találkozhatunk:

– a közállapotok leírásakor, melyekben a római politeista értékrend már szemben áll a hozzá képest még új keresztény értékrenddel; s

– az egyén lelkivilágának leírásakor, ahol a természetes, kongeniális értékrend szemben áll a világot megtagadó keresztény értékrenddel.

A két ellentét párhuzamossága nem teljes, minthogy csupán egyik pólusuk – azaz a kereszténység – közös. A *Confessiones*, noha a különbséget összemossa, a parallelizmus következetes végigvitelével mégis fokozza a művészi hatást.

Problémáink nem hordozzák önmagukban megoldásukat; éppen ez a tény képezi minden vallásosság, minden filozófia és minden művészet alapját. A *Confessiones* a megoldást a kereszténységnek egy szigorú és teljesen transzcendens formájában: a vágyakról és igényekről való maradéktalan lemondásban, nevezetesen, a szellemi aszkézisben keresi. Augustinus azonban olyan szerző, aki a vágyak és igények hatalmát a maguk teljes validitásában érzékeli, így a megoldás megharcolásának feszültsége, pontosabban, annak érzékeltetése adja meg a művészi realitásértéket.

A testi aszkétának csak azzal az egy vággyal kell megküzdenie, hogy elhagyja pusztai szállását. A szellemi aszkéta azonban benne él a való világban; következképp életének valamennyi eseménye feszültség és küzdelem forrása lehet. Így a *Confessiones* művészi értékét éppen az adja meg, amivel a szerző paragrafusról paragrafusra, sőt olykor mondatról mondatra, harcba száll.

A fordítások gyors elavulásának három fő oka van: 1. nyelvallapotbeli elavulás; 2. adekvitációs elavulás; valamint 3. filológiai elavulás.

A szerzők nagy része nem archaizál, s még ha archaizál is, akkor is tudni kell, hogy mi az, amihez képest archaizál, vagyis, hogy milyen a szerző korának szinkron nyelvallapota. Mármint a fordítás, amellyel, hogy nyelvet változtat, mellékesen újratemti az alkalmazott nyelvallapot szinkronitását is.

Úgy véltük felfedezni, hogy a *Confessiones* a bibliai idézetek és szabad hivatkozások esetén archaizál, feltehetően azért, minthogy a bibliafordítások legtöbbször lemaradásban vannak a mindenkori szinkron nyelvallapottól, következésképp a bibliai szöveg jellegéhez fölöslegesen, de általunk is jól ismert módon hozzátapad az archaizmus.

Új filológiai felfedezések az eredeti szövegnek olyan sajátosságait tárhatják fel, melyeket korábban a feledés homálya fedett. A *Confessiones* szövege ilyen szempontból ma már nem ugyanaz, mint néhány évtizeddel ezelőtt, következésképp a régebbi fordítások adekvitáértéke is jelentősen csökkent. Az újabb filológiai felfedezések közül csupán a legjelentősebbet említjük meg, nevezetesen azt, mely szerint a *Confessiones* szövegét a szerző két szövegfajtnak: egy prózai, valamint egy verses szövegfajtnak a váltakoztatásával hozta létre.

A két szövegfajta olykor egyetlen paragrafuson belül is váltakozik, de az esetek jó részében egy paragrafus vagy prózai, vagy pedig verses szövegfajta tartalmaz csupán.

A prózai szövegfajta sajátosságai lényegében beleférnek a próza közkeletű definíciójába. A *Confessiones* versesnek tekinthető szövegrészei rímtelenek; ritmusuk meghatározásánál a bibliai szövegekben előforduló parallelizmusok sajátosságaiból kell kiindulnunk.

A bibliai (és elsősorban az Ószövetségben előforduló) parallelizmusok jellemzője az, hogy bennük legtöbbször két sor felel meg egymásnak abból a szempontból, hogy azok szintagmaszerkezete hasonlóságot mutat, jelentése pedig a melléröndelődő kapcsolódások valamelyike szerint rendeződik.

Egyes kutatók időtartambeli kiegyenlítődet is feltételeznek a sorok ritmikai egységei között; ez a kiegyenlítődet oly módon érvényesülhet, hogy a rövidebb szótagszámú szintagmatagok nyújtottabban, a magasabb szótagszámúak pedig gyorsabb tempóban kerülnek előadásra.

A *Confessiones* szövegének olvasásakor nincs okunk ilyen ritmikai kiegyenlítődet feltételezni, a metrikai egységek azonban enélkül is megörzödnek.

Néhány évtized alatt jelentősen változik a műfordításról kialakult közfelfogás, és ennek megfelelően a standard műfordítói gyakorlat is. Ennek szemléltetésére hadd történjek itt kitérés csupán egyetlen példára. Nevezetesen, nem is olyan rég a műfordító még szabadon járt el a mondathatárok kezelésében; pontosabban: minthogy a mondathatárok kezelése nyilvánvalóan stiláris, nem pedig grammatikai kérdés, a fordító a saját stiláris belátása szerint járt el e kérdésben, s eljárásának megítélése már a filológus feladata volt. Mára ez a helyzet annyiban változott, hogy a fordítónak e kérdés kezelésében már feltárt alternatívák állnak rendelkezésére, melyekre vonatkozóan valamilyen módon állást kell foglalnia.

Különösen fontos ez olyan esetben, mint egy Kr. u. 4. századi szöveg fordítása, hiszen köztudott, hogy ebben a korban még nem alkalmaztak sem interpunkciót, sem egyéb szövegtagoló jeleket. Augustinus írásai a klasszikus retorika szabályai szerint megírt szövegek többek között annyiban is, hogy egy-egy paragrafuson belül a számunkra tagmondatszintű szemantikus kapcsolódási formák (=szituációs képzetek kapcsolódási formái) szinte kivétel nélkül mindenütt morfematikusan is gondosan jelölve vannak, így az effajta jelöltség sem lehetett a magyar szöveg mondatokra való tagolásának szempontja.

Felmerül mármint a jogos kérdés, hogy ez esetben vajon megengedhető-e egy mondatokra és bekezdésekre tagolt szövegközlés. Még akkor is, ha a fordító ehelyt nyomtatékosan megjegyzi, miszerint az az olvasó, aki a *Confessiones* megszóvegezése eredeti felfogásának megragadására törekszik, hagyja figyelmen kívül ezeket a tagolási módokat.

Mindemellett itt azt a szempontot kell figyelembe venni, miszerint az ókori prózai szövegek eredeti megragadási módja, a hangos felolvasás szükségképp kisebb-nagyobb szünetek beiktatásával kellett hogy megtörténjen. A fordítás szövegében a modernnek tűnő mondat- és bekezdéshatárok ezekre a kisebb, illetve nagyobb pauzákra kívánnak utalni, melyek alkalmazásával az ókori olvasó jobban tisztában lehetett, mint a mai, akit már kiszolgál a többszintű szövegtagolás.

Bekezdéshatárt (*pausa maiort*) tematikus váltás esetén alkalmaztunk, mondathatárt (*pausa minort*) pedig egy-egy önálló közlemény értékű szövegrészlet lezáródása esetén.

Mindezen megfontolások után is be kell vallani azonban, hogy a mondat- és bekezdéshatárok alkalmazása a magyar szövegben nem teljesen egzakt, hanem relatív, pontosabban szubjektív. Voltaképpen az történt, hogy a fordító beszélt a *Confessiones* szerzőjének nevében; megtehetni vélte, minthogy nagy rokonszenvet érzett ez iránt a – minden pleonazmus és explicit vallásossága ellenére is – alapvető fontosságú emberi dolgokat részletező és nagy formaművészettel megírt szöveg iránt.

DIXI ET SALVAVI ANIMAM MEAM

Mándy Stefánia

RELÁCIÓK

önmagát a költő ha kimondja
rálátását nem ő alkotja meg
kifordult tükrök névtelen bolondja
képeket néz az egy való helyett
az itt és ott a tér-idő nevében
borotvaélesen helyezkedik
csak éppen ő maga a lényeg
aki a játszmán legtöbbet veszít
hogy kettő lesz az egyből
lehet színjáték esztelen bravúr
mert fenn és lenn olykor helyet cserél
de versnek több az öntudatlanul
a dialógus kimondatlan él

egy gyenge nesz vagy báva ámulat
játék az űrben felhőrebbenés
és semmi szó a koponya alatt –
relációk térképe ahhoz már kevés
hogy egy légy a szóval felejtsd el magad

RÉGÓTA FÉLNI KELL

régóta félni kell a kórusoktól
mert rég nem kórusok mert zord amorf tömeg
a mellékhangok gyors vad szaggatása
a fülhöz érve még csak fenyeget
de iszonyú a kalapácsolás
a belső csöndbe törve idegen
régóta rettegek a kórusoktól
és átadom nektek hogy félelem
a sokhang egyetlen nemakarása
éppen úgy szavazva barabbásra
ahogy nép kárára minden koron
egy hang legyen egyetlenegy igaz
és ne legyen kórus már
nem akarom

SZÜRETRE

a sok a semmi és a végtelen
szüretre vár mindünket melyik őszön?
ne jöjjön senki megadni magát
felejtjük el amíg rigók repülnek
hol rőt kullancsos erdő szűrni készül
ezek már nem az örökéltű fák
alattuk a fényzöld fű megöszül

ki mer még szólni éretlennek érőt
ki érint meg egy lombikvipert?
üvegen át is mérgez minden élő
mimikrilét zsoldos predesztinált

KARC

az álom ál-tükör csak parttalan
kontúrtalan áramló vízmosság
a gondolat még áttelel de
jaj az arcnak megvakul sötétben
a pillantás faragja éleit
hidegtű karca a forró viaszban
csontig maratva ítéleteit
így láttat veszni prés alatt a lapban
a percről percre más és más világ
ahogy az ólom lapján átsuhannak
árnyéka fény a negatív bocsátja
a homlokzatra azt ami iratlan
üveg alatt műved nem boldogul
elég a fényben éjben megvakul
vegyülni vár időtlenebb savakban

Kardos Tiborc

KÉPES

Ha képed: tette tett: a Képtelen
Ha rá mered, ám így? legyen
elég; hisz megkapod
 ha eltolod: Magad
szakadni szívé kevés
 ez megriadt Teren
Kevert
 a képlet itt
De explicit
 csak el: Homályosúl
 csak túl: Szalad
üres a Járat
 Vesztegel.
No rajta! Kap
 s Ki kéri
 Ki nem kaphatja Ki
Ki hely nélkül Való
 ütünk reá Erőst.
Kölykedzett itt az eb hetet
 Cirógatásnak pokróciúl:
 Megfelelt

HACSAK

Csak képtelen tudat ragad magával
Csak Bámulat Csak Vagyitalan csupán
Csak éjjelen ha nappalon remél
Csak kacska csillagocska, rád kacsint
Hulló napok, lehulló holdak hajnala
Ne halld, Ne nézd, De véld megérteni
Megéri tenni, csak megérni tettleges
Legjobb lován a patkoló kovács. Helyes,
Tenyésztett álom: a csak a csak helyén
Kérdésnek jól esett a válasz, mondhatom
Ha válaszol majd aztán kérdezem, hagyom.
Tehát a Csak: Futás a vaknyomok után, iram!

Nicsak, elért a kecmec akkor is? Uram!
Nohát: Hason? Iljes lazult ölekben?
Övén a zár? Övén a kulcsok erdeje? Tudom.
No és a válasza? Hogy hány levél a lóherén?
Hogy abszolejtve ez sem érdekelt?
Inalj, loholj a csakra kész idővel...
Időben megkapod.

THE CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

(founded by George Soros)

Invites applications for its

History and Philosophy of Art and Architecture in Central Europe

the modern age in transition program

Prague 15 January — 15 April 1993

The CEU Arts Program will focus on Central European Art within the context of 20th century movements.

The program is interdisciplinary and will be approached from three complementary viewpoints:

- history and politics of art —
- philosophy (rhetorics) of art —
- history and poetics of architecture —

Prague, the location of the CEU Arts Program, will enable participants to study first-hand the art and architecture of the region. Excursions and events will be held in and around Prague, including:

- important sites in Bohemia —
- Munich —

Students who specialize in the visual arts, as well as students with interest in architecture and urbanism are invited to apply. Students of both fields should have some background in philosophy, as that component of the program will seek to unify specific issues of the art and architecture within their larger philosophical framework.

Deadline for application: 15 October 1992.

For an application to the CEU ART PROGRAM contact:
CEU Budapest College: H-1021 Budapest Hűvösvölgyi út 54,
building IV.

Telephone: 176-3329, 176-3733, extension 124. Contact person:
Zsuzsa Szabó.

Cortez és Montezuma

DONALD BARTHELME

Mivel Cortez az ősi írások által meghatározott napon köt ki, mivel fekete ruhát hord, mivel pajzsa ezüstsínnú, s mivel az elszigetelt csoportnak hitt idegenek valahogy megfoghatatlanul csúnyák – mindezen okokból Montezuma Cortezt Quetzalcoatlnak, vagyis annak a hatalmas istennek hiszi, aki sok évvel azelőtt kígyók hátán hajózva hagyta el Mexikót, s aki akkor megfogadta, hogy visszatér.

Montezuma megajándékozza Cortezt egy faragott jáde ivókupával.

Cortez Montezuma nyakába tesz egy üveggolyó nyakláncot, melyet pézsmával illatosított zsinórra fűztek.

Montezuma egy agyagtálat nyújt Cortez felé, melyen vékonyan panírozott, barnára sült kis húsdarabok vannak, Cortez azonban elhárítja a kínálást, mert tudja, hogy a kis húsdarabok emberi ujjak.

Cortez egy hatalmas kosárravalót küld Montezumának abból a spanyol kenyérből, melyről Montezuma küldöncei a következőképpen nyilatkoztak, mikor először találkoztak a spanyolokkal: „Ami az eledelüket illeti, olyan mint az emberhús, nem nehéz és enyhén édeskés...”

Cortez és Montezuma lent, a kikötőnél sétálnak. Apró, zöld legyek hemzsegnek a levegőben. Cortez és Montezuma kézen fogva mennek, időnként egyikük elereszti a másik kezét, hogy elhessentsen egy legyet.

Montezuma új, képfáros üzenetet kap a hegyekből. Ezeket elégeti, hogy Cortez ne ismerhesse meg tartalmukat. Cortez közben fekete szakállát stuccolja.

Doña Marina, az indián tolmácsnő, Cortezzel alszik abban a palotában, melyet Montezuma Corteznek adományozott. Cortez felébred; közösen megisznak egy csésze kakaót. *Fáradtnak látszik*, gondolja Cortez.

Lent a kikötőnél, Cortez és Montezuma kézen fogva sétálnak. „Ismer egy bizonyos Sanchez atyát?” – kérdi Montezuma. „Sanchez, igen, miért, mit művelt?” – kérdi Cortez. „Bálványokat döntöget” – mondja Montezuma. „Igen” – mondja Cortez tünődve –, „igen, mindenütt ezt csinálja, ahová csak megyünk.”

Később este, egy koncert alatt, Cortez bokáját megcsípi egy zöld rovar. A rovar belemászik bársonypapucsába. Cortez leveszi a papucsot, belül körbetapogatja, megleli a rovarat és kiszedi. „Ez mérgező?” – kérdezi Doña Marinát. – „A legnagyobb mértékben” – mondja a nő.

Montezuma saját kezűleg operálja meg Cortez felpuffadt bokáját. Egy éles késsel körbevágja a csípés helyét, aztán kiszívja a sebből a mérget, majd kiköpi. Nemsokára ismét a kikötőnél sétálnak.

Montezuma egy anyjához szóló levélben írja: „A nemesség új keletű, nyílt viselkedése nagy könnyebbéget jelent. Míg korábban a nemesség tagjai azon voltak, hogy minél jobban elvegyüljenek a köznéppel, hogy úgy tegyenek, mintha közemberek lennének, mostanában folyvást személyükkel és pozíciójukkal kérkednek, mégpedig a lehető legízléstelenebbül. Ismét hordják a derékban megkötött, skarlátvörös vállszalagjaikat, még a főutcákon is; ismét hatalmas, beporozott parókáikban viháncolnak; ismét párosával állítanak lakájokat limuzinjaik hátsó lépcsőjére. Délről a kora hajnali órákig tart a zenebona, ami folyamatos vizitéléseikkel jár... Mint említettem, ez a kihívó viselkedés nagyon is jól jön. Mert mindnyájan beleuntunk már bonyolult ármányaik kibogozásába, búvóhelyeik felfedésébe, s abba, hogy állandóan szemmel tartsuk tevékenységüket – röviden tehát abba, hogy gondolni, hogy emlékezni kelljen rájuk. Új keletű magabiztosságuk, noha a korábbi idők túlkapasáira emlékeztet, megkönnyíti dolgunkat. Felmerül azonban az az érdekes kérdés, hogy vajon mi készítette most a nemességet arra, hogy a homályból előbukkanjon. Miért éppen most?

Sokan azon a véleményen vannak, hogy ez az utóbbi idők ördögjárásának egyenes következménye. Nem nehéz belátni, hogy az ördöghadakhoz képest a nemesség megjelenése csupán kellemetlen, de tűrhető körülmény – erre valószínűleg ők maguk is rájöttek. A legutóbbi Kéve esztendői óta nem láttunk errefelé ennyi köpködő, fíngó, szőrét hullató ördögöt. Az ördögökön kívül pedig svábbogarak is vannak, akkorák mint egy-egy vasalódeszka. S ezenkívül még itt vannak a spanyolok is...”

Egy csupa nemesekből álló, Montezumával szemben ellenséges csoport Füstölgő Tükör istenség különleges védelme alatt titkos gyűlést tart Vera Cruzban. Heves vita folyik; odakint ömlik az eső; újabb és újabb résztvevők érkeznek a zsúfolt terembe.

Noha Cortez ágyasa, Doña Marinának van egy magas rangú indián szeretője is. Gyónás közben ezt meglemlíti Sanchez atyának. „Cuitlahuacnak hívják? Ez politikai szempontból még hasznos lehet. Feloldozást nem adhatok, de imáiban megemlékezem rólad.”

Tenochtitlán kertjeiben az emberek furcsa, új szavakat suttoznak egymásnak: *guillotine, fehér bors, őszinteség, temperamentum*.

Cortez emberei még sok falat ledöntenek, ám e falak mögött mindig csak kutyák, macskák és szent madarak mumifikált csontvázait találják.

Lent a kikötőnél Cortez és Montezuma kézen fogva sétálnak. Cortez felfogadott egy detektívet, hogy kövesse Sanchez atyát. „Csupán öt tehetséges detektív van Tenochtitlánban” – mondja Montezuma. „Vannak mások is, de őket nem alkalmazom. Különböző is, a látomások a legmegbízhatóbbak – jobbakként, mint akármelyik detektív.”

A hatalmas Gúla vagy piramis tetején Cortez ráhúzza egyet Kék Kolibri istenség szobrára, és leveri róla aranymaszkját; helyére a Szűzanya képét teszik.

„A spanyolok fejét” – mondja Doña Marina –, „Juan de Escalanteét és öt társát, egy karóra húzták, sorban egymás fölé. Lovaik fejét egy másik karóra húzták, melyet az első alá helyeztek.” Cortez felüvölt. Az örök berohannak, elsőnek Cristóbal de Olid, utána Pedro de Alvarado, aztán De Ordás és De Tapia.

Cortez őriöng. A palotából a piactérre rohan, ahol Montezuma fogadja. Montezumát mindkét oldaláról egy-egy nemesember támogatja karjainál fogva, melyeket üdvözlésre szélesre tár. Montezuma karjait Cortez köré fonják. Cortez sietős szavakat sutto Montezuma fülébe.

Montezuma egy hosszú kaktusztöviszt húz ki mellkasából, és többször megsúrja vele a fülét, míg ki nem serken belőle a vér.

Doña Marina lent a kikötőnél sétál szerelmével, Cuitlahuacal, a Poshadt Víz Helyének Urával. „Mikor fiatal voltam” – mondja Cuitlahuac – „egy iskolába jártam Montezumával. Ő, mindnyájunkhoz képest, kirívóan erényes volt. Nagyon vallásos és nagyon szorgalmas diák volt – fogadok, hogy most is ilyesmiről beszélnek ezek ketten, Montezuma és Cortez. Teológiáról.” Doña Marina hátulról bedugja szerelmese övébe a kezét.

Bernal Diaz del Castillo, aki egy napon megírja majd *Új Spanyolhon meghódításának igaz történetét*, egy téren állva egy mesquitofadarabot farigcsál. Felolvassák a Vera Cruz-i Kiáltványt, melyben Cortez és Montezuma barátságát az épp hogy csak megszületett Mexikó állam népének érdekei ellen valónak bélyegzik.

Cortez és Montezuma lent a kikötőnél sétálnak. „Engem különösen a Szentlélek nyugtáz le. Qua idea” – mondja Montezuma. „A másik isten, az Atya is” – „Egy Isten, három Személy” – helyesbít Cortez finoman. „Mindazonáltal, helytelennek látszik” – folytatja Montezuma – „hogy a Fiú legyen feláldozva. Szerintem az áldozatot éppen Neki kellene bemutatni. Továbbá” – Montezuma itt megáll, és barna mutatóujjával jelentősegteljesen megkocogtatja Cortez mellkasát – „hol van az Anya?”

Bernal, nagy szívességgként, egy szép, fiatal nőt kér Montezumától; Montezuma küld neki egy jó családból való fiatal nőt, továbbá egy tollakból készült köpönyeget, kalitkákba zárt tücsköket, és egy jó adag frissen készült szappant. Montezuma Bernallal kapcsolatban megjegyzi, hogy „úriembernek látszik”.

„Az uralkodó drámákat rendez a nép számára” mondja Montezuma.

Cortez egy karosszékben ülve bólogat.

„Minthogy a kukoricatermesztés átlagosan csupán évi ötven munkanapot jelent egy embernek, a nép főlős energiáit ezekben a drámákban lehetne hasznosítani, melyek például a győzelemért való örökös küzdelemről szólnak, arról, hogy vissza kell szerezni Füstölő Tükör, Kék Kolibri, Quetzalcoatl jóindulatát...”

Cortez elmosolyodik és meghajol.

„Könnyítene az uralkodó idegi megterhelésén, akinek egyébként egyedül kéne szembenéznie a világ összeomlásával, azzal, hogy a világ fokozatosan elenyészik...”

Cortez pislog egyet.

„Ha nem én vagyok a dráma szerzője, ha az eseményeket nem én irányítom –”

Cortez hallgat.

„Ezért, kötelességed, drága testvérem, hogy felfedjed előttem a dráma végkifejletét, vagy legalábbis annak valószínű menetét, hogy ily módon megkísérelhessem azt kedvező irányban befolyásolni a még rendelkezésemre álló kevés varázserő segítségével.”

Cortez hallgat.

Egy újabb fal áttörésekor Cortez emberei a fal mögött talált kamra földjén apró aranytöcsöt fedeznek fel. A Kiáltványt az egész városban terjesztik, s elküldik más városokba is.

Bernal egy masszív tyúkólat épít Doña Marinának. Az ég elsötétül Tenochtitlán fölött; villámlás, aztán eső söpör végig a városon a tó felől.

Lent a kikötőnél, Cortez és Montezuma egy ajtónyílásban találják menedéket. „Doña Marina lefordította; van egy példányom” – mondja Cortez.

„Mikor pajszerrel nekimentél Kék Kolibrinak” –

„Meggondolatlan voltam. Elismerem.”

„Az aranyat magaddal viheted. Az egészet. Legyen ez az én ajándékom.”

„Felséged végtelenül nagylelkű.”

„A hajóid készen állnak. Küldönceim azt mondják, vitorláinknak száma annyi, mint égen a felhő.”

„Nem távozhatok addig, míg Mexikó összes múlt-, jelen- és jövőbeli aranya nincs a hajók fenekére bepakolva.”

„Ránézésre is lehetetlen.”

„Egyetértek. Beszéljünk valami másról.”

Montezuma észreveszi, hogy barátja fekete bársonyhajtokájára egy kevéske fehér szősz rakódott. Azt gondolja: *Ez a nő jobban is gondoskodhatna róla.*

Cortezzel az ágyban, Doña Marina gyönyörű, aranyszínű fenekét mutogatja, melyet a férfi áhítatosan simogat. Egy apró, zöld légy zümmög a szobában; Cortez egy aranydrótból készült légycsapóval hessenti el. A nő eközben egy látomásáról mesél. A látomásban Montezumát homlokon találja egy kő, és összeesik. Dühödt alattvalói azonban tovább dobálják. „Ne aggódj – mondja Cortez. – Bízzál bennem.”

Sanchez atya Cortez elé áll a detektív jelentéseivel, akit Cortez fogadott fel, hogy kövesse Doña Marinát, valamint egyéb jelentésekkel, dokumentumokkal, fényképekkel. Cortez megparancsolja, hogy a város összes detektívjét tartóztassák le, hogy ezt a foglalkozást örök időkre töröljék el Tenochtitlánban, s hogy Sanchez atyát küldjék vissza Kubába vasa verve.

A város terein és színházaiban új szavak kerülnek forgalomba: *nyugalom, ecet, jogosultság, schnell.*

Egy másik napon Montezuma, Cortez, Doña Marina és Cortez testőrei, valamint Tenochtitlán néhány nagyura elhagyják palotáikat, és gyaloghíntón a városnak egy Cotaxtla nevű részére vitetik magukat.

Odaérve megállnak egy hatalmas ház előtt, és kiszállnak.

„Mi ez a hely?” – kérdezi Cortez, mivel még sosem járt ott azelőtt.

Montezuma azt feleli, hogy ez az azték tanács épülete, ahol népe törvényeit megalkotják.

Cortez meglepetésének ad hangot, mondván, ő úgy tudta, hogy Montezuma abszolút uralkodó, aki senkinek sem tartozik elszámolással – mely kijelentését Doña Marina tapintatosan nem fordítja le, nehogy Montezuma sértésnek vegye.

Cortez, jobbán Montezumával, és testőreivel háta mögött, belép az épületbe.

Egy hosszú folyosó végében néhány tisztviselőt lát, akik mind hosszú, fehér, aranyporral beszórt lúdtolakat viselnek a fülükben. Itt Cortezt és embereit, nagy agyagfüstölőket lóbálva, tömjénnel szórják be, Montezumát azonban nem, a szertartásvezetők a földre szegeznek tekintetüket, és nem néznek rá, hanem alázatosan imígy köszöntik: „Uram, én Uram, én Nagyuram.”

A társaságot egy illatos cédrusból készült magas szárnyasajtón át egy tágas, vörös és sárga zászlókkal feldíszített terembe vezetik. Odabent, egy emelvénnel szemközt, a tanács tagjai alacsony fapadokon ülnek, melyeket középtűt egy széles folyosó oszt kétfelé. Vagy háromszáz lehetnek, mindegyikük ülepére egypár tükör van erősítve, rangjuk szerint, előírásosan. Az emelvényen három igen méltóságteljes alak ül, a közbülső valamivel magasabban, mint társai; mögöttük a falon egy hatalmas aranykerék függ bonyolult tolldíszítéssel, mely egy örvényt ábrázol, közepén Chalchiuitlicue istennő arcvonásaival. A tanács tagjai merev vigyázattartásban ülnek, karjukat oldalukhoz szorítják, állukat magasra szegeznek, tekintetüket az emelvényre függesztik. Cortez egyikük vállára teszi kezét, majd visszahőköl. Ujjával megkocogtatja a megérintett vállat, mely kongó hangot ad. „Agyagból vannak” – mondja Montezumának. Montezuma kacsint. Cortez elneveti magát. Montezuma elneveti magát. Cortez hisztérikusan röhög, fuldoklik. Cortez és Montezuma a hatalmas teremben kergetőznek, ugrálnak a padosorok közt, belevetik magukat az agyagfigurák ölébe, némelyiket földöntik, némelyiket pedig háttal ültetik a padokon. „Az Állam én vagyok!” – harsogja Montezuma, Cortez pedig azt kiáltja: „Istennek Anyja, bocsáss meg ennek a szegény bolondnak, mert nem tudja, mit beszél!”

A lehető legkedvesebben, Cortez házi őrizetbe vetteti Montezumát.

„Legjobb lesz, ha egy darabig nálam vendégeskedsz.”

„Köszönöm, de inkább nem.”

„Majd játszunk mindenfélét, esténként meg filmeket nézünk.”

„A nép nem értené meg.”

„De Pitalpitoque ki van kötözve a nagy lánchoz.”

„Azt hittem, Quintalbor az.”

„Pitalpitoque, Quintalbor, Tendile.”

„Majd küldök nekik csokoládét.”

„Gyere el, gyere el, gyere el velem.”

„A nép félne.”

„Mit mondanak az ómenek?”

„Nem tudom, már nem tudok olvasni belőlük.”

„Emberek szívének kívágni, egyszerre negyvennek, ötvennek, hatvannak.”

„Mifelénk ez a szokás.”

„A déli népek azt mondják, túl sok sarcot szedtek.”

„Nem tudok sarcolás nélkül birodalmat vezetni.”

„A mi Urunk Jézus Krisztus szeret téged.”

„Majd küldök Neki csokoládét.”

„Gyere el, gyere el, gyere el velem.”

A kikötőnél Cortez és Montezuma V. Károly spanyol császáral sétálnak. Doña Marina tiszteletteljes távolságból követi őket, karján két kosárral, melyekben sok finomság van: kaviár, fehér bor, töltött rigó, gombó.

V. Károly Montezumához hajol, hogy hallja, amit mond; Cortez egy aranydrótból készült légyecsapóval zöld legyeket hesseget el a királytól. „Nem volt alternatíva?” – kérdi Károly. „Legjobb tudásom szerint jártam el” – mondja Cortez –, a vidámság és lelkiismeretesség jegyében. „Meg vagyok gyilkolva” – mondja Montezuma.

Az ég elsötétül Tenochtitlán fölött; villámlás, aztán eső söpör végig a városon a tó felől.

A pár lent a kikötőnél sétál, kéz a kézben, Montezuma szelleme Cortez szellemét korholja. „Miért nem tartottad fel a kezed, hogy elkapd azt a követ?”

FORDÍTOTTA BÁN ZSÓFIA

Túlélet

MITODRÁMA

PENN ANDRÁS

Végül is számomra minden ott kezdődött, hogy Apa gyűlölte a borostát. A városban egyetlen férfinak sem kellett soha borotválkoznia, de neki igen. Sokszor láttam, hogy lekaparja magát a szőrt, és azonnal újrakezdi, mert egy picike borosta ezalatt megint kiütött rajta. Volt, hogy reggeltől estig csak borotválkozott, míg egy napon aztán be nem vonta fekete selyemmel a tükroét. És az összes többi tükroét, ami volt a házban. És az összes tükroét, ami elébe akadt az úton, mikor a temetőbe ment. Minden nap elment a temetőbe, miután elfelejtette a borostáit.

A temetőnk a főtéren áll, hatalmas, matt üvegkalicka a város közepén. Aki meghal, elsétál ide, beáll egy üres helyre, aztán nem moccan többé. Szép, egyenes sorokban, rezzenetlen oszlopokban állnak.

Apa szinte soha nem beszélt. Velem is csak egyszer. Még velem is csak egyszer... És emlékezett. Mégsem tudott meghalni. Anya idekötötte. Az emlékezet viszont folyton eloldozta tőle. A temetőben közepén állt egy viharvert fekete zongora. Azt, hogy így hívják, ő mondta el. Amikor utánamentem. Mert láttam Anyát a szeretőjével, azzal a Szörnyeteggel a lefüggönyözött szobákban. Utánamentem, és el akartam mondani neki mindent. Kisírni a mellén magam. De éreztem, hogy tudja. És azt is tudja, hogy én tudom, és hogy Anya is tudja: ő mindenről tud. És ezzel, ma már én is tudom, végre föloldoztatott.

Nem szólt hozzám, csak akkor. A zongora tetejére ültetett, körben álltak gyászvigyázzban a hullák, és ő játszani kezdett. A zongorában nem voltak húrok. Csak a zene van benne, állította Apa. Én tompa kopogást, dübörgést, nyikorgást hallottam csak. És mesélt. Elmesélte, hogy a városból eltűnt az idő. Mert ha nincs emlékezet, nincs idő. És a feledés halhatatlan – – És meredtek köröttünk díszgyászban a temetetlen gyönyörű holtak, Apa kopácsol, én ültem a zongora tetején, és Apa mesélt.

A város elpusztíthatatlan, mindaddig, míg lakói vissza nem emlékeznek magukra. És amíg nem emlékeznek, éppilyen holtak, mint ezek itt. Őket szeretem. Ők nem színlelnek legalább.

De mit csinálnak itt, kérdeztem. Semmit, mosolygott ő. És mi mit csinálunk, kérdeztem. Semmit. És miért nem, kérdeztem. Mert elfelejtettük, mit kellene csinálnunk, ha nem felejtettük volna el magunkat. Nem értem, ráztam a fejem. Ők sem, mosolyodott el megint. És roppant, koppant, dobbant a fa a fán a fejem alatt, ahogy nyomogatta a billentyűket. Mit játszol? Zenét. Ez a zene? Ez csak kopogás, roppanás, dobbanás... Rosszul hallgatsz. Taníts meg jól, Apa. Hunyd be a szemed, kislányom. Megtanítalak. És elmesélte a város történetét. A családunk történetét.

A temető mellett áll a templom, és ennek a templomnak a közepén áll egy megrogyant harangtorony. A harang magasan fönny függ, és vagy ötszáz éve néma. Néma, mert a harang nyelve akkor lezuhant. Akkoriban, ha hihettek Apámnak, aki akkor halt meg, amikor én megszülettem, és ő hihetett apjának, aki akkor halt meg, amikor ő megszületett, és az ő apja, Apám nagyapja hihetett dédapjának, és ő is így tovább, vissza a hetedik Apáig, szóval akkoriban a várost még nem övezték mocsarak, igaz, el is lepték a hódítók. Senki sem tudta, már akkor sem, kik is ezek, de hatalmas, fenséges, szépséges, csak éppen velejükig gonosz alakok voltak, akik jöttek, láttak és gyilkoltak. Közülük is kiemelkedett egy, akit Agának neveztek Apám apái, szépségben is, fenségben is, erőben is, kegyetlenségben is. Lerohanta hordáival a várost, minden férfit megöletett, aztán elzavarta a seregét, s üzőbe vette a város legszebb lányát. Egyedül cserkészte be, hajtotta föl és fogta meg, mint az igazi vadászok. Ez a vakítóan gyönyörű lány lett a te szépanyád dédanyja, a hetedik anya az ősök szülőszobájában. Az Aga ide kergette be a harangtoronyba, és a harang alatt teperte le a földre. Széttépte a ruháit, és úgy döfködte belé magát, hogy rengett a város, dübörgött a föld, szűkölt a mélység, elfeketült az ég, s a madarak döglötten hullottak le róla. Madárdögök fedték be a férhullákat a legyilkolt utcákon. Szépanyád dédanyja azt sikoltotta: Istenem, istenem, mért hagyta!

el engem – –, s amint dült ajkát elhagyták e hitetlen szavak, iszonytatót kondult a harang, a nyelve lezuhant, és péppé zúzta a szépnyád dédanyján fetrengő Aga fejét. Így fogant meg szépapád nagyapja, aki anyjával pározva porozta be a város meddővé tett bibéit. Mind, kik itt vagyunk, tőlük származunk. Mind, kik e város lakói vagyunk, rokonok vagyunk. Ezek a temetetlen holtak éppúgy rokonaid, mint az elfeledett élők odakint. Egy a testünk, s valaha tán volt egy lelkünk – – Azóta néma a harang, s ha összegyűlik a város a templomban, némán hallgatja a csöndet. Pad se nyisszan, száj se nyikkan.

És Apa belecsapott a billentyűbe, én kinyitottam a szemem, és többé nem szólt egy szót sem. Akkor láttam utoljára. Verte a zongorát, hogy reszkettek a temetőtáblák, s én hazarohantam, bebújtam az ágyamba és föl akartam szívódni a semmi bársonyos hajszálereiben.

Nem tudom, meddig alhattam. Mellettem Anya azzal a Szörnyeteggel húzatta újra meg újra karóba magát. A nyöszörgések álmomban az Aga héroszi nyögéseiként visszhangzottak, és arra ébredtem, hogy fáj a csönd. Fáj, és nyomja a mellem, és nem kapok levegőt, és egyedül vagyok, mint addig soha. Sokáig tartott, még ha csak egy szemhunyasnyit is: az öröklét bennünk van, odabenn, nem idekinn.

S egyszer csak belezizent a csöndbe a selyem. A selyem, amivel Apa bevonta a tükröket. Kirohantam a régi borotválkozótükre elé, s abban a pillanatban iszonytatót dördült a harang. Az ötszáz éve néma harang szétrobbantotta a csönd szikláit, s a tükörben nem magamat láttam, hanem Apát, amint fejfelé harangnyelvként lógva szétloccsantja a koponyáját a harang falán – – A tükör lassan elhomályosult. Nem bírtam lehunyni kitépni a padlóból a lábam. Nem bírtam moccantani a lábam. Nem bírtam szemem. És újra kitisztult a tükörkép, és Apa agya csorgott a földre, és vájt valami lyukat bele. Az okáda a ködöt, amitől el-eltűnt a kép. A lakók jajongva, szemükre tapasztott kézzel rohantak ki a templomból. Szétspricceltek a rokonok!

Gyilkos düh ébredt bennem. Igen. Felötlött e két ismeretlen szó bennem, valahonnan elfeledett mélytengeri zugaimból. Gyilkos düh! Ők ölték meg Apát! Apa meghalt! Igazán meghalt...

Elvánszorogtam a templomig. Beálltam a harang alá. Apát néztem. És bepisiltem és bekakáltam. És okádnom kellett, hogy majd szétszakadt a bensőm. De csak vért hánytam. Az is belecsorgott a lyukba. Az Apa agya marta lyukba. És belenéztem. És láttam a semmit! Az ürt! A szörnyeket, melyektől ők maguk is belepusztulnak a félelemben – – Azóta nem alhatom. Nem hunyhatom le a szemem. Nem álmodhatok soha többé. Mert csak ezt látnám. Csak ezt a fekete lyukat látnám. Apa örök álmatlanságra ítélt. Nekem már nem adatik meg az álom kegyelme. Nem menekülhetsz, üzenete Apa. Nem szabad menekülnöd, üzenete Apa. Élned kell, üzenete Apa. Csapold le a feledés mocsarait! Éld túl magad! Emlékezz!, üzenete Apa. Apa...

Az ágyamban tértem magamhoz, Anya hajolt nyúl szemekkel fölém, arcára már szarkalábakkal írta ki hűtlenségét a bánat. Kislányom, mit kegestél te ott, kérdezte, csak nem néztél bele – –, és sírva fakadt és kiszaladt. És a város rettegni kezdett.

Sokáig nem értettem ezt a rettegést. Apa halála szörnyű volt ugyan, és mindenki látta a hátborzongatóan lengő harangban széttronsolt fejét, de ez önmagában mégsem lehet magyarázat. Persze az a lyuk... az maga volt az iszony, ha valaki belenézett. De rajtam kívül senki sem nézett bele. Talán tudták, mit rejt a mélye – –

Nem értettem a rettegést. Talán a templom volt az oka. A templomunk, ami ott áll a temető mellett, és úgy néz ki, mint egy aréna. A padok hatalmas körökben tágulnak, több emeleten egymás fölött, közrezárva egy kerek kis porondot. Durva fából ácsoltak mindent, a tetőt is. A padokon mindig pontosan annyi hely volt, ahány lakója a városnak. És mivel én és Szerelmem voltunk az utolsó gyerekek, egyre szűkültek, maguktól, ezek a templomi lelátók. Mert meghalni sokan jártak viszont.

Én mindig féltem a templomba belépni, de Apa és Anya keményen közrefogott, és beültetett a helyemre. Eleinte sokat jártunk templomba, és mindig akkor, amikor mindenki. Amikor mindenki úgy döntött, hogy éjszaka van. Mindenki tudta, mikor van éjszaka. Anya egyszer azt mondta, az öröklét pereméig beosztották az éjjeleket meg a nappalokat. Én sose tudtam, mikor mi van, hisz lehetett akár szikrázó napsütés is, szerintük mégis éjszaka volt. A templomban senki sem csinált semmit, csak egy nagyon öreg, töpördött emberke csoszogott a porond közepére, és ott álldigált némán, míg egyszer csak mindenki fölállt, és nesztelen kivonult. Kifigyeltem, hogy ilyenkor a bácsika ott a porondon körülnéz, aztán elkezd zokogni, kezébe temetve az arcát. Aztán mikor kisírta magát, ő is kicsoszog.

A templomban akkor álltunk föl, amikor mindenki úgy döntött: hajnalodik. Reggel mindenki hazament, és aludt a következő éjjelig. Csak Apa nem aludt, mert a temetőben zongorázott, és Anya nem aludt, mert azzal a Szörnyeteggel hentergett, és én nem aludtam, mert a Szerelmemre gondoltam, és Szerelmem

nem aludt, mert a madarakról álmodozott, és a levélhordó nem aludt, mert nem tudott a tragacs durrogásától.

És akkor egyszer csak Apa a dugig tömött templom szeme láttára fölköti magát a harangnyelv helyére, és megkondítja a századok óta néma harangot! Talán csak én nem voltam ott a templomban, mert éppen akkor sírtam álomba magam Anya meg Apa miatt. A harang pedig pontosan a porondocska fölött lógott a magasban, s Apa pontosan a porond közepébe ütötte azt az irtóztató lyukat. A harang dördülésére fölkaphatta mindenki a fejét, s látva a harang nyelvét, fejvesztve rohant is ki a templomból. Pedig még tartott az éjszaka! Az az öreg bácsika meg csak sírhatott, és nézhette a lengedező Apát, mert megvakult, ahelyett hogy menekült volna.

Tehát a rettegés... Kezdem már érteni. A templom! A templomba mindenképpen el kell menni mindenkinek, mert mindenki ezt teszi – hiszen mindenki ezt teszi. Nem lehet fölbolygatni a rendet! A porond közepén, ahová mindenki néz, amikor mindenki elfoglalta a helyét, a porond közepén azonban ott leselkedik a semmi, a másvilág minden ugrásra kész pribékje, hogy elvonszolják magukkal a város álmait. De álmatlanul a város meghal. Meghal, mert az álmaiban él. Mert a lakói csak álmaikban emlékezhetnek anélkül, hogy magukra szabadítanák az idegen idők démonait.

Vagyis a templomba el kell menni, de a templomba nem szabad elmenni. Muszáj, de tilos.

És jött a következő éjjel. A lakók előzőnlőtték az utcákat, és riadtan rohantak a templomba, hogy elfoglalják helyüket. De hogy ne lássák azt a lyukat, mindannyian átlátszatlan fekete szemüveget tettek föl. Egymásba kapaszkodva bukdácsoltak a lépcsőkön, de mire szerintük hajnalodni kezdett, még meg sem találta mindenki a helyét, s mire mindenki kijutott volna, már újra eljött szerintük az éjjel. A vak tömeg eleje vakon nyomakodott vissza... rettegtek már egymás érintésétől is... ki tudja, ki kicsoda... ki kivé lehet... ki kit nem lát...

Én meg néztem őket. A temető mellől néztem őket. Tülekedtek összevissza, és sütött a nap. Apa halála óta egyszerűen nem hajlandó lenyugodni. Egyfolytában süt. Folyton nappal van. És senki sem szólalt meg. Senki sem mert megszólalni. És mindenki olyan iszonyatosan öregnek látszott az átlátszatlan fekete szemüvegében, mintha a saját ükapja lenne. És ekkor, valamikor, hirtelen mindenki megdermedt, mert az öreg, töpörödött ember, aki megvakult a harang alatt, suttogni kezdett: Mostantól fogva mindig nappal van. Nincs többé éjszaka. Mindenki menjen haza. Próbáljon aludni. Aludni. Álmodnunk kell. Nincs többé éjjel. Menjete haza, testvéreim.

És sírni kezdett, olyan vénemberes szörtyögéssel. És mindenki hazament és lefeküdt. Csak Anya nem, és az a Szörnyeteg nem, és a Szerelmem nem, és a levélhordó nem és én nem. A többiek azóta alszanak.

U nalmas egy város ez. Soha nem történik semmi. Én sem csinállok semmit. Csak a Szerelmemre gondolok. És ilyenkor mindig az a kegyetlenül szomorú sejtelem motoszkál bennem, hogy az idők kezdetétől ismerem. Hogy azóta szeretem. És azóta féltém. Én úgy hiszem, nem is lettem szerelmes. Eleve szerelmesen születtem, és eleve csak a Szerelmembe lehettem szerelmes. Sőt most már tudom, amit eleve sejtettem, hogy Szerelmem eleve képtelen lesz a szerelemre. Mert megszállják elméjét a madarak. De így a szerelem csak pöre, vége nincs szenvedés – – Ezt nem tudtam. És hiábavaló a rettegés Szerelmemért, ha ő maga nem is tud magáról. Ha csak tárgyaltalan alanya lehet szerelmemnek ő anélkül, hogy alanya lehetne bárminek is máson kívül, mint a madarak társadalmának. Csak úgy fogta föl magát, hogy ő nem madár. Hogy kicsoda – erről faggatni reménytelen vállalkozás volt. Nem is beszélt végül is soha. Egyetlen szót sem. Legfeljebb madárul.

Az apja viszont – hát az éppen az ellentéte volt neki. Állandóan dűnyögött, karattyolt, motyogott, lepcsejt, zsémbelt. Főleg zsémbelt és morgolódott és bosszankodott és dühöngött, mert csak arra emlékezett, hogy ő a város levélhordója. Időtlen idők óta. És így minden utcát, minden sikátort, minden kis girbe-gurba közt, minden szögletet, minden kapualjat, minden ajtót és minden ablakot, mindent és mindenkit ismert. De ezt állandóan elfelejtette. A vállán folyton egy üres táska lógott. Folyton egy istentelenül durrogó kétkerekű tragaccsal járt, a város egyetlen járgányával, ami olyan ütött-kopott volt már, mintha az idők kezdetén lopták volna valami ismeretlen helyről. És tényleg ez volt az egyetlen tragacs. Hiszen a templomon kívül senki nem ment soha sehova. Ha mégis ment volna, az úgyis közel volt. De ha távol lett volna, akkor is a rendelkezésre áll az úthoz egy örökkévalóság... Szóval Szerelmem apja csak durrogott, és szép lassan tébolyodott meg. Állandóan elfelejtette, hogy hova kell vinnie a leveleket. De ha emlékezett volna rá, az sem segít, mert a borítékra mindig elfelejtették ráírni a címezést, a címet meg amúgy is elfelejtették. Ráadásul az elfelejtett címmel megcímezni elfelejtett borítékot mindenképpen elfelejtették bedobni a ládák-

ba, amelyeket Szerelmem apja holtbiztos, hogy elfelejtett kiüríteni. De hát úgysem volt soha semmi közönvaló — — —

Szerelmem apja mint egy kihalt állatfaj utolsó képviselője durrogott az utcákon, és azt is elfelejtette, hogy ő egy kihalt állatfaj utolsó képviselője. Ez nem is lett volna baj, de a feledés üszkeiben néha még fölizzott az emlékezés parazsa, s e gyér pislákolásban szembesülnie kellett az igazság eltorzult, imbolygó árnyával: ő hiába van, mert hiábavaló.

És egy napon Szerelmem apja felüvöltött, beledurrogott a temető hatalmas üvegtáblájába, pozdorjává tört mindent, fölborogatta a fegyelmezetten meredező hullákat, földúlta az öröklét gyászdíszszemléjének nyugalma, az üvegcserepek ropogása és a csörömpölés visszhangjai közben pedig azt ordibálta: én vagyok a Messiás! én vagyok a Megváltó! magamra vállalom minden bűnömet! és szarok rátok! utállak benneteket! hülye lennék megváltani titeket! szarok rátok!

És így ordibálva mászott föl a temető aranykupolájára, és üvöltözött tovább, amíg össze nem asztak a hangszálai. De senki sem ment oda hozzá, csak én. Néztam, ő ordibált. Amikor megnémult, ő is csak nézett. Tátogott, néztük egymást. Aztán legyintett, lemászott a temetőtetőről, vállára vette a kettétört, de még mindig, külön-külön is durrogó tragacsot, és elmaszírozott ahhoz, akinek nincs neve.

Engem persze örülten furdalt a kíváncsiság, hogy ki ez, akinek nincs neve, s miért nincs neve, vagyis miért lett az a neve, hogy az, akinek nincs neve, amikor senkinek nem volt itt neve, legfeljebb Apa, Anya, Szerelmem, Kislányom — de hát ezek nem nevek. Utánalopakodtam hát. A város legszebb üvegpalotájába tartott, a város legszebb helyére, ahol csak az lakott, akinek nincs neve. Majd meghaltam a félelemtől, amikor besettenkedtem a nesztelen táruolt ajtón, s egy csupa tükrös folyosó végén megláttam őket: Szerelmem apját és azt, akinek nincs neve. Ez, akinek nincs neve, Szerelmem apját egy sakkasztalhoz invitálta. Akkor persze még nem tudtam, hogy a bábutoogatás a sakk, de láttam a bábukat, meg hogy tologatják őket. Sokáig játszottak, nem tudom, meddig, mert éppen ott kapott el a legesleges menstruációs görcsöm, és összegörbödtem a fájdalomtól meg az ijedségtől meg a félelemtől. Nem is láttam akkor őket, véresre harapáltam az öklömet, vinnyogni se mertem, nehogy észrevegyen az, akinek nincs neve, mert Anya mindig azzal fenyegetőzött, amikor legalább még fenyegetett, hogy elvisz hozzá, akinek nincs neve, ha nem fogadok szót neki. Csak folyt belőlem a vér, lucskos lett a bugyim, csorgott végig a combomon, borzalmas volt. És amikor föl mertem nézni, mert elmúlt a görcs, minden tükrőben én álltam! Minden tükrőben ott álltam vérben ázva én! A folyosó falaiból kifordultak és körbevettek a tükrök, eltakarva a sakkozókat. Ó, hát persze hogy sikítani kezdtem, és úgy éreztem, soha nem találom már meg magam a között a rengeteg képem között, amikor egyszer csak visszacsusszantak a falba a tükrök, és ő, akinek nincs neve, mosolyogva jött felém, Szerelmem apja meg ott ült az ő régi helyén. Szép férfi volt, csak az zavart, hogy a szeme helyén is csak tükrök voltak, amikben én látszódtam. Olyan sírva is, mosolyogva is, mert nem féltem akkor. Vagyis minden köröttem a megkövült félelem volt, így nem tűnt föl a félelemem maga. Szervusz, kislány, mondta ő, és megsimogatta a hajam, és rámutatott Szerelmem apjára: Meg tudta oldani a legnehezebb sakkeladványt, ami létezhet a világon. Amit én se tudtam megfejteni az idők kezdete óta. Ezért átadtam neki a helyem. Többet tud nálam. Jól jegyezd meg, kislány: mostantól fogva ő az, akinek nincs neve! És olyan hirtelen tűnt el, hogy nem is tudtam követni. Utánapördültem, de a tükrök megint kifordultak, fölém hajoltak, és minden tükrőben csak annak az arca látszódott, akinek nem lett neve, és minden tükröképben csak az ő szeme helyén villódzó tükrőben tükröződtem csak, és ő nevetett, nevetett — — — És hangtalanul mozgott a szája, és azt olvastam le róla: Kislány, nem kacérkodhatsz büntetlenül a halállal!

Persze hogy összeestem, elájultam, mit tudom én. Mindenesetre amikor kinyitottam a szemem, már a temető kapujában álltam. Minden sértetlen rendben állt. Mintha nem történt volna semmi. Csak a holtak arcára fagyott valami rémisztő új vigyor. És ő, aki Szerelmem apja volt, lett az, akinek nincs... már neve sincs...

És senki nem vett észre semmit. Hiszen aludtak.

Illetve valaki mégis. Az a Szörnyeteg. Mert amikor hazaértem, és véresen, reszketve bezárkóztam a szobámba, odajött az ajtó elé. Megijedtél, kislány? Na, már ne félj! Már nem kell félned. Én megvédelek. Megóvlak én mindentől. Apád helyett apád leszek. Vagyok! Na, engedj be szépen. Hadd vigasztaljam meg ezt a kicsi lányt. Engedd be szépen a papát. Hadd simogassa meg a kislányát.

Meg se mertem moccani, gyűlöllek, szipogtam magam elé, gyűlöllek, gyűlöllek!

És akkor rám törte az ajtót, beszakította a masszív keretet, pozdorjává zúta a félfákat, megrengette az egész házat, és azt suttogta, akar, azt zihálta, akar, azt hörögte, akar, azt nyüsztette, akar, azt vonyította,

akar, azt üvöltötte, akar, és lassan közelített felém, fölkuporodtam az ágyra, beszorultam a sarokba, vinnyogtam a félelemtől, rázkódtam az undortól, reszkettem az iszonyattól – – – hiszen azt susorogták városzerte, míg nem aludt mindenki, hogy ő, ő érti a lép lidérceit, ő kihallgatja őket a dögszagú éjfeleken, ő bemelegszik a mocsarakba, ő ismeri a gázlókat a feledés bűzös gőzei közt, őt nem rémítik a nyögések, a hörgések, a sikoltások, őt nem tartja vissza a rettegés az emlékezettől, nem dönti le a lábáról a feledés egyetlen orkánja, egyetlen tornádója, egyetlen hurrikánja sem, őt nem nyeli el a múlt szakadéka, ő nem zúzza össze magát a szorongás szikláin, azt sutyorogták mindenütt, ő emlékezik, ő tudja az eredetét és nem is titkolja ezt, ő maga az iszony, maga az apokalipszis, őt nem köti a törvény, a szokás, a rend, ezt beszéltek a háta mögött, amíg volt, aki beszélt, és a szemében szűkölt a magány, a bénító üresség, és egyre közeledett felém, már majdnem megérintett, és csak azt suttogta, akarlak, csak azt zihálta, akarlak, és kilépett a nadrágjából, és fölmeredt, és csak azt hörögte, akarlak, és csak azt nyüzsfítette, akarlak, és csak azt vonyította, akarlak, és letépte a szoknyám, le a véres bugyim, és csak meredt felém, meredt belém az irtóztató, gigantikus hímvesszeje, és csak azt üvöltötte, akarlak, és rám vetette magát – – – NEM!! – – – levágtam – kihaláltam – kimetszettem – szétkaszaboltam – a falloszát – – – A nyakamban... a nyakamban lógott Apám egyetlen megmaradt tárgya... az utolsó, elfelejtett borotvája... és én ezzel...

Apa megvédett ebben a dögletes örökkévalóságban – – –

Ő persze borzalmasan sikoltozott, nekicsapódott a falaknak, ahogy vakon tombolt a szobámban, spricelt belőle a vér, merő lucok lett minden... talán az egész házat elöntötte a vérszökőár... tudtam, mikor esett össze, mert dübörgött a föld, és fölillantak a rémisztő fények a lép fölött, melyektől mindenki a rettegés bunkereibe inal... Nem tudom, meddig fekhetett ott, a véres falak, a véres vágatok között. Anya kötözte be. Anya ápolta. Anya! Aki elhagyta Apát, ezért a Szörnyetegért. Apát – – –

Aznap nem kelt föl a nap. A feledés hatalmas. A feledés azt hitet el velem, amit akar.

A Szerelmemhez rohantam akkor, véresen, sikoltozva, de senki sem látott, senki sem hallott semmit. Mind aludtak. De az is lehet, hogy egy hang se jött ki belőlem. Minden hangom itt torlódott a torkomban bennem. Úgy rohantam, mintha ért volna valamit az életem, mintha lett volna életem, mintha értelme lehetett volna. Rohantam a Szerelmemhez.

Nagyon szép ajtót nyitott ki nekem. Sötétbarnára pácolt, mégis mélyvörösben és bíborfeketében is játszó, várfalvastag fából készült, rajta olyan rézkilincssel és rézkopogtatóval, amilyen nem is volt több a városban, sőt neve sem volt ezeknek, elfelejtették. Használni persze mindenki tudta. Ezzel a kopogtatóval kopogtattam, ezt a kilincset nyomtam le, Szerelmem szórakozott szíát szisszent, és visszaügetett a madaraihoz. Nem látta a vért! Nem látta a rémületet! A madarak, motyogta az orra alá, a madarak talán tudnak valamit, és nézte a kitömött tollseregletet, nézte a maga rajzolta madárkönyveket, néha fölcsivített, fölkrúgott, fölkarogott, fölölömbikált, és közben azt motyorászta, nahát, nahát, meg ej-ej, végül cöcörögni kezdett, és nekem hirtelen elegendő lett ebből a városból. Bevágtam magam mögött a kivételesen szép pácremek ajtót a fémálmocsodáival együtt, és leroskadtam előtte. Nyitott szemmel ültem vagy feküdtem ott, láttam mindent, hallottam mindent, de nem emlékszem semmire, bár nem is volt semmi látnivaló, nem volt hallható semmi, mivel nem is történt a városban semmi. Vagyis úgy hittem, hogy nem történt semmi, pedig csak én nem vettem észre semmit.

Zuhanhat ennyire mélyen önnön szakadékaiba az ember? Akkor úgy éreztem, hogy csak én vagyok, és nélkülem a világ. Hogy mintha engem álmodna a város, s még álmaiban is elfelejtett volna. Zuhantam magamba, mintha végtelen mélység lennék, semmi más. Mintha én lennék a világegyetem, amely csupa űr és csak elvétve anyag. Mintha én magam is csak mintha én lennék, egy derengés valahol a semmiben és zuhannék e derengés felé.

Pedig a városban kitört az idő háborúja! Sose hallottam eddig ezt a szót: háború. A zsigereimben lapangott, a méhembe tokosodott talán? Kitört a háború! Amikor az a kiherélt Szörnyeteg meglovagolta Anyát, s fölkorba csolta a házunk tetejére, gyí, te bűdös kurva, gyí, te rohadó ringyó, hogy döglőn meg a szuka lányoddal együtt, Anya meg csak sikít, szerelmem, mit csinál, körönyölj rajta, NE!, és a Szörnyeteg kezében megvillan valami, aminek a neve rég feledésbe merült, aminek neve sem volt akkor még, megvillan a kezében egy puska, a háztetőről céloz, és rám lő! és rám lő! és rám lő! és újra és újra lő!

És én nem vettem észre semmit. Végül is nem történt semmi, csak meg akart ölni. A kintől valószínűleg nem is látott, mert egyszer sem talált el. Nem láttam semmit, de valahogy minden rögzült a szememben. Akkor juthattak eszembe ezek a föltámadt szavak is. Háború. Puska. Halál. Halandóság.

Akkor nem hallottam, hogy Szerelmem föltépi az ajtót, és először nyög föl embermódra. Rohadtak!

hogy dögölnének már meg! úgysem értek semmit! nem tudtok semmit! semmit se akartok tudni! átkozottak! minek éltek! semmik vagyok! semmik! nem vagytok madarak! És ég mögötte a ház, égne az életével kitömött madarak, égne a madárkönyvek, égne a tollak, a szárnyak, a farkak, a bőbiták, ég a döglött madárvilág, és elsercen a tűzben Szerelmem szeme. Látom, ahogy Szerelmem vakon átlép rajtam s vakon elbotorkál, látom, ahogy vonszolom magam utána öntudatlan, és hallok egy hangot, egy szánalmasan erőtlenséget, Szerelmem. itt vagyok. ne hagyj el. Szerelmem!, és hallok egy másik hangot, egy szánalmasan erőtlenséget, kislányom. állj meg. állj. kislányom!, és látom, ahogy Szerelmem berohan a mocsárba, elcuppog a bűdös gőzök közt a semmibe, és hallok a madarakat, akiket sose hallottam még, látom őket, a sose látottakat, ahogy gyűlnek! gyűlnek! a mocsár fölött.

Minden idő minden madara Szerelmemre szállt.

És elsötétült az ég a madaraktól, és fölriadtak az alvók, hogy páni félelmükben máris meneküljenek almaikba vissza, s ki se találjanak belőlük többé. És forni kezdett a mocsár, és láttam, ahogy Szerelmem föl száll a madarakkal, és egy dübörgő madársereg élén lecsap a városra és cafatokká tépi a Szörnyeteket.

Aztán elhúztak fölfelé a végtelenbe. Eltűntek a szemem elől. Soha egyetlen madarat nem láttam azóta. Soha nem láttam többé a Szerelmem.

A város körül meg bezárult a sötétség ostromgyűrűje. A mocsár azóta egyfolytában forr. A külvárost már a háború alatt elnyelte. De a rémisztő lidércek soha nem fénylettek föl többé. Csak csönd és tömör éj köröttünk, a városra merőlegesen tűz a nap, süllyedünk. A csatornában egyre tisztábban hallok a lép kárörvendő zubogását. De köröttünk tömör a csönd, és fölöttünk kampón lóg a nap.

Érzem, Anya karon fog. Hazavezet. Az ágya szélére ültet. Összesöpri a szerelmét. Mert az a Szörnyeteg elporladt, mire hazaértünk. Akkor még mondhattam, hogy haza. De már nincs hazám. Nincs mihez képest. A haza azért haza, mert akinek nem hazája, annak idegen. De nincs már senki, akinek idegen lehetne. Senki.

Mindig csak Anya hangját hallok. Olyan száraz a hangja, hogy kipattogzik tőle az arcom. Anya...

Apád nem akart téged. De én nem nyugodtam bele. És megszülettek. A város minden férfijával leküzdtem, hogy szülhessek. Hogy megszülhessenek. Senki nem volt képes arra, hogy megtermékenyítsen. Hogy fölcsináljon. Senki. És akkor találkoztam Apáddal. Féltam tőle. Ő a holtak között élt. A halottaknak vezényelte a díszgyászt. A halottaknak játszotta az élet siratóit. Mégis beállítottam hozzá. Behunyt szemmel. Reszkettem. Zizegtek a hullák. Akkorra már minden más férfi minden erejét kizsívтам. A hüvelyem akkor már a férfiasság tömegsírja volt. Minden férfi megöregedett miattam. Mind miattam öregedett meg. Mindnek miattam hajlott meg a háta. Miattam meszesedett el a lelke. Mind miattam lett hamuszürke. Kioltottam szemükben az élet fényét. Ha volt valaha fénye. És tönkretettem a város minden asszonyát. Uraik impotens árnyakként imbolyogtak a nyirkos nási ágyak körül. Hiába tárultak combjaik. Hiába nedvesedtek ajkaik. Hiába ágaskodtak melleik. Lassan minden asszony méhe beszáradt. Minden asszony melle lelapadt. Elvettem tőlük, mielőtt megismerhették volna, a szerelem örömet. Megroksztotta a várost az öregség. Tehetetlen aggok csoszogtak agyonaszott vénasszonyok körül. Mindenütt. De engem űzött a vágy! Szülni akartam! Megőrizni benned magam! Tűzelt a méhem, a hüvelyemben forrtak a kegyetlen nedvek! És beléptem Apádhoz a holtak birodalmába. A zongora fedelén adtam neki magam. Meredtek köröttünk a holtak. A zongorában elpattantak a húrok. A feledés fegyházaiból kitört a föllázadt emlékezet. És Apád berobbant a méhembe.

Nem akarta, hogy megszüljek. Minek szülessen még egy halott, mondta. Mégis rám mászott még egyszer. Kínomban a szakállába kapaszkodtam, mert föltépte bennem a szülés friss sebeit. Ott rázkódtál velünk az ágyban. És megfogant a testvéred, és Apád bőgve vágta le a szakállát, és azt üvöltözte a tükör előtt, hogy Ő nem fogja a gyerekeit a semmi prédájául vetni. Hogy ő nem cimborál a halállal. Meg az élettel se. És csak nyeste magáról a szőrt, míg együtt patakozott az arcáról a vér és a könny.

Megszültem az öcsédet. De Apád őt elvitte magával, s én nem láttam többé.

Anya olyan halkán beszélt, hogy mellé kellett feküdnöm az ágyba. Átöleltem, a szájára tapasztottam a szám, és csak sírtam, sírtam — — Anya! És kínlódván elsuttogta, hogy az öcsém lett a Szerelmem, hogy Apám a város levélhordójának üres táskájába csempészte a sivalkodó pulyát!

Meggyűlöltem Apádat. A város engem gyűlölt, én Apádat. A város elfelejtette a gyűlöletét, ahogy mindent elfelejtett, csak hogy ne boruljon föl a rend. Én nem. Bosszút akartam állni.

Bosszút. Amilyet csak az emlékezet irtóztató lidércei sugallhatnak. Ott bolyongtam minden éjjel a mocsár martján. Mögöttem csak Apád kopácsolt a fekete zongorán. Kiáltoztam a süket lápnak. És a határtalan éjek egyikén végre fölillant előttem egy férjarc. Lidércek visszfénye táncolt a szemében. És én. A szemében, amely rám szögeződött, s minden dárdánál biztosabban ütött át. És a hüvelyemben fölforrtak a nedvek, és a mellemből kicsurrant a tej, és a csiklómon átsöpörtek a kéj hurrikánjai. A lápból kilábolt a hím. Az én Férfim. Az én Uram. Aki nem riadt az emlékektől. Aki nem riadt az élettől. Aki nem törődött a halottakkal. Aki már a szemével kielégített. Megbosszultam Apádat. Végleg tönkre is tettem a várost.

Itt van ez a medalion, suttogta Anya. Az anyámtól kaptam a halálos ágyán. És ő az ő anyjától. Mindig a halálos ágyon.

Nem mehetsz el, Anya! Nem mehetsz el éppen most! Anya! Már csak te vagy nekem! Anya!

Nem tudom, meddig feküdtünk így. A karomban tartottam. Már nem is éreztem a súlyát, amikor fölsikoltott: A szegény!, és meghalt.

Meghalt, és nem éreztem már semmit. Nem éreztem semmit akkor sem, amikor Anya összetöporodott. Olyan picire töporodott, hogy a tenyerem lett a ravatala. A tenyerem lett a ravatala, és ez a medalion a sírja. Azóta itt hordom a nyakamban Anyát.

Ott értettem meg, Anya halálos ágyába bújva, holttestét a tenyeremben szorongatva, hogy a tehetetlenség tartotta össze ezt a várost. Anya tehetetlenné tette az élőket, s Apa a holtakat. Soha nem történt itt semmi. Nem is történhetett semmi. Mert ha nem történik semmi, baj sem történhet. Ha nem történik semmi, a halál sem baj: elég egyszerűen beszélni a temető üvegpalatájába, beállni egy üres helyre, és nem moccanni többé. Elég, mert nem változik semmi. Az élet sem mozog.

Anya egyszer kiskoromban, ha voltam egyáltalán kicsi, egy szürke délelőtt elmesélte, hogy valamikor, a város történetének kezdetén, ami tán az idők végezetén volt már, a lakók megegyeztek, hogy attól a perctől fogva nem lesz sehogy, mert nem lesz „lesz”, minden napon minden marad változatlan, minden nap csak egy egyszerű nap lesz a napok egyforma végtelenjéből, és nem fognak beavatkozni a történetükbe, mert csak így élhetik túl magukat, csak így élhetik túl azt a traumát, amit az élet okoz. Eleink, mondta Anyám, száműzték a városból az idegen időket. Kezükbe vették az egyetlen itteni időt. A mi időnket. Attól fogva nem az idő döntött az életről, hanem az élet az időről. És az egyezés okát a feledés lápjainak legmélyebb iszaprétegébe süllyesztették, nehogy rátaláljon valaha is egy kósza emlékezet.

Akkor csapta meg először az orrom az a furcsa szag, ami Anya öléből áradt, Anya hüvelyéből dőlt, az a szag, amit semmiféle egyezés sem bírt kiiktatni, semmiféle szokás eltörölni, semmiféle törvény elfeledtetni, a szag, ami visszacsalogatta az elkergetett időket, ami az én méhembe is bevette magát, ami most már belőlem árad, hogy nyögnek a falak...

Apa félelme hát nem volt alaptalan! Nem vádolhatlak, hogy nem akartad a születésemet! Nem akartad visszaereszteni az elvadított időt. A rendetlenséget. A fejvesztett kapkodást. Az életet, ahogy emlékeidben élt. Mégis te eresztetted vissza! Nem tudtál nem emlékezni... A szeretkezés gyönyöre... az ölelés... az öröm... Csak a temetőben enyhült ez a gyötirelem, igaz? De Anya ott is megtalált. Aztán szembesültél velem. És minden hiába. Már bennem az idegen idők. Hát elmentél meghalni. Igazán. Hogy az trauma legyen mindenkinek. Hogy többé ne merjenek fölébredni. Ne kezdhessenek előlről mindent. Ne találjanak ki soha az álmaikból. Hiszen ki az álmokba menekül, és arról álmodik, hogy retteg az álmatlanságtól, s ezért az álmokba menekül, az olyan mélyre iszkol magába, hogy elveszti a kiutat önnön labirintusaiból. Az eltévedt az álmok ismeretlen birodalmában.

Ó, Apa, nagyszerűen számítottál! Én már nem találkozhattam senkivel! Már a temetőben sincs egy teremtet lélek se. Itt hagyta el ebben a kriptavárosban, Apa. Te szemét! Hallasz, Apa? Hogy merésztelted a nyakamba akasztani az örökkévalóság medalionját? Hogy hagyhattál itt? Apa! Ha vagy valahol! Apa! Hallasz? Vagy Istennel paktálsz? Hallasz, Isten? Vagy valahol? Szomorkásan összenéztek? De mi lesz velem, Apa? Apa! Istenem... Mi lesz velünk?

És ekkor rám talált ő. Ő, akinek volt neve. Ő, aki nevet adott nekem. Azt mondta, ha nincs nevünk, nem különbözünk. Ha nem különbözünk, nem különböztethetünk. És ha nem különböztethetünk, nem tudjuk meghatározni magunkat sem. És ha nem tudjuk meghatározni magunkat, igazán nem is létezőnk. Csak szerves masszaként, aminek nincs értelme, azon kívül, hogy önmaga. Azonban ezt nem tudja, tehát nem önmagával azonos, hanem a környezetével. De ha így van, akkor halott, hiszen a környezete halott. Nélkülünk való. Azt mondta, a környezet nagyon jól meg van nélkülünk is, merthogy nem vagyunk szükségszerűek. Azt mondta, természetellenesek vagyunk, mert valószínűtlenek. Azt mondta,

arra gondol, hogy egyedül vagyunk, és köröttünk a néma csend. A csend a természetes, és mi állandóan lár-mázunk, ha csak álmunkban is, hogy ne halljuk ezt az iszonyú csöndet. Azt mondta, állandóan ölnünk kell, hogy érezhessük, hogy élünk, ha csak álmunkban is. Mert csak ezzel tudunk különbözni. Ha csak az ölés egyetlen örökkévalóvá puffadt pillanatában is, mivel holtakként a holt univerzum megkülönböztethetetlen részeivé válunk. Természetessé. Valószínűvé.

Azt mondta, én vagyok Melvita. Elmagyarázta, hogy voltak holt nyelvek, amelyeket már mindenki elfelejtett, sőt mondta, minden nyelvet elfelejtettünk, és a beszédünk csak csúfolódás, mert nem mondunk semmit, hiszen nem különbözünk, és ezért nincs mit mondanunk. Úgy gondoljuk, mondta, mindent tudunk egymásról, hiszen egymás vagyunk, csak éppen elveszik belőlünk magunk, s így nem tudunk semmit magunkról, s ez természetes is, mert a rész nem tudhat az egésztől, és mi csak részek vagyunk egymásban, sehol az egész, mivel az emlékezet könyvtárai rég elporladtak a feledés tűzvéseiben – szóval, mondta, voltak holt nyelvek, mielőtt minden nyelv nem lett halott, melyek egyikén a *vita* az életet jelentette, és neki én vagyok az élet.

És elmondta, hogy mindezt, és benne az én történetemet, megírta már egy darabban, amit soha nem írt meg, mert nem volt elég a szó, és szó sem volt már, mert csak az értelem héja maradt meg, üres burok, bár, mondta, lehet, hogy mindig is csak ez a burok létezett, és csak a kétségbeesés délibábjaian tükröződött úgy az értelem pusztasága, mintha termékeny völgy lenne. A darabjában, mondta, Velencének hívták a várost, amikor még városnak lehetett nevezni, és nem vették még körül a lápok, és nem felejtették meg azt is el, hogy valaha létezett. Azt mondta, a város is elfeledte önmagát, és elmerült a feledés feneketlen mocsaraiban. Mintha, mondta, hirtelen előttele bennünket a környező lápvilág. Azt mondta, pontosan nem tudja, mi történt, és történt-e egyáltalán valaha is valami, de úgy sejtí, megrokkadt az idő kontárok eskábálta szerkezete, s a szétzuhanó évek gerendái szétloccsantották az emlékezet szemérmetlen öröklétében kószáló elődeink koponyáját. De az is lehet, mondta, hogy semmi ilyesmi nem történt, egyszerűen csak egyedül vagyunk és kész. Köröttünk a mocsár, azon túl meg ki tudja, mi van. Egyébként, mondta, át lehetne kelni a lápon. És mért nem kelt át még senki, kérdeztem. Minek, mondta. Másutt mi más lehetne.

Aztán azt mondta, szeretlek, Melvita. Kicsi lápvirágom. Te idegen vagy ebben a városban. Valószínűtlen vagy. Hihetetlen, hogy itt vagy. Engem még soha senki nem hallgatott végig. De nem is baj. Csak bábok közt boldogok a bábok. És én nem akarok boldogtalanná tenni senkit. Az élet fájdalmas. Fájdalmas, mondta, mert különbözni kell, és ez halálos erőfeszítést kíván. És erre senki sem hajlandó. Így aztán a holtak városa ez.

Szomorú vagy, mondta. Ne haragudj. Idegen vagy, még nekem is. Te élsz és élni akarsz, én meg csak életem. És már elég volt. Nem tudom, mi lesz veled, Melvitám, de mindenem rád hagyom. Nincs semmim. Csak az üres kézírataim. Ha elég sokáig nézed őket, talán látni fogsz. És ne félj, nem halok meg. Több a világ a világegyetemben, mintsem fölfogni képesek volnánk. Megkeresem a mennyeket, mert ez itt biztos a pokol. Bár az ördög se tudja.

És elmesélte, hogy mielőtt az amnézia szorgos siserehada elpusztította volna a város krónikáját, ő elolvasta. Az idők kezdetétől, amikor még kétségbeesetten zihált valamit az eleve esélytelen értelem, s a feledékeny emlékezet följegyeztette apámmal azt. Apám, mondta, akkor halt meg, amikor én születtem. Az ő apja pedig akkor, amikor ő született. És mind a többiek. De a krónikában kibeszélgettük magunkat. Időtlen időket éltünk át a halálban.

Amikor ezt mondta, belenyilallt a méhembe valami. Akkor még nem tudtam, hogy már akkor tudtam mindent, mert valahol itt hordtam a méhembem az időt, s hogy köröttem csak addig marad e dögvész öröklét, míg ki nem vajúdom ezt a fattyú porontyot. Én csak eszköz vagyok. Csak telik bennem ő, míg megtelek vele, s végre én telhetem benne.

Azt mondta, hiszen ő tudta ezt, olvasta a krónikákban, az a mi tragédiánk, hogy mi fogyunk az időben, s nem ő bennünk. Azt mondta, a krónikákban az öröklétnek építették ezt a várost, de csak a pillanat kegyelme mondathatta velük ezt. Mert nem e város kezdeténél az eredet, mert mindig volt előttünk valami, mindig volt előbb valami, és lesz is, mert az öröklét csak nekünk létezik – azáltal, hogy nem létezik.

Sokáig néztük egymást. Sokáig hallgattunk. Ha ő lehetett volna a Szerelmem – – –

Végül azt mondta, nincs értelme ennek az egész beszélgetésnek, ami az élet, mert az Egésznek nincs értelme, és mi vagyunk a legértelmetlenebbek benne, ha értelmet keresünk odakünn, amikor a mi életünk, a mi halálunk csak az idebenn tömlőceiben számítt. És fölállt a székéről, és fölment a padlásra, én utána, és elmondta, míg egy-egy lépcső megmászása egyre tűrhetetlenebb fáradtsággal járt, hogy kezdetben olyan

hosszú tragédiákat írt, amelyeknek élethossziglan tartott volna az előadása, ha valaha is előadták volna, de később csak néhány évnnyi, majd csak néhány hosszú felvonásnyi darab született, aztán csak az utolsó felvonásokat írta meg, egyre rövidebben, de rájöttem, monda, hogy minden előzmény végül is fölösleges, ha az összes előzmény leírása lehetetlen, mert minden ok csak egy előző okozata, és épp ezért csak a darabjai utolsó mondatát írta le ezután, de ez is tarthatatlanná vált, hiszen ha minden ok csak egy előző okozata, akkor minden okozat is csak egy következő oka, vagyis a teljességből nem lehet csonkítás nélkül kimetszeni a részt – így végül egyetlen szót sem írt le többé, monda, és az utolsó kéziratára csak betűket rótt egymás mellé.

Ez minden ábécék minden betűje, és ezekben van a teljesség lehetősége, ez az én utolsó darabom, monda. Ez az eddigi legteljesebb okozat, amiben az összes előző oknak benne kell rejtőznie, csak éppen nem lelhetjük legfeljebb meg őket.

Azt monda, leljem meg mind, és fölakasztotta magát, míg én bámultam a világ értelmetlen képletét.

Gyönyörű volt a kötélén, csak a nyelve puffadt ki lilán és undorítóan a szájából. Ki is vágtam belőle, és becsomagoltam az utolsó kéziratba, aztán levágtam a kötélről. És ekkor... a ház teteje kirobbant... teste föllegegett... akár egy léggömb... luftballon... és eltűnt az égből. Fölröppent, akárcsak szerelmem. De ő talán túljut a madarakon. Talán megtalálja a természetben a természetes helyét. A mennyek természetességét.

A nyelvét megsütöttem és megettem. Az utolsó kéziratával gyújtottam alá. Nahát! Akkor ötlött föl bennem, hogy a lakók soha nem ettek semmit. Nem is ittak semmit. Ezeket a szavakat eddig nem is ismerem. De persze hogy nem ettek, hiszen nem volt szükségük rá! Mert nem különböztek és nem különböztettek! Épp ezért nem volt, nincs és nem is lesz soha nevük! De nekem már van! Melvita vagyok, a hajdani Velence utolsó éber lakója, ki bolyongok az öröklét szemérmetlen oszlopcsarnokaiban, méhemből egy arc-talan és orcátlan és értelmetlen fattyúval. Ha megszüöm, elporlad a város, s az emlékezet utolsó pondroít is eltapossa a feledés – – –

Aludt az egész város. Egyedül maradtam. S lelapadt a hasam talán másnapra, és pokoli menstruáció vette kezdetét. Döglött kék pondrók tömege bugyborgott belőlem. Megnémitott a kín. Megbénított az iszony. A kék pondróhullákkal habzó, elkékült vér elöntötte a szobát, leszívargott a repedéseken az utcákra. Napokon dőlt belőlem ez a fürtelem. És lassan ellepte a város döglött utcáit a döglött nyák.

Mire vége lett, merő rozmaringszagú lucok lett a város, és a hüvelyem összeforrt. Összenöttek az ajkak, benőtte őket a rozmaringszagú szőr. Sose ismertem a rozmaringot.

Elvetéltem a fattyam.

Eltűzeltem a világ képletét.

Megettem a tanítóm nyelvét.

Madárrá űztem a Szerelmem.

Medalionba zártam az Anyám.

Nem mentettem meg az Apámat.

Megérdemlem a bűnhődést.

Egy idő után már nem tudtam elviselni a fényt. A nap úgy tűzött, mintha megsejtette volna a történeteket, s előre ki akarta volna sütni magát az elkövetkező ezer évre. Hunyorogva, félva-kon botorkáltam a főlzáradt városban. Az utcákat elborította a sok sötét szemüveg, amit még a hazamene-külő lakók dobáltak el. Az üvegekben is ott lángolt feketén a nap. Összeszedtem őket, és odahordtam mind Apa alá, a porondra. Hadd nézzek velük farkasvakszemet. Körberaktam velük azt a fekete lyukat. Der-mesztő látvány volt. Egyet meg föltettem, mert a fény majd kiégette a szemem. Pedig vacogtam. Csontig ható volt a hideg. És csontroppantó a csönd. Itt ültem a nyitott ablak előtt. Néztam a templomot, mert a harangról visszaverődő fény még ezen a koromsötét okulárén is átszúrt. És csak gyűlt a szememben a fény, mert visszaszívároggni már nem tudott. És ez a tengersok fény kivilágította az emlékezet elsüllyedt palotáit bennem, hogy láttam, ami holnap történt. Holnap... Mintha lenne még nap. Az idő megbosszulta kiűzetését. Örökkévalóvá tágította a másodperceket. Érzékelhetetlenné vált. Egy nap tarthatott egy szemhunyásig. Vagy időtlen időkig.

És emlékeztem, hogy holnap, később, bármikor olyan elviselhetetlenül nehezedett rám a csönd, mint-ha minden halottam rám feküdt volna, mintha a halottaim betemettek volna, mintha elföldeltek volna, bezárva az emlékükből összerótt koporsóba. Féltam kinyitni a szám, mert még beárad belém ez a csönd, s a hangok reménységét is megfullasztja. Féltam, úgy kitölt, hogy magam is belefúlok a némaság nesztelen ör-

vényeibe. Kellett valami zaj! valami láрма! motozás! roppanás!, valami, ami megkarcolja e csöndkriptát köröttem. És akkor kezdtem énekelni. Dúdolni inkább. Vagy nyöszörögni. Én nem kötöm fel magam és nem adom fel. Ha van lelkem, Istennek sem adom el. Én nem vagyok egyedül, mert nem hagytak el. Én nem vagyok magányos, mert nincsen kivel. Én nem megyek sehova, mert nincsen hova. Én nem vagyok okozat és nem vagyok ok. Én nem vagyok akarat és cél sem vagyok. Én nem tűnök el és itt sem maradok. Én nem vagyok én: a hiányom vagyok. És nem kötöm föl magam! És nem adom fel... És tudtam, hogy erőre kapok. A csöndnek nincs értelme önmagában, csak a nyöszörgésemhez, csak a dúdolásomhoz, csak az üvöltésemhez képest. A teljes csönd megsemmisíti önmagát. Éreztem, hogy csak meg kell találnom a csönd hajszálrepedéseit. Azok lesznek az én lopakodó ösvényeim. És énekeltem, ahogy a torkomon kifért. Én nem adom fel! Végül is nem gondoltam semmire, csak üvöltöttem, mint egy eszement. És ekkor, hirtelen, valamikor mintha elvágta volna a hangom. Nem hallottam magam! Hiába tátogtam teli torokból! Egyetlen hang sem jött ki belőlem. Akkor egyszer jobban féltem, mint hittem magam.

Sose fújt a szél ebben a városban. De akkor föltámadt. Bepótolt minden hiányzást. Úgy rázta a várost, mintha az élet fájáról akarná lerázni. És átmenet nélkül tört be, a mocsár tömör éj-jeléből átmenet nélkül vágta a város tömör nappalába. És bömbölve ostromolta a házakat, begörbesztette a falakat, szilánkokká fújta a temető üvegtábláit, és szertehordott mindent, míg egy utolsó pokoli rohammal elsöpörte a várost, fölkapta a romokat, s eltűnt velük a mocsarak sötétjében.

Minden eltűnt, csak a lakók feküdtek egyenes sorokban, hibátlan oszlopokban a simára tarolt földön. Mindent elvitt a vihar, csak a szobámat hagyta érintetlen. Elvitte a padlást fölül, kiemelte a pincét alól, s most itt lebegek e szobával a semmiben. Mindent elsöpört ez az orkán, csak még a templomot kerülte el. De belengette a harangot! Hallom, ahogy megkondul! Apa teste ahogy kongatja! Apa veri félre! S a harang egyre örültebben cseng, egyre örültebben bong, egyre dühöttebben dübörög – s a lakók meg sem mocnának. És a dobhártyák szétrobbanásának pillanatában Apa harangostul lezuhant. És pontosan befedte azt a lyukat. Apa! Hol vagy... és ebben a tektonikus rengéseket keltő hangháborúban hirtelen föpattantak az alvó lakók. Egyszerre mind. A holtak is. Mind. Mindnek összenőtt a szemhéja. Mindnek fölszívódott a szeme. Eltűnt az összes arcról a szem. És egyszerre kilépett mind. Meglódultak mindannyian. Egy emberként lépve, díszvigyázban dübögve, hajszálla egyként bemaszíroztak a templomba. Elfoglalták helyeiket. A holtak is. A harang felé fordították szemtelen arcukat mind. És megint megmerevedtek. És én álltam, és már nem hittem semmiben. Bevánszorogtam a templom kapujába. Föladom, hajtogattam, föladom. És éppen indultam, hogy leülök az egyetlen üres helyre, és álmatlanul végigbambulom az öröklétet, amikor a harang fölizzott és átfényesedett és fölhólyagosodott és bugyogni kezdett és elolvadt és a fekete lyukból kicsapott egy lángoszlop és föltornászta magát rajta valaki... valaki, aki maga a Név... fölmászott a tűzoszlopon Isten, vagy aki csak ő lehetett... körülnyaldosta a nap s a lángok, s határtalan szemében tükröződött minden öröklét és minden öröklét szomorú hiábavalósága. És lassan körbefordult. És amire nézett, lángba borult. Égtek a lakók, égtek a szégyen, égtek a vétkek máglyáin. És égett a templom és égett a város minden lakója. És ekkor

Isten világüres szeme beleakadt az enyémbe. Elfeledett méhemből olyan iszonyatos ütések, szúrásokat és rúgásokat éreztem, mintha legalábbis vele lennék vemhes. Az utolsó nőstény. És a lángok nem mernek belém marni. És emlékszem

Isten sóhajtott és elégett a mennyei máglyán.

Alakók füstje azóta megállt, összetömörült, megdermedt a város fölött. A város üszkös terepe és kipucolt emléke fölött. És kezdetét vette az örök éj, rám szakadt ez az éktelen éj, ott álltam egymagam egy sík közepén, ott álltam csupaszon, pőrén a város helyén – – –

Isten! Hallo! Mit csináljak itt? Mit csináljak itt nélküled? Itt gerinckeresztre feszít a lator magány – – –

Csak álltam ott, már félni sem volt erőm, még a fekete lyuknak sem maradt nyoma, már a feledés emlékei is feledésbe merültek. És ez az utolsó gyertyám. Ellobban, hiszen az idő az úr már megint. Magamba szívom hát, míg van, a fényt, s fölteszem a szemüveget, hogy ne szökhessen ki belőlem. De szívemben így is nagy az éj. Szívemben csak csönd van és tömör éj. És nem én vagyok a bűnös! Nem! Hanem te, te, aki magamra hagytál! Te, aki abban a pillanatban dezertáltál, amikor föltámadtál! Hány alakod volt, Jézusom... A föltámadásod gyávaság! A föltámadásod iszkolás vissza a sívó paradicsomba! Pucolás a sivatag édenbe! Magunkra hagytál minket, akik teremtettünk, hogy megteremts minket! Hogy sugalld, hogy hitesd

el velünk: élünk! És nem csak hiába! És te, te meglógtál a hitünk elől! Hagytad, hadd égessenek föl minket a csönd bozóttüzei! Te teremtetted a világot, nem? Te teremtetted hát a feledést is, nem? A te akaratod volt, hogy téged is elfeledjünk, nem? Hogy az emléked is elfeledjük! S ha nem akartad azt, hogy emlékezünk rád, hogy higgyünk benned, ha nem kívántad az imát, a fohászt, az csak egyet jelenthet: meg akartál halni! Isten, vagy aki csak ő lehet, öngyilkos akart lenni! El akarta feledni a teremtetőit, hogy elfelejthesse az elfuserált teremtetést! Te gyáva! Ki akartad irtani magad, ki csak bennünk létezel. Csak velünk pusztulhatsz el. Hiába égetsz föl most már mindent. Nem rombolhatod le a világot, ami általad keletkezett, ha nélküled is. Nem. Hiába akarsz megfélemlíteni, hiába akarsz belefojtani a feledés lápjába, a csönd mocsaraiba, az éj sártengerébe. Nem adom föl. Mert vádolak. Mert emléked már örökre örzi bennem a harag. És már te sem válthatod meg az álmokat a valóság bűneitől, és a valóságot sem oldozhatod föl többé az ártatlanság álmaival. Vádolak, Istenem! Szerelmem... Tudod, ideköt a bánat. Elmennék, átmennék én ezen az ingoványon, valahogy biztos átevickélnék, hidd el. De itt eredtek meg bennem az emlékezet hajszálygyökei. Én nem mehetek innen sehova. Én megvárlak itt. Én itt várom meg az utolsó ítélet napját. Egyszer úgyis el kell jönnie, akárhány dögletes örökkévalósággal próbálsz is kicselezni. És nehogy azt hidd, én is készen odakocogok hozzád, a Szeretet Legfőbb Edénye, a Legfelső Vajszívű Inkvizitor és Mézszavú Bíró elé, s nehogy azt hidd, örök ártatlanságra ítéldhetsz engem is el sem követett bűneim miatt! Nehogy azt hidd, én is betülekszem a túlsúfolt gázkamra-paradicsomba, s ott fogok szorongani a te kontár mennyeidben a megtörtetett lelkek között! Mert nem! Én vádolni foglak. Vádolak az ellenünk elkövetett bűntettekkel. Vádolak hütlenség miatt. Vádolak gyávaság miatt. Vádolak lustaság miatt. Vádolak bűnös közöny miatt.

Te leszel az utolsó vádlott, nem én!

S ha mégis lennél oly arcátlan, hogy meghoznád az utolsó ítéletet, én megfellebbezem! Hallo, Istenem! Hallo, Szerelmem... Megfellebbezem! Mert nem te vagy a legfőbb joghatóság!

Azt ugyan nem tudom, ki az, és hol lakozik, nem tudom, hanyadik mennyben vagy a pokol hanyadik körében csámborog, de megtalálom. És nem adom föl! Addig nem...

A gyertya kilobbant. Körbevettél. Meg akarsz ölni. Hiába. Hiába...

(A Velencei Irodalomtörténet porladó kéziratának belső borítóján, feltehetően e túlélletani kísérlet, Melvita monológjának kapcsán az alábbi bejegyzés olvasható:

– A Túlélet nem a túlvilágon, hanem egy miénken túli, egy másik világban játszódik. A mi világunkhoz képest más ez a világ, így hozzá képest a miénk is meghatározható. A meghatározottság nem más, mint az elkülönült létezés, esetünkben az élet bizonyítéka. Élet önmagában nem létezik, csak a halálhoz – vagy egy túlélthez, egy elképzelt másik élethez viszonyítva. A viszonyítás határozhat csak meg. Önmagában a létező nem ismerheti föl a létezését, csak egy másik létezőhöz képest. Akkor is, ha e másik létezőt önnön létéből ő maga szublimálja, éppen azért, hogy meghatározhassa magát. A meghatározás igénye így csak az értelem szükséglete.

– A világ egyensúlyainak létét csak ezek hiánya bizonyítja. Az állandó felszíni hullámozás az egyensúly mozdulatlan és ismeretlen mélyei fölött. Az egyensúly létezési módja fölborultsága. Így az egyensúlyok meghatározása is csak hiányaik meghatározásával lehetséges.

– A világegyetem egyensúlya a legvalószínűbb állapot elérésével valósulna meg. A legvalószínűbb állapot a mi világunk szempontjából a legvalószínűtlenebb: a kiegyenlítettség, a nemmozgás, a halál. A halál a tökéletes rendezetlenség, vagyis maga a megvalósult egyensúlyi rend. Vajon mi történik akkor, ha e halált úgy modelláljuk, hogy mégis mozogjon, hogy a rend rendezetlen legyen – tehát ha olyan egyensúlyi modellt alkotunk, amelynek alaptörvénye az egyensúly hiánya? Az ilyen modellálás látszólag lehetetlen. A lehetetlent a mítosz teszi látszólagossá.

– A mítosz: önvédelem. Az ismeretlen és kiismerhetetlen, vagy az ismert, de ellenállhatatlan hatalmaknak való reális alávetettség irreális uralommá változtatása az irracionalitás birodalmában. A mítosz mindig mágikus erejű, s a mágia: önmagunk ráolvasása a nélkülünk való világra. Hátha kezessé válik az ellenünkre lét. Hátha velünk történnek a dolgok, s nem mi történünk a dolgokkal. Hátha megtörténik a csoda. A csoda nem más, mint a nem remélt véletlen átszivárgása a törvény hajszályrepedésein. A mítosz e titkos szivárgások gyűjtőmedencéje. Melvita Velencéjének lakói e medencében fulladoznak.

Az említett irodalomtörténet tanúsága szerint a Túlélet értelmezése hosszas vitákat provokált, amelyeket feltehetően a Velencei Helyiíró-történeti Társaság egyik viharos ülésén készült, töredékesen fennmaradt alábbi jegyzőkönyvvel zártak le:

...és Melvita története a mi világunkban kezdődik, a város legszebb lányával, aki egymaga éli túl számíthatatlan háborúink egyikét. Megalázva és meggyalázva, minden szenvedések mocsarában fuldokolva ő dönt úgy, hogy fiát s tőle származó gyermekeit, és azok gyermekeit, és mind a leszármazókat mindörökké kiszakítja a mi világunkból, elzárja a mi időnkől, hogy megvédje őket a mindig pusztulásba torkolló élettől. Ő az, aki egy Túléletet, egy Más Világot teremti. Ő az, aki megalapozza a Várost, az egyetlen mozdulatlan helyet a torzult emberi terek és az egymásra torlódó történelmi idők zűrzavarában. Az időfolyam holtága mellé épül ez a város. Ez az egyetlen hely, ahol az Ősanya akaratából zárványba zárt idő végleg megállt, ahol soha semmi nem történhet, nehogy valami rossz, valami megbocsáthatatlan, valami végzetes történhessen. Itt az érzelmek óceánja oly sekély, hogy minden éjjelre fölszárad...

...és a város hat nemzedéken át hibátlanul működik a terv. A hetedik nemzedékben azonban beérik az Ősanyát megerősztató mindenkor tetszőleges hódító, az Aga öntudatlan átka, s a történetet mesélő Melvita apjának, az Apának lelken átizzik az elfeledni parancsolt szenvedély: a világ művészi értelmezésének vágya. Az Apa ezért zongorázik, ha csak a város furcsa halottainak is. És futamai a szenvedély elemi remegéseiként fölkorbaélt az Anya elfeledni parancsolt vágyát: a Szerelme akaratát. És nászikkal e túlélet-tani kísérlet, e Más Világ sorsa megpecsétlődik. A szenvedélyből született gyermekek – Melvita és Szerelme – már nem képesek elfogadni, hogy a városban nem történhet semmi, hiszen az ő születésük maga volt a Történet. Az Apa ettől retten meg, és ezért pusztítja el magát a mi világunk módján. Célja, hogy valóságos halála fekete lyukat üssön két világegyetem: e Túló Másik és a miénk hermetikusan elzárt közös falán, mivel terve szerint a mi világunkból átcsapó „szörnyektől”: a valóságos időtől a város lakói úgy megrettennek, mint annak idején a városalapító Ősanya a mi világunk végtelen szenvedéstörténetétől. Kísérlete azonban nem lehet sikeres, mivel az Anya – a városteremtő Ősanya várospusztító ellenpárja – a szenvedély lebíthatatlan erejétől hajtva bosszút akar állni az Apán, aki a város fennmaradásának érdekében képes volt elhagyni őt. Az Anya bosszúvágya hívja elő a várost lassan körbezáró mocsarakból – a mi lápvilágunkból – a Szörnyeteget, aki csak e Túló Világ városában szörnyeteg, mert a mi világunk lenyomata. Ő az, aki azonnal meglátja Melvitában a város törvényei ellen, lázadó asszonyt, de iránta föllobbanó vágyáért életével kell fizetnie, mert Melvita nem azért lázad, hogy a mi világunk zűrzavara előtt kitárja a város kapuit. De ahogy az Ősanyát az Aga, úgy Melvitát is megerősztolta halála előtt a Szörnyeteg, s ezzel a város sorsa beteljesül. Az idő holtágát újra elnyeli a mi időnk folyama...

...a tragédia bekövetkeztét a művész Apa csak sejti, de ikertestvére, a filozófus Drámaíró pontosan előre látja. A Drámaírót a világ filozófiai értelmezésének vágya gyöttri, így neki sincs helye e városban, amelyből az alapító Ősanya szándéka szerint mindörökké kitiltatott minden szenvedély. Mint filozófus, ő nem kísérti művészként a lehetetlent, de távozása előtt megkísérli megmenteni Melvitát...

...a városban hiábavaló, így elfedett kényúrként él a halál. Léteinek a Túló Világban a mi világunk fogalmai szerint nincs értelme. A város lakói egyszerűen nem nevezik nevén. Saját magából száműzött diktátorként így csak a sakk birodalmában uralkodhat. Itt építi föl a mi világunkban alkalmazandó stratégiáját. És csak az első alkalomra vár, hogy átadhassa a helyét valakinek, és visszatérhessen övéihez: hozzánk. A túlvilágbeli hiábavalósága hozza számára a megoldást: találkozik egy másik tökéletesen hiábavaló léttel. A levélhordó szenvedélye az üzenetközvetítés, de nincs mit és nincs kik között közvetítenie. E városban számára nincs hely. Csak akkor, ha a város lakói egyszerűen elfelejtik és nem nevezik a nevén...

...a tiltott szenvedélyből fogant fiú, Melvita Szerelme nem képes értelmezni a világot. Se ezt a Túlót, se a miénket. De űzi az értelmezés vágya. Ő érteni akar, de nem tud. E feszültségből csak a téboly a kiút. Ezért lesz ő a madarak birodalmának ura, mert érzi, bár tudni nem képes, hogy neki folyton szárnyalnia kell: a repülés extázisában a valóság és a téboly alatt elsuhanó tájai egybemosódnak...

...és Melvita oly tökéletesen magára marad, amennyire még az Ősanya sem valamelyik háborúnk után: neki már magzata sem lehet. A város időzáránya a bőrre zárul: ő maga marad e Túló Világ. És csak Istenhez fordulhat, aki e városban töpörödött öregemberként éppoly otthontalanul bolyongott, mint a mi világunkban. Isten éppoly elhagyatott, mint Melvita. De Isten magának köszönheti a magányát, mert a Teremtésben oly mélyen elrejtőzött, hogy maga sem találja többé a felszínre vezető utat. Melvitára viszont éppen az Istentől elhagyatott világ: a mi világunk kényszerítette hét nemzedék pecsétjeként a magányt. Így ő vádolható. Így csak Isten lehet az utolsó vádlott...

A további bejegyzések olvashatatlanok.)

AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEK EGYIK LEGSZÓRAKOZTATÓBB
OLVASMÁNYA VÉGRE MAGYARUL IS:

David Lodge Helycserés támadás

(*Changing Places*) című regénye, Barabás András fordításában.

Az Európa Könyvkiadó újdonsága. Ára 200 forint

Tisztelt Szerkesztőség!

Szeretném előfizetni a 2000-t

- ☐ negyed évre
- ☐ fél évre
- ☐ egy évre
- ☐ 2000. december 31-ig.

Kérem, küldjenek csekket.

.....

NÉV

.....

LAKCÍM

.....

FOGLALKOZÁS, ÉLETKOR

ÚJ MŰVÉSZET

AZ OKTÓBERI TARTALOMBÓL

ÚJ KÉPTÁRAK — Fővárosi Képtár, Balassagyarmat,
a Patkó-gyűjtemény, a Paksi Képtár / Halász Károly műhelyében /
Rácmolnár közhelyszótára / Az óriásplakát / Olasz barokk rajzok /
Gilbert és George: A Világegyetem képei /
Függetlenségi emlékmű-pályázatok.

Az *Új Művészet* kapható az újságárusoknál, belvárosi
könyvesboltokban, galériákban, metróállomásokon és az
Art-mozikban.

A „2000” SZERKESZTŐSÉGÉNEK

BUDAPEST
KARINTHY FRIGYES ÚT 11
1117

Zene a Harmadik Birodalomban

TOKAJI ANDRÁS

Ismertes, bár nem eléggé köz-
tudott, hogy a nemzetiszocializmus rengeteg jelképet vett
át a baloldali munkásmozgalom szimbólumkészletéből.
Ilyen volt például a „Genosse” (elvtárs) helyett a „Volks-
genosse” (néptárs) köszöntés, az egyenruházat vagy a vörös
zászló. „Ein Hoch der Deutschen Arbeit, voran die Fahne
rot!” (Éljen a német munka, előre a vörös zászlóval!) –
énekelték például az „Es pfeift von allen Dächern...” kezdő-
sorú harci dalban. Még a nemzetközi munkásmozgalom
ünnepét, május 1-jét is megtartották, „csupán” átkeresztel-
ték „A Nemzeti Munka Napja”-vá, „a Német Népközösség
Ünnepévé”.

Ez lett a sorsa számtalan munkásmozgalmi dalnak is. A
német munkásmozgalomban 1907-től kedvelt dal volt a
„Jungarbeiter-Lied” (Ifjúmunkás-dal):

*Tritt ein zum Kampf, zum Kampf der Jugend allerorten,
Tritt ein zum Kampf, zum Kampf für unser
Menschenrecht!*

(Szállj harcba, harcba, világ fiatalsága, / Szállj harcba,
harcba, emberi jogainkért!) A dal a nácik „Sturm- und
Kampf-Liederbuch”-jában így szerepelt:

*Auf, auf, zum Kampf, SA marschiert voran,
Deutschland erwache, ist unser steter Kampfzweck heut.*

(Fel, harcra fel, az SA menetel előtt, / Németország,
ébredj, ez most állandó harci felhívásunk.)

Ezt a jelenséget többen – így Hanns Eisler vagy később
Reinhard Opitz – úgy értékelték, mint a szocialista-kom-
munista szimbólumok „ellopását”, mint a náci demagógia
szemérmertlenségének jelét.

Közös szimbolika

Az új mozgalmaknak új dalokra van szükségük. A közösségi
repertoárok viszont rövid idő alatt aránylag kevés új verset
és még kevesebb új dallamot tudnak magukba befogadni. A
kérdés ezért az, hogy a rendelkezésre álló dalkincs mely ré-
szét használják fel a maguk céljaira. Egyes későbbi, kevésbé
elfogult elemzők arra hajlanak, hogy a „vörös-barna” átvéte-
leknek ne tulajdonítsanak jelentőséget, mondván, hogy az
átszövegezés gyakorlata minden korban megszokott volt. Ez
általában véve így is van, csak hogy mind a bolsevizmus,
mind a nemzetiszocializmus kifejezetten ideologikus mozga-
lom volt, és ezért a jelenség további magyarázatot igényel.
Bármennyi cinizmust tételezünk fel a náci propagandisták-
ról, azt mégsem gondolhatjuk, hogy ellenségük bosszantását
fontosabbnak tartották, mint saját eszméik hirdetését.

A helyzet kulcsa éppen az, hogy a nácik eszméi nem
voltak egészen a sajátjaik. Egyrészt tényleg úgy gondolták,
hogy ők a valódi szocializmus letéteményesei, és hogy a
marxizmus annak csupán „zsidó eltorzítása”. Másrészt a
nemzetiszocializmus a marxizmusnak és a bolsevizmusnak
nemcsak versenytársa, hanem bizonyos értelemben szerves
folytatása is volt. Mindkét totalitarizmusnak egyaránt
fontos előzménye volt a liberalizmus válsága, és általában
az igen rossz gazdasági helyzet, valamint a tömegek elége-
detlensége. Közismert az is, hogy a fasisztust megelőzte a
proletárforradalom kísérlete (Manfred Clemenzt), hogy a
fasisztust éppen a proletárforradalomtól való félelem
(Trevor-Roper), ill. az azzal való erőszakos szembefordulás
táplálta (Carsten). Figyelembe kell azt is vennünk, hogy a
bolsevizmus, mint szélsőséges ideológia, hasonlóan szélső-
séges reakciókat váltott ki. Ebben az értelemben jelentette
ki André Malraux már 1933-ban, hogy „minden kommu-
nizmus, amely vereséget szenved, életre hívja a maga fasisz-
musát, s minden fasiszmus, amely vereséget szenved, életre
hívja a maga kommunizmusát”. Még sokatmondóbb, hogy
a nácizmus maga is „szocialistának” nevezte magát – csak
nemzetiszocialistának. Köztudott – csak nem hangoztatják
gyakran –, hogy a német nemzetiszocialisták és az olasz
fasiszták nem egy vezéralakja a marxizmuson nőtt fel, vagy
forradalmi szocialistaként indult.

Ennek a helyzetnek természetes szociológiai követke-
zményeként a nácizmus társadalmi bázisa jelentős részben
baloldali munkásokból került ki, akik a munkásmozgalom
szimbólumait már régóta használták. Így hát ahelyett, hogy
a nácik átvették volna a marxista szimbólumokat, a fasisz-
ta eszmék mintegy ráépültek a marxizmusra, s velük együtt
a nemzetiszocializmus szimbólumai a baloldali munkásmoz-
galom szimbólumaira. Természetesen a náciktól nem állt
távol, hogy ily módon is átcsábítsák a munkásokat az el-
lentáborból.

A már rendelkezésre álló dalrepertoár egyik „tovább
felhasználásra” alkalmas rétegét éppen a munkásdalok al-
kották. A „Der kleine Trompeter” című dal előzménye pél-
dául a „Von all unsern Kameraden...” (Minden társunk-
tól...) kezdősorú munkásdal volt. Hasonló sorsra jutott szá-
mos ismert katonadal is. Az ok ugyanaz volt: a mozgalom
férfitagjai mindannyian voltak katonák – a hadseregben
énekelt dalokat tehát ismerniük kellett. A katonadaltok
felhasználásában a nemzetiszocialisták „konkurrenciaharc-
ban” álltak a szocialistákkal és a kommunistákkal. Az 1920
óta népszerű „Liebknecht-Lied” például egy világháborús
katonadalnak, az „Auf, auf zum Kampf, zum Kampf!”-nak
(Fel, harcra, harcra fel!) az átdolgozása volt. Íme, a kom-
munista dal szövegének egy részlete:

*Dem Karl Liebknecht haben wir's geschworen,
Der Rosa Luxemburg reichen wir die Hand.*

(Karl Liebknechte esküdtünk fel, / Rosa Luxemburgnak nyújtjuk a kezünk.) A katonadal megfelelő részlete pedig ez:

*Dem Kaiser Wilhelm haben wir's geschworen,
Dem Kaiser Wilhelm reichen wir die Hand.*

(Vilmos császárra esküdtünk mi fel, / Vilmos császárnak nyújtjuk a kezünk)

A spontán átvételeknél gyakran megfigyelhető, hogy a szöveget csupán egy-két szó megváltoztatásával illesztik hozzá az új helyzethez. Így például a kommunisták a szintén első világháborús „*Auf, junger Tambour, schlage an!*” (Fel, ifjú dobos, vágj bele!) szövegkezdetű katonadalt úgy vették át, hogy a „*junger*” szót a „*roter*”-rel (vörös) cserélték fel. Ez a tulajdonságuk a „vörösből” „barnára” átfestett daloknak is megvolt, gondoljunk például Pierre C. Degeyter 1888-as „*Internationale*”-jének „*Nationale*”-ra való átköltésére, vagy Hanns Eisler 1929-es „*Roter Wedding*”-jének „*Brauner Wedding*”-ként való terjesztése.

Ezt a körülményt mégsem intézhetjük el egy kézlegyintéssel. Megint csak arra hivatkozom, a nemzetiszocializmus sokkal ideologikusabb beállítottságú volt annál, és sokkal élesebben szemben állt a marxizmussal, hogy az ilyen és ehhez hasonló applikációkat a véletlen művének lehetne tulajdonítani. A már említett „*Der kleine Trompeter*” új szövegét a kommunisták a fiatal kürtös, Fritz Weineck 1925-ös hallei meggyilkolásának emlékére költötték; a fasiszták pedig a maguk változtatást az 1930-ban agyonlőtt Horst Wessel tiszteletére írták. A kommunista változatban szereplő „*lustig Rotgardistenblut*” (friss vörösgárdista vér) szövegszerűen ezért is rimel rá a „*Hakenkreuzlerblut*” (horogkeresztes vér).

Ezek mellett olyan dalok is akadtak, amelyek nem valamely kommunista dal átköltései voltak, csupán „ártatlan” utalásokat tartalmaztak a kommunizmusra. Ilyen volt például Arno Pardun „*Volk ans Gewehr!*” (Fegyverbe, nép!) című dala, amelyben a

*Siehst du im Osten das Morgenrot,
Ein Zeichen zur Freiheit, zur Sonne...*

(Látod Keleten a hajnalpírt, / a szabadság, a nap jelét...) sorok nyilvánvalóan a „*Brüder, zur Sonne, zur Freiheit...*” sorkezdetű kommunista dalra és a Szovjetunióra hivatkoztak.

Láttelek a zenei életéről

A 30-as évek elejének Németországából arról kapunk hírt, hogy a közösségek, beleértve a családot, felbomlottak, az emberek nem járnak koncertekre, az operában a kórus-tagok elmaradoznak a próbákról, a zenét tanuló diákok abbahagyják tanulmányaikat. Joseph Goebbels 1933-ban kijelentette, hogy a művészetnek nemcsak „jónak”, hanem „népi meghatározottságának” (*volksmäßig bedingt*) is kell lennie, melyet a nép számára alkottak, és amely „a népiség egészéből” fejlődik ki (*die aus dem vollen Volkstum selbst erschöpft*).

Eugen Bieder ugyanabban az évben, a Birodalmi Kamar első kongresszusán kifejtette, hogy a művészeti alkotás individuálissá vált. Anyagát nem a népből meríti, ám közben a népi alkotás maga is elapadt; az aktív muzsikálás ott-

hon és az iskolában elenyészett. A súlypont így módon áthelyeződött a passzív befogadásra és a megértésre. Az élmény helyett annak pótlékai virágoznak: a mű elemzése, művészletrajzok olvasása, a művészet és a művészeti technika miszticizálása. A művészek egyre inkább egy magasan képzett, de rendkívül vékony szakértő réteg felé fordultak, a képzetlen nép széles tömegei pedig az elbutító slágerrel vizsgáztalódnak.

Mindez Marx és Engels „Német ideológiájá”-nak arra a passzusára emlékeztet, amelyben leszögezik, hogy a munkamegosztás következtében a tehetség egyes kiváltságos egyéneknek felhalmozódik, a tömegekben viszont nem tud kibontakozni. Ugyanott kifejtik, hogy a kommunizmusban nem lesznek művészek, hanem legfeljebb emberek, akik többek közt művészi alkotásokat is létrehozhatnak. Hasonló gondolat foglalkoztatja a nemzeti-szocialista Peter Raabét, aki azért tekintette a szimfonikus zenekart az eszményi közönség modelljének, mert ott „minden zenészben egyesül a kézműves a szellemi munkással”.

A szovjet Borisz Aszafjev 1924-ben kifejtette, hogy az orosz zene új korszaka akkor fog beköszönteni, amikor az új zeneművek nemcsak „a szentetlen specialisták” érdeklődését fogják felkelteni, hanem a lakosság mind nagyobb tömegét. Anatolij Lunacsarszkij, a szovjet közoktatásügyi népbiztos 1926-ban leszögezte, hogy nem az a virtuóz művész, akinek a technikája tökéletes, hanem az, aki mély benyomást gyakorol hallgatóságára. Amellett foglalt állást, hogy a nép mindennapjainak zenével, méghozzá aktív zenéléssel kell telítődnie. Biederhez hasonlóan, aki nehezményezte, hogy a művészi alkotás nem táplálkozik a nép zenéjéből, többször is amellett foglalt állást, hogy a művészeknek bőségesen kell meríteniük a parasztszenéből is.

1935-ben Eisler is rámutatott, hogy a hangversenylátogatás pusztán külsőséggé, reprezentációvá vált, s hogy a polgárság számára már csak az előadóművészek virtuozitása jelent élvezetet. A „komoly” és a „könnyű” zene egyre távolabb került egymástól, amellyel a „komolyzene” birodalma beszűkült, a „könnyűzene” viszont kiszélesedett. Ő is helytelenítette, hogy kihalt a házimuzsikálás szokása, és kijelentette, hogy öntevékeny zenélés nélkül nem lehet előre lépni a zenekultúrában. A nemzetiszocialista Karl Schüller ugyancsak kifejtette, hogy egyedül a „népénekülés” (*Volkssingen*) és a „népzenélés” (*Volksmusikieren*) menthetné meg a koncertéletet.

A közösségi zenélés eszméje

A nemzetiszocialisták, a közösségeket feltámasztandó, megpróbálták feleleveníteni az ünnepeket s a közös zenélést. Az „embertömegből” „népközösséget” akartak formálni. Eberhard Preussner 1929-ben olyan „közösségi zene” megteremtését szorgalmazta, mely az emberek aktív részvételére támaszkodik. Max Trapp pedig 1933-ban leszögezte, hogy Németországnak csak akkor lesz „új művészete”, ha az egész nép részt fog venni annak megalkotásában. Lumpe és Stehr a karéneket tartotta különösen fontosnak, mondván, hogy abban az előadó és a befogadó személye egybeesik, és a karénekes ezáltal „közvetlenül juthat el” a műhöz.

Paul Graener 1933-ban azt sürgette, hogy a „nép” énekeljen együtt az előadókkal. A szerzőknek, hogy ezt elősegítsék, könnyebb műveket kellene komponálniuk. Jellemző, hogy a nemzetiszocialisták nem annyira a kisebb körben való aktív muzsikálást szorgalmazták, mint inkább a koncertforma nagyobb tömegekre való kiterjesztését. Eb-

ben ugyanis a résztvevők alárendelt helyzete nem szűnt meg, s a vezetők alakja a tömeg feje felett még magasabbra emelkedhetett.

Hermann Erdlen például „Saarkantate”-jának minden tételét egy-egy népdallal zárta, a partitúrában pedig kikötötte, hogy azokat „a jelenlévők közösségének” énekelnie kell. Részben a protestáns korálkantáta egyfajta szekularizált változata volt ez, részben pedig az 1789-es francia forradalom utánérzése.

A kommunista művészek szintén közösségi zenéléssel kísérleteztek. Mintaképük a partizánok és a hadsereg közösségei voltak; az első szovjet dalok is a Vörös Hadsereg félanonim szerzőinek és előadóinak közreműködésével születtek. Lényeges különbség volt azonban, hogy a közösségi zenélést a közösségi alkotásra is kiterjesztették. (Ennek a törekvésnek is megvoltak persze az avantgarde előzményei: az orosz Nathan Altman például 1918-ban kijelentette, hogy „egyedül a futurista művészet épül kollektív bázisra”). Az első szovjet oratóriumot, az 1929-es „Puty Oktjabrja”-t (Október útja) például a Moszkvai Konzervatórium hallgatóinak úgynevezett Termelési Közössége írta. Ugyanígy dolgoztak azonban akkoriban a Rosztovi Konzervatórium diákjai is, vagy Vlagyimir Bljum csoportja.

A népiség eszméje

Fentebb, Goebbel és Bieder megnyilatkozásaiban első sorban valamilyen általánosan vett „népiségről” van szó, a stílus érintése nélkül. Ha tovább akarunk jutni, rögtön magához Hitlerhez is fordulhatunk, aki kimondta, hogy a náci pártot népszerűsítő daloknak népies stílusban kell kifejezniük az új idők szellemét („Lieder... im Volkston aufgeführt, die in Ton und Text der deutschen Art, dem deutschen Gemüt und der neuen Zeit gerecht werden.”).

1919-ben Lenin hasonló gondolatot fejtett ki Gyemjan Bednijnek, mondván, hogy a Vörös Hadseregnek „megszokott, népi formában” megkomponált, de „új tartalmú” dalokra van szüksége („v privicsnoj szvoej, narodnoj forme – novoje szogyerzsanyije”), mégpedig a munkás-paraszt állam szolgálatában, a forradalmi-népi kötelesség teljesítése jegyében. Innen már nem vezetett hosszú út a sztálini „formájában népi – tartalmában szocialista” művészet megfogalmazáshoz, amelyet a többi szocialista ország zeneelmélete is átvett, így az NDK-ban Kurt Schwaen és Karl Kleinig, Magyarországon pedig Jankovich Ferenc és Szabó Ferenc.

Népdal

Hitler 1933-ban kijelentette: „A nép mint olyan a forrás, az örök forrás és kút, mely újra és újra életet ad. És ennek a forrásnak meg kell őrizni az egészségét”. Eberhard von Waltershausen is leszögezte, hogy annak a zenének, mely nemcsak „modern”, hanem „tartós érték” akar lenni, a nép „érzetében” kell gyökereznie.

Ismeretes, hogy Szovjet-Oroszországban is volt egy mozgalom, melynek sodrában Dmitrij Vasziljev-Buglaj, Alekszandr Kasztalszkij, Klementij Korcsmarjov és Grigorij Lobacsov szintén népies forradalmi dalokat hozott létre. Ezt az irányzatot kívánta megerősíteni Zsdanov híres, 1948-as beszédében, kijelentve, hogy a nép kívánságainak, lelkületének és művészetének semmibe vevése „formalizmust” jelent, a formalizmusnak pedig „élesen népellenes” jellege van. S a zeneszerzők számára hányta: „sehová sem tartozó kozmopoliták lettek.”

A nemzetiszocialisták nem ismerték fel, hogy a modern, komplex társadalmakban a régi, zárt társadalmak folklórja részülté válik, és mint a társadalom egészét átfogó művészet nem éleszthető fel. Éppen ellenkezőleg, meg voltak győződve arról, hogy a német „népközösség” lezárása révén visszahozható a törzsi és régi paraszti társadalmak bensőséges kultúrája. Bieder kifejtette, hogy a német komolyzene tudomást sem vett a népdalról, a népdalköltők és -énekesek pedig elhallgattak. Ezzel szemben a nemzeti-szocialista forradalom kialakította a maga dalköltészetét. Ennek bizonyítéka – mint mondja – a valódi népmozgalom, mely „előremutató” és „tudatában van a zene népművelő, sőt történelemformáló küldetésének”. Mint Eberhard Wolfgang Möller később elmondta, a nemzetiszocialisták újból élővé akarták tenni a színházat, és közvetlen társadalmi funkciót kívántak neki adni.

Ugyanebbe a hibába estek a proletkultusok is, akik azt hitték, hogy a szervezett fizikai munkásság szerves folklórt hoz létre, és hogy ez lesz az alapja a kommunista társadalom művészetének. A múlt század végén Oroszországban Plehanov, majd a Szovjetunióban az Orosz Forradalmi Muzsikusk Szövetsége a munkásság mozgalmi dalait tartották a munkáosztály voltaképpeni népdalának, s ugyanez volt a véleménye 1909-ben Emanuel Wurmnek vagy később Hanns Eislernek is a német munkásmozgalomban.

Össztársadalmi dal

A nemzetiszocialisták alapján véve kétféle dalrepertoárt neveztek népdalnak: a hagyományos népdalt és a nemzeti-szocialista mozgalom közhasználatú dalait. Az előbbieket valódi folklórtermészete a hosszú polgárosodás miatt meglehetősen kérdéses volt, a második kategória ellenben egyszerűen politikai műdalokat tartalmazott. Mindez azért fontos, mert a náci „népdal” feltételezett alapja végső soron nem a stiláris, hanem a funkcionális egység volt, ennek fedezete pedig az osztály nélküli társadalom lett volna. Bieder is kifejtette, hogy az új német népdal frissítő, aktivizáló ereje átsap mind az egyéni, mind az osztály-, a nemzeti-törzsi (Stamm) és felekezeti határokon.

A szocialisták és kommunisták a hagyományos népdalokat – változó szigorral, de lényegében mindig – reakciós vagy legalábbis retrográd dolognak, „narodnyikizmusnak” tartották. (A Proletkult naiv népdallelenségét persze meg kell különböztetnünk Eislerétől, akinek ítéletét a nemzetiszocialisták népdalkultusza befolyásolta, vagy a sztálini-zsdanovi művelődéspolitikai népdallelenségétől, mely nem kívánta a paraszti-népi hagyományok folytatását a maguk érintetlenségében, csupán egy részük „formai” elemként való felhasználását szorgalmazta.)

Mint láttuk, a náci számára is legalább olyan fontosak voltak az új, nemzetiszocialista eszméket propagáló dalok, mint a hagyományos népdalok. E tekintetben már szinte tökéletes volt a kétféle rendszer közötti átfedés. A Szovjetunióban 1924-ben, a többi szocialista országban pedig a világháború után létrehozták a náci „népdaloknak” megfelelő kommunista iránydalokat, a „tömegdalokat”, melyeket szintén népdalokként tartottak számon. Az 1955-ös Nagy Szovjet Enciklopédia például azt írja, hogy a szovjet tömegdal a klasszikus dalszerű folklór, valamint a forradalmi dal folytatása és továbbfejlesztése. Hasonlóképpen nyilatkoztak a keletnémet kommunisták is, így Kurt Schwaen, E. H. Meyer vagy Karl Kleinig, aki 1962-ben írta azt, hogy az „új népdal” az a „népi demokratikus dal”, mely a szocialista

életben gyökerezik. Ennek alapján kell „népdalkultúráról” (*Volksliedkultur*) beszélni.

Adminisztratív eszközök

A spontaneitás és a mozgalmi jelleg hangsúlyozása dacára a nemzetiszocialisták úgy érezték, hogy szervezés és adminisztratív kényszerítés nélkül nemigen tudják létrehozni az általuk célul kitűzött „népdalkultúrát”. Ezért 1938-ban 92 nemzetiszocialista pártalapszervezet kongresszust hívott össze a náci dalok ügyében. Az úgynevezett Kulturális Főhivatal (*Hauptkulturamt*) is tett erőfeszítéseket 1942-ben a német „népdal” feltámasztása érdekében. Tevékenysége egyrészt arra irányult, hogy a nemzetiszocialista mozgalomban keletkezett népdalkincs „javát” kiválogassa és annak legalább egy részét kötelezővé tegye (*Pflichtlied*). E dalok „tökéletes elsajátítását” minden nemzetiszocialistától megakarták követelni. Másrészt arra törekedtek, hogy a megelőző és „művészileg hanyatlónak” bélyegzett időszak repertoárjából kiválogassák a „valódi” népdalokat, és azokat a legszélesebb körben terjesszék.

Még hiábavalóbb volt a nácioknak az az igyekezete, hogy pályázatok révén frassanak „népdalokat”. 1933-ban maga a birodalmi kancellár alapított egy díjat annak a német zeneszerzőnek, aki megkomponálja a legjobb német „népdalt”. A pályázatot közlő *Tägliche Rundschau* hangsúlyozta, hogy a daloknak „népies stílusúnak” kell lenniük, továbbá hangvételükben és szövegükben méltóknak „a német művészethez, a német érülethez és az új korhoz”. (Ilyen pályázatok még 1942-ben is voltak.)

Bieder tisztában volt azzal, hogy a mozgalom kiváló táptalaja a daloknak. Eberhard von Waltershausen azonban még azt is tudta, hogy a dalok – a népdalok – az életmódban, az élő népszokásokban gyökereznek. Talán mert irított az adminisztratív eszközök túlsúlyától, azt javasolta, hogy élő népszokások keretében virágoztassák fel a népdaléneklést. Ezekből fog azután a német kórus- és hangszerezés zene is új ösztönzést meríteni, szabadon, minden külső kényszer nélkül. Így nyúlik majd át a dalmunka (*Liedarbeit*) egy másik területre, melyen a jövőben a legnagyobb szabású kulturális események fognak lejárni: az ünnepi zenére.

Az elméleti alapvetést viták követték. Goebbels minisztériuma, a Propaganda Minisztérium minden tartományban rendezvényt tartott „Az NSDAP népzenei hangversei” címmel. Tervbe vették népies (*volkstümlich*) koncertek rendezését is, melyeket a rádióknak is sugározni kellett volna. A cél a német zenei élet „terelése” (*Ausrichtung*), „felügyelete” (*Überwachung*), „irányítása” (*Lenkung*), és „felélénkítése” (*Belebung*) volt. A német kormány 1934-ben megalapította a Népiség és Haza Birodalmi Szövetségét (*Reichsbund für Volkstum und Heimat*). Ugyanabban az évben a Birodalmi Zenei Kamara (*Reichsmusikkammer*) mintegy 6000 népdalegységet tartott számon, 130 000 állandó és állítólag naponta 600 belépő taggal. Az énekeken kívül ide tartoztak még tangó- és szájharmonikások, koncertina- és bandonion-harmonikások, akkordion- és citerajátékosok is. A „*Geschichte der deutschen Musik*” egyik, 1938-as száma szerint „a nemzetiszocialista forradalom új népdalkorszakot hívott életre.”

A náci „népdaloknak megfelelő szovjet „tömegdalok” alkotása és terjesztése szintén államilag megtervezett és megszervezett módon folyt, már 1919-től számtalan pályázat, majd az 1932-ben megszervezett Zeneművész Szövetség révén, mely szintén gondoskodott a szerzők „terelésé-

ről”, „felügyeletéről” és „irányításáról”. A *Reichsbund für Volkstum und Heimat* megfelelői később a szocialista országokban is megalakultak, így Magyarországon 1951-ben a Népművészeti Intézet, Romániában a Népi Alkotások Háza, 1952-ben pedig az NDK-ban a *Zentralhaus für Volkskunst*. A kampányba bekapcsolták azután az énekkarokat és más amatőr együtteseket is. Mindez jól ismert. Az állami ünnepek rítusa szolgáltatta itt is a legfontosabb alkalmat a „népdalok” énekléséhez.

A nemzeti-szocialisták számtalan tartományi dalosünnepet (*Gausängerfest*) rendeztek, természetesen sok-sok horogkeresztes zászlóval, hazafias és érzelmes dalokkal („*Deutschland, ich muss dich lieben*”, „*Volk ans Gewehr*”, „*Maiennacht*” stb.). Hasonlóan szaporák voltak a tömegrendezvények a Szovjetunióban is, ahol évente megrendezték a „politikai karneválokat” és „koncert-míttingeket”, melyek természetesen a forradalmi és tömegdalok jól rendezett „otthonai” voltak. A grandiózus „zenei olimpiák” sorozata 1927-ben indult, ezeket mindig más városban tartották meg. Az 1932-es moszkvai Össz-szövetségi Olimpián 10 ezren vettek részt. Még nagyobb méreteket öltött ez a rítus a Baltikumban. A Baltikum leigázásának 10. évfordulója alkalmából megtartott ünnepségen csak az énekesek száma 25–35 ezer volt, és ehhez jött még a nagy létszámú közönség. Ugyanez folytatódott azonban az NDK-ban (Rostocki Keleti Tengeri Hetek, Rügeni Ünnepi Játékok stb.) és más szocialista országokban is.

Magyarországon 1948-ban, amikor befejeződött az énekari élet kommunista gleichschaltolása, az „Éneklő Munkás” nevű folyóiratot „Éneklő Népre” keresztelték át. Szerkesztője, Székely Endre ezt írta benne: „Minden kórus egy tank a reakciós kultúrpolitika várának bevételeiben.” A nemzetiszocialista Herbert Gerigk ugyanezt korábban így fejezte ki: mivel az SA „új dalkincset teremtett” és mivel a hatalom megszerzésében „az újabb és újabb hadállásokat énekelve vette be”, a nemzetiszocializmusnak, pontosabban a Hitler-Jugendnek „sikerült az egész népet éneklő néppé változtatnia”.

Tömeges művészet és Gesamtkunstwerk

A nemzetiszocializmus egyik legfontosabb rítusa az úgynevezett „*Thingspiel*” volt. Ez nem volt más, mint egy ősi, a népgyűlés és népbíróság, valamint a halotti és avatási szertartás funkcióját egyesítő játék politikai istentisztelet-szerű felújítása, a népközösség „avatási játéka”. A játék témája – mint Egon Menz írja – a németiség 1918 és 1933 közötti története volt; főszereplője a pártokra oszlott német nép. Ezeket kórusok és szavalókórusok képviselték; egyének csak karvezetőként vagy a csoportok előjáró harcosaiként léptek a kórusokból elő. Mint Menz írja, a *Thingspiele* minden sérelemnek hangot adtak, így az első világháborús területvesztés és a „nemzeti becsület” megsértése miatti fájdalomnak, majd a Weimari Köztársaságnak a háború halottaival szemben tanúsított igazságtalan bánásmódja miatt. Sőt egyéb igazságtalanságok is sorra kerültek, például a háború révén meggazdagodott jómódja, a főváros és a vidék ellentéte, a szexuális morál megromlása stb. Népszerűségüket a magyarázza, hogy a felhalmozódott feszültségek megoldását ígérték. 1944-ben egész Németországban kb. 400 *Thingspiel* adtak elő.

A *Thingspiel* általában szabadtéren rendezték meg, mitológiai megfontolások alapján kijelölt helyeken. A szereplők és a nézők tömegesen vettek részt az SA vagy az Ar-

beitsfront által előre megszervezett formában és egyenruhában; a szereplők száma ezrekre rúgott, és nem ritkán 20 ezer néző volt rájuk kíváncsi. A szereplők középkorias módon szimbólumokkal tették magukat egyértelművé, különböző típusokat megjelenítő jelmezekkel, zászlókkal és más kellékekkel. A szöveg szóhasználata keneteljes volt, szerkezete egyszerű, sok ismétléssel, dal- és indulóbetétekkel. Az volt a feladata, hogy megkönnyítse a szereplők és a nézők együttműködését. A szemtanúk szerint a *Thingspiele* köröselemei kezdettől „sikeresek” voltak, és ezért a későbbiekben nem is változtattak rajtuk. A *Thingspieleket* a *Reichsbund der Deutschen Freilicht- und Volksschauspiele* (A Német Szabadtéri- és Népi Színházak Birodalmi Szövetsége) már 1933 nyarától szervezte. Mintapéldái Richard Euringer „*Deutsche Passion*”-ja (Német Passió) és Gustav Goes „*Aufbruch Deutschland!*” (Támadj fel, Németország!) c. „stadionjátéka” volt.

Nem tudom, Németország lakossága milyen mértékben élte meg forradalomként a nemzetiszocializmus hatalomra kerülését. Kétségtelen azonban, hogy a náci rendezőség a *Thingspiele*ben és más tömeges rendezvényeken igyekezett megteremtetni a lehetőséget a győzelem tömeges átélésére. Ennek párhuzamait Szovjet-Oroszországban is megtaláljuk az úgynevezett „vörös naptár” egyes dátumaihoz kötődő cselekményekben. Az első „*revoljucionnoje praznyesztyvo*”-t (így nevezték őket) az 1917-es forradalom első évfordulóján rendezték meg Moszkvában „A nagy forradalom pantomimja” címmel. Később több hasonló ünnepségre is sor került Oroszország nagyobb városaiban. Ezek szereplői, csakúgy, mint Németországban, „a tömegek” voltak, alkalmanként 10 ezer ember. A rendezvények *Gesamtkunstwerk*-jellege itt is teljes volt, ágyúörgéssel, ének- és zenekarok alkalmazásával, forradalmi dalok éneklésével stb. Mindezzel rokon az a rendkívüli tisztelet, mellyel Sztálinnal az élen – Glinka operáit övezték, elsősorban a nagy tablók és az orosz nép önálló szereplőként való színpadi megjelenítése miatt.

A náciak, miközben szorgalmasan kritizálták Max Reinhardt és Erwin Piscator, szorgalmasan tanultak a Weimari Köztársaság tömegszínházából, valamint Richard Euringer és Kurt Heynicke expresszionista színházából. Mint ismeretes, Piscator *Neues Theater*e a tömegek aktív részvételére épült, és az egyéni hősök mellett a világtörténelem kollektív szereplőit is igyekezett színre vinni. Mint Günther Rühle-től tudjuk, Eberhard Wolfgang Möller még Stravinsky, Egk, Orff, Wagner–Régeny új zenés színházával is kapcsolatba hozta a *Thingspielt* azon az alapon, hogy a zene mindkettőben „szoborszerű formákat” ölt. Hogy a kört ismét bezárjam, a *revoljucionnoje praznyesztyvokat* szintén az avantgarde Prokoll, majd a Proletár Zenészek Forradalmi Szövetsége karolta fel Oroszországban.

Nacionalizmus

Fentebb, Bieder és Raabe néhány gondolata nyomán bepilanthatunk a nemzetiszocializmus totalitás-eszményébe. Csakhogy ez a „*Gesamtschellschaft*” (össztársadalmiság) eszmény önmagát szüntette meg, mivel anakronisztikus módon minden más nemzetet és fajt kizárt magából. A korlátozott egyenlőség és kollektivitás az individualizmust nem győzte le, csupán átültette a népek és fajok közti kapcsolatokba.

A „*grossdeutsche Volksgemeinschaft*” (nagy-német népközösség) párhuzamként létrejött a „*velikij russzkij szovjetszkij narod*” (nagy orosz–szovjet nép) ideológiája is. Sőt

1945. május 24-én Sztálin kimondta, hogy az orosz nép a szovjet népközösség vezetője, s a világ új uralkodó népe.

Így történhetett, hogy amíg egyik oldalon Hitler elmarasztalta az avantgarde művészetet és a művészet „nemzetközi tapasztalatként” való felfogását (már csak azért is, mert az avantgarde nemzetközi jelenség volt, és a zsidóság is jelentős szerepet játszott benne), addig a másik oldalon a szovjet művelődéspolitiká oly mértékben elzárkózott a Nyugattól, hogy 1935-ben maga Eisler is szóvá tette, hogy a szovjet zeneszerzők „egyes csoportjai” szöröstül-böröstül elutasítják Nyugat-Európa baloldali zenéjét is. (Cikke azonban, melyet a Pravdának írt, nem jelent meg.)

Faji jelleg

A nemzeti-szocialista Fritz Metzler a Hitlerjugend „népdalköltésével” kapcsolatban kifejtette, hogy „a faji stílus-tannak” ki kell mutatnia az új népdalköltés „faji gyökereit.” Opitz pedig a nemzetiszocializmust úgy jellemzi, hogy az a valóságos egyént „transzcendálja”, az általános emberit pedig a „*Volkscharakteristisch*”-re redukálja. A nemzeti-szocializmusban tehát a népi forma jelenik meg „tartalomként”, a szocializmus pedig „formaként”. Itt is találunk azonban szocialista analógiákat, elsősorban az enver-hodzsai vagy ceaucescui képletekben, melyekben a szocializmus valóban formai elemé degradálódott az állami nacionalizmus mellett. A gyakorlat persze mást mutatott. Az új hatalomnak mindenhol az volt a legfontosabb célja, hogy hallhatóvá tegye eszméit, az általa előnyben részesített magatartásokat és persze a derűs jövőképet, ami mindenképpen tartalom. Az úgynevezett „népi hang” ennek volt alárendelve mindkét szocializmusban.

Mivel mindkét rendszer túlságosan ideologikus volt, egymáshoz hasonlóan skatulyázták be a stílusokat és a stíláriis jegyeket. Így a nemzetiszocialisták a moll és az egyházi hangnemeket nem kedvelték, mivel ezek, úgymond, a Mediterraneumból és keletről származtak. Mások szerint ezek a hangnemek egyenesen „csehesek”, „oroszosak”, sőt „bolsevikesekek” voltak. Végeredményben csak a dúr hangnemet ajánlották. A kommunisták ezzel szemben (legalábbis kezdetben, a militarizmus tagadásaként) a dúr indulókat, (a németiség miatt) a homofón férfikari faktúrát, (a proletkult tagadásaként) a felütéses ritmikai-harmóniai szerkezeteket stb. vetették el, és előnyben részesítették a szláv hangnemeket és fordulatokat.

Közösségkép

A nemzetiszocialista Walter Barten azt írta, hogy a náci közösségi zenélésben felismerhető a zene „új szemléletének” alapvető törekvése, ami nem áll másból, mint az „Én”-nek és a „Mi”-nek egymáshoz való új viszonyából. Paul Fechter 1933-ban azt mondta, hogy a liberalizmustól a néphez való visszatérés a költői világban is megnyilvánul az Éntől a Mi, az elkülönüléstől az általánosság felé való fordulásban. Ugyanezt állította Wolfgang Langenbacher is.

A hangsúly tehát a közösségre esett, és ezért volt mind a szocialista, mind a nemzetiszocialista költészetnek a közösség, a többes első személyűség a kiinduló- és végpontja. Mint Majakovszkij írta „*Pjatij Intjernational*” című versében:

Proletarkultci nye gorjatz

Nyi pro „Ja”,

Nyi pro licznoszty.

„Ja”

dlja proletkultca

vszjo ravno, csto nyepilicsnoszty.

(A proletkultosok nem beszélnek / Sem „én”-ről / Sem személyiségről. / Az „én” / a proletkultos számára / ugyanaz, mint az illetlenség.) Mussolini úgy fogalmazott, hogy addig, amíg a 19. század az „individualizmus százada”, a 20. század a fasiszmusé.

Hitler 1937-es, a művészetről tartott programbeszédében kimondta a művészeknek is címzett jelszót: „Te semmi vagy – a néped: minden.” („Du bist nichts, dein Volk ist alles”).

Ha belegondolunk, a nemzetiszocialista „Gemeinschaftslied” és a szocialista „masszovaja pesnya” célja nem volt más, mint egy osztály nélküli társadalom megteremtése, a visszaálmodott aranykor idillje. A feudális jellegű tekintélyelvűség és mintakövetés ugyanakkor mind a dalok írásmódjában, mind ének módjában uralkodott. Ezért volt gyakori a nemzetiszocialista – és a kommunista – művekben a „becsület” és a „hűség”, valamint a küldetéstudat emlegetése. Mint ahogyan Edgar Poelschau szövege mondta (az olasz „Giovinezza” dallamára):

*In dem Kampf um die Heimat starben viele Hitlerleute,
Aber keiner denkt an Klagen, jeder will es mutig
wagen.*

(A hazáért folytatott harcban sok hitlerista halt meg, / De egyik sem gondol panasza, mind bátor és merész.) Jól illett ehhez a romantika, és a kispolgári mentalitást képviselő 18. és 19. századi dalkincs. Az egyénnek feltétlen közösség alá rendelését több szimbólum is kifejezte, így például a vér és a láng mint az áldozat jelképei.

Ezek az egyenlősítő elképzelések vezettek mindkét társadalomtípusban a kultúra sematikus felfogásához. Friedrich Mahling például 1934-ben a német zenei életet rendezetlen vasforgácsok összességéhez hasonlította, melyeket az alájuk helyezett mágnes von határozott rendbe. Ez a mágnes természetesen a nemzetiszocializmus eszméje. A haza polgárait a nemzeti, a zenei életet pedig a szakmai egység formálja valódi közösségé.

Raabe ugyancsak a zenekultúra egységes szerkezetének kiépítését tűzte ki célul. A végső célnak ő is az osztálykülönbségek eltűnését tekintette, és hozzáfűzte, korántsem arról van szó, hogy az emberek képzettsége vagy tudása lesz egyenlő, hanem arról, hogy azonosan fognak érezni. A zenének éppen ebben a programban kell kiemelkedő szerepet adni.

Fegyelem és rend

Visszaemlékezve a hősi időkre, Richard Haug azt írta 1938-ban a náci dalokról, hogy „lelkületük tettvágy és odaadás volt, szövegük zúgó fogadalom, hangjuk felhívás és figyelmeztetés, magával ragadó ritmusuk pedig fegyelem és rend volt”. „Schulter an Schulter, den Nacken gespannt” (váll a vállhoz, a nyak feszes) – mondta az 1939-es „Spaten und Wehr, Deutschland voran...” (Ásó és fegyver, Németország, előre!) kezdősorú náci induló. A fasiszta közösség célra szervezett és katonai módon szolidáris volt, jelenlétét az izmok feszített tónusa jelezte.

Éppen ezért arról, hogy ki, mit értett „renden”, a kíváncsú berendezkedés részletesebb tárgyalása világított rá, jellemző módon még a zenei nevelésben is. Raabe például vitába szállt azokkal a tanárokkal, akik szerint az iskolai

zenetanulás célja az, hogy a gyermekek megtanulják kifejezni érzéseiket. Raabe szerint ez nemcsak haszontalan, hanem a tanár még „bűnbe is viszi” a diákokat vele. Ez a „bűn” a tiszteletlenség. A tanár valódi kötelessége az – mondja Raabe –, hogy kifejelessze a tanulóban a lelkesültni tudást (*Begeisterungsfähigkeit*).

Nilvánvaló, hogy a nemzetiszocialisták „renden” a merev hierarchiát értették, „lelkessültségen” az alárendelt egyének a rá kiosztott szereppel való azonosulását, „közösségi érzésen” pedig ennek az azonosulásnak a közös megélését. Stein azért dicsérte 1934-ben a karéneklést, mert az – úgymond – közösségképző, ezt pedig annak köszönheti, hogy fegyelemre és alárendeltségre (*Unterordnung*) nevel.

Vezérelv

Mint a szocialista mozgalomban, a nemzetiszocialisták között is voltak olyanok, akik a radikális egyenlőség elvének alapján azt hirdették, hogy a tömeg, a nép képes önmagát vezetni, nincsen vezetőkre szüksége. Az „öntudatos tömeg” eszméjének adott hangot Gustav Goes 1933-as „Aufbruch Deutschland!” című úgynevezett stadionjátéka. A kórus az 1918 után csoportokban harcoló német népet személyesítette meg, a csoport vezetőinek nem volt szerepük. A politikusbálványok viszont, melyek emberinek mintázott szellemalakok voltak, szemben álltak a kórusal.

A vezérkultusz elleni agitáció azonban csak futó epizód lehetett. Mint ismeretes, a Hitler-vezette Nemzetiszocialista Munkáspárt már 1921-ben a vezérelv alapjára helyezkedett. A kialakult rendszer az elnyomott kisember mentalitását követte, aki – mint Wilhelm Reich írta – egyidejűleg lázadt és vágyott a tekintélyekre. Dietrich Eckart „Deutschland erwache!” (Németország, ébredj!) című kompozíciója így szólt:

*Die Welt gehört den Führenden,
sie gehn der Sonne Lauf.
Und wir sind die Marschierenden,
und keiner hält uns auf.*

(A világ a vezetőknek áll, / ők a nap felé tartanak / És mi menetelünk, / és senki sem tarthat minket fel.)

Persze ezek a sematikus megfogalmazások dodonaiaiak voltak: az énekes nemcsak a vezetett, hanem a vezető szerepébe is beleképzelhette magát. Bieder szerint a Führer-érzet (*Führer-Gesinnung*) már az Észak és Dél harcáról szóló, ismeretlen szerzőiségű dalokban is benne rejtetett, s már határozottan felismerhető volt a Frigyes-kori acélos indulókban, mint a porosz nemzet tudat képződményeiben.

A náci pártban vagy a nemzetiszocializmusban természetesen a birodalmi kancellárnak járt a legnagyobb imádat:

*Durch Gross-Berlin marschieren wir,
Für Adolf Hitler kämpfen wir.*

(Nagy-Berlinen át menetelünk, / Adolf Hitlerért harcolunk.) – énekeltek Herbert Hammer egyik dalában.

A Szovjetunióban (Sztálin fellépése előtt) Lenint, Trockijt és Bugyonnijt dicsőítették a dalok a leggyakrabban. Később Sztálin került az első helyre; különösen Blanter, Dunajevszkij, Hacsaturján, Muragyeli, Novikov és Szolovjev-Szedoj Sztálin-dalai és kantátái voltak népszerűek. Ugyanakkor számtalan dalt írtak a többi szocialista or-

szágban is Nicolae Ceaucescúról, Georgi Dimitrovról, Klement Gottwaldról, Ho Si Minh-ről, Kim Ir Szenről, Mao Ce-tungról, Rákosiról, Titóról stb.

Ebben a tekintetben sem árt emlékeztetni a szocialista előzményekre. Mint Hagelweide rámutat, jóllehet pártvezéreket (Marxot, Lassalle-t stb.) tanítóként, üdvöztetőként dicsőítő dalok már a 19. század közepén is akadtak, a szociáldemokrata költészetben csak 1916 után jelent meg a személyi kultusz. Bebelről pl. már életében énekeltek dalt. Jacob Andorf 1864-ben, Lassalle halálakor költötte *Arbeiter-Marseillaise*-e például így szól:

*Nicht zählen wir die Gefahren all,
Der Bahn der Kühnen folgen wir,
die uns geführt Lassalle. (!)*

(Minket semmilyen veszély nem rettent vissza, / A bátrak útját követjük, / melyen Lassalle vezetett minket.) – Lassalle nevét később felváltotta Liebknechté.

Raabe a szimfonikus zenekart a *Führerprinzip* tiszta megvalósulásaként értékelte, mivel a vezető tekintélye a zenekarban is megfellebbezhetetlen. Erre a helyre azonban – mint írja – nem diktátorsága révén jut, hanem követőinek bizalma által, melyet újból és újból ki kell érdemelnie.

Militarizmus

A zászló és a trombita a legfontosabb katonai eredetű szimbólum mindkét tábor dalaiban. „*Die Fahne hoch*” – mondta Horst Wessel 1927-es dala: „*Szvjatoje lenyinszkoje znamja*” („Lobogj, szent lenini zászló!”) énekeltek a szocialista országokban A. V. Alekszandrov dalában. Günter Kaufmann ugyan felhívta a figyelmet 1943-ban arra, hogy a modern háborúban már nem használnak zászlót, és ezért a lobogó-szimbólum elavult, de a megjegyzés visszhang nélkül maradt.

Mint Hildegard Brenner tudósít, a nürnbergi Birodalmi Pártnapokon a *Wehrmacht* 30 négyzetkilométernyi területen tartott művészi bemutatót. A tankok eljátszottak egy ütközetet, a stukák pedig bombákat szórtak. Az 1922-es, Bakuban megrendezett *revolucionnoje prazdnyesztyón* az egybesereglett tömeg énekét a gyárak és hajók szirénái, va-

lamint a Vörös Hadsereg hidroplánjainak, gépfegyvereinek és tüzérségének lövegei támogatták.

Induló

A katonai kultúra legfontosabb adománya azonban az induló műfaja volt. Valóban, az ütemes ritmus és a kinetikus élmény felfokozza a zene hatását. Ezért mondhatta Hans A. Münster, hogy egy jó induló már első hallásra magával ragadja hallgatóját. Bieder megállapította, hogy az induló II. Frigyes óta semmit sem változott, s hogy a nép éppúgy magáénak vallja, mint annak idején; ezt a hagyományt tehát vállalni kell. Arra is utalt, hogy a német zene legnagyobbjai az indulót a győzelemmel kapcsolták össze (pl. Beethoven). A romantikában nem volt világos, hogy a harcot végig kell küzdeni, ezért az induló most lett újra aktuális. Mindebből arra következtetett, hogy egy „hősi kor” sem nélkülözheti az induló nevelő ethoszát; különben elvesz a nép iránti érzés.

A nemzeti hadsereg tipikus műfaja a nemzetiszocialisták kezében a nemzetért folytatott harc műfajává vált, mint például Walter Mehring 1933-as „*Seemannschoral*”-jában (Tengerészskorál):

*Wir lieben unsere Heimat,
Wir glauben an die Heimat.
Halte den Schritt, Kamerad!
Sing mit uns mit, Kamerad!*

(Szeretjük a hazánkat, / Hiszünk a hazában, / Tartsd a lépést, Bajtárs! / Énekelj velünk, Bajtárs!)

Előbb már utaltam azokra a törekvésekre, melyek arra irányultak, hogy olyan dalkincset alakítsanak ki, melyet az érdekelletétektől megszabadított, egész német nép magáénak érezhet. Ennek megfelelően Bieder megjósolta, hogy „az indulónak új, és minden bizonnyal nagyszerűbb formája fog megszületni, melyre nemcsak egy sokaság, hanem az egész nép fog menetelni és sorsát a kezébe venni”.

„Hanem az a dal – írta a magyar Jankovich Ferenc 1947-ben az általa szorgalmazott „köztársasági dalról” – a most szenvedett egész nép, a romjaiból most tápázkodó egész ország közös éneke legyen! Oly egyszólamú, nagy in-

Ö V A L A T T

Zbigniew Herbert Mitteleuropa

*Nem tudni hogy mi ez hús-e hal-e
nem tudni él-e hal-e
Mitteleuropa
hol lángra kapik hol kialusz
írhatta volna Aesopus
papa*

*Na azt akadt egy csaszi
bizonyos Habsburg Ottó
egészen rendes faszi
meg a Bourbonok dettó
bár ha belegondolunk egy kicsit
ők azért olyan cikik*

*Szóval van akit dühít van aki élvezi
nem is olyan rossz játék az Imperialy
legkivált végszükségben
amikor felbukkan valahol
kék korongként araszol
ahogy a hold az égen*

*Pörögjön még kicsit ez a búgócsiga
káprázatos ez a vízcicsoda
őregurak nosztalgikus álma
persze hogy egész őszinte legyenek
én ebben az egészben nem hiszek
(de ezt nem kötöm senkinek az orrára)*

FORDÍTOTTA PETRI GYÖRGY

duló, melyet a legnagyobb Vegyeskar, a köztársasági szabad ország teljes népe egyszerre énekelhet. Ebben a dalban, mint kohóban, lélekben feloldódna a mai emberanyag, s megszületne a nemzet, a mi nemzetünk. Ez a dal volna igazán új életformánk, szabadságunk, paraszt- és munkásköztársaságunk keresztelő éneke."

Alfred Rosenberg (a *Kampfbund für deutsche Kultur* alapítója) 1936-ban kijelentette: "A német nemzet már közel van ahhoz, hogy végre egyszer rátaláljon saját életstílusára. Ez pedig egy masírozó szakasz, teljesen függetlenül attól, hogy ez a szakasz hol és milyen céllal kerül bevetésre."

Richard Haug 1938-ban már büszkén állapíthatta meg: „először fordul elő, hogy vannak olyan dalok, amelyek az egész birodalmat összefogják". Mint írta, a politikai dalok nem korlátozódnak csupán egy meghatározott körre, hanem „átlelik a német lelket", visszhangzanak a határok mentén, mindenkihez eljutnak.

A közös dalkészlet tanulságai

Bormann szerint a szocialista és kommunista daloknak a náci dalokkal való összehasonlítása a totalitarizmus-elmélet alapján „meggondolatlan" és „helytelen" dolog. Mint írja, a „vörös-barna" dal-egyezésekből semmire sem lehet következtetni az uralmi viszonyok ideológiai hasonlatosságát illetően, legfeljebb arról győznek meg, hogy a dalhelyzetek hasonlóak voltak. „*Gemeinschaftslied*"-ekről (közösségi dalokról) van szó, melyek „egy csoport idealista-harcos öntudatát" alakítják ki és tükrözik. Ezek a dalok, világnézetüktől függetlenül, meghatározott szabályok szerint készülnek, amelyek révén a csoport kifejezésre tudja juttatni tapasztalatát és meg tud győzni másokat.

Vonakoztassunk tehát el a kétféle repertoár ideológiai arculatától! Mit is mondott Rosenberg? „Egy menetoszlop szépsége és igazolása független attól a céltől, ahová masíroznak; a mérvadó a mozgás önmagában." Itt tűnik szembe a két dalkészlet mélyebb műfaji és stílusi azonossága. Bormann maga megvallja, hogy a náci indulót lényegében nem lehet megkülönböztetni a harci daltól. Éppen ezért azt ajánlja, határozzuk meg katonadalként, melyet a későbbi totális mozgósítás maga alá rendelt. Dehát ugyanezt a kommunista dalokkal is megtehetnénk! Inkább azon kell tehát elgondolkozni, hogy ezek az alkotások miért voltak éppen indulók. Dehát már Mihail Alekszandrov is megmondta 1900-ban, hogy a Marseillaise zenéjét, szöveg nélkül, elfogadhatnák a monarchisták is.

Igenis, van jelentősége annak, hogy mindkét mozgalom azt a műfajt vette igénybe, amely a nyugat-európai nemzeti hadseregek zenéjéből származott. A páratlan ütemű, táncos lejtésű „*Carmagnole*" még egy népi körtánc újrászövegezése volt. A tipikus mozgásforma azonban az induló lett, melynek egyes vonalú haladási iránya már az újkori racionalizmus és evolucionista szemlélet zenei „meghosszabbítása" volt. Zeneileg ez a szimmetrikus ütemnemnek érvényre jutását jelentette az aszimmetrikusak felett. Ezért világít rá a lényegre Will Decker „*Pflichtlied des Reichsarbeitsdienstes*"-je (a Birodalmi Munkaszolgálatosok Kötelező Dala):

*Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit,
Adolf Hitler soll uns führen, wir sind stets bereit.*

(Énekelve akarunk az új időkbe menetelni, / Adolf Hitlernek kell vezetnie minket, állandóan készenlétben vagyunk).

Az induló további sajátossága annak mechanikus-bürokratikus jellege, ami többek közt az egyének sortartásában és együttlépésében nyilvánul meg. Ahogyan a „*Deutschland im Marschschritt*" (Németország menetlépésben) is mondja:

*„Wenn wir marschieren Schritt um Schritt,
wir lauschen, unser Herz schlägt mit.
Mein Herz und dein Herz, Kamerad,
im gleichen Takt: Soldat! Soldat!"*

(Mikor lépésben menetelünk, / hallgatjuk, ahogy a szívünk együtt dobban. / Az én szívem és a te szíved, bajtárs, / egyazon ütemre: Katona! Katona!)

Ennek zenei megnyilvánulása az ütemnemek változatlansága és az egyszólamúság. Így módon az induló (legyen az katonai, monarchista, szocialista vagy nemzetiszocialista) egy mindenkori határozott cél felé tartó, arctalan, személytelen tömeg mozgását és hangulatát testesíti meg. Az individuum hiányzó szabadságát a radikalizmus szenvedélyével, és a pátoz eszközeivel igyekszik pótolni.

Goebbels „a tíz-, húsz- és ötvenezrek valódi nyilvánosságáról" beszélt. Mégis, mint Egon Menz is rámutat, hiába szerepelt a *Thingspiel*-ben a tömeg, valódi nyilvánosságról nem lehetett beszélni, legfeljebb a tömegek kívülről irányított, konformista cselekedeteiről. A műfaj jellemzésekor maga Gustav Goes is szinkronmozgásról írt (tehát ugyanarról, mint amit az indulók világképével kapcsolatban mutattunk ki). A szereplő nem konfrontálódott magával a valósággal, hanem csak része volt a mások által előre megírt színházi cselekménynek. Nem hős, hanem dekoráció. Ebből fakadt a szereplő tömegek uniformizált megjelenése, szoborszerűsége és a jelenetek képpé merevedett nyugalma.

Ezen a ponton szeretném megemlíteni, hogy a háború utáni Német Demokratikus Köztársaságban igen számos olyan szervező is jelentkezett szocialista közéleti művekként, akik a háború előtt fasiszta kompozíciókkal tűntek ki. Karl Rudi Griesbach például, aki „*Musik für das nationalsozialistische Brauchtum*" (Zene a nemzetiszocialista népszokásokhoz) című művével 1939-ben elnyerte a Birodalmi Szakmai Pályázat díját, az új korszakban a békéről és a szocialista építésről szóló dalokat szerzett. Ottmar Gerster, aki 1936-ban, a „*Deutsche Flieger voraus!*" (Német repülők, előre!) című férfikarával Göring légieréjét üdvözölte, 1952-ben, mint a Zeneművész Szövetség elnökségének tagja megírta „*Eisenhüttenkombinat Ost*" (Keleti Vasmű) című kantátáját. Az egyezések számomra elsősorban nem a két ideológia és fzlés rokonságát bizonyítják, hanem azt, hogy mindkét rendszer a konformizmusra épült, és hogy ennek a konformizmusnak a szorításából a művészetek sem tudtak kitörni.

A kétfajta szocializmus kultúrájának hasonlósága tehát nem abban a köznapi tényben áll, hogy a kétféle repertoárban azonos művek is voltak, hanem abban, hogy mindkét szisztéma mozgalmi gyakorlata ugyanazt az eredetében és végeredményében antidemokratikus szellemű zenei műfajt részesítette előnyben.

Ironikus felhangjaik mellett tanulságosak voltak bizonyos későbbi egyezések is. Így például a keletnémet Kurt Schwaen „*Sieger der Winterschlacht*" című dala (a Téli ütközet győztese), melyet a közszenfejtők „tisztelőtére" írt, emlékeztet a náci Német Egységfront „*Erzeugungsschlachten*" (Termelési ütközetek) című dalára. Mint Székely End-

re elmondta, amikor 1949-ben, Magyarországon bemutat-
ták Andrej Novikov „Gimn demokratyicseszkoj mologyozi
mira” című dalát (A világ demokratikus ifjúságának him-
nusza) a kommunisták egy csoportja hevesen tiltakozott
amiatt, hogy az induló túlságosan emlékeztet Giuseppe
Blanc már említett „Giovinezza” (Ifjúság) című fasiszta in-
dulójára.

A kétféle mozgalom és állam dalkincsének átfedése még
egy szempontból tanulságos. Arra az erőfeszítésre gondol-
lok, amit a kommunisták egy önálló és magasabbrendű
proletár vagy a szocialista kultúra, illetve stílus elismerte-
téséért folytattak. Az Oroszországi Forradalmi Muzikusok
Szövetsége 1931-ben például kijelentette: „Számunkra az a
döntő, hogy a proletariátus már a hatalomért vívott harc
idején megteremtí a saját zenéjét. E harc megtestesítői
ama forradalmi tömegdalok, amelyeket milliónyi munkás

énekelt szerte a világon: „Testvéreink, a napra”, „Internaci-
onálé”, „Forradalmi gyászinduló”, 1905, „Warszawjanka”
stb. Ezeket a dalokat a proletár zene legkorábbi kezdetei-
nek, csíráinak tekintjük.”

A Szövetségnek szembe kellett néznie az átvételek kér-
désével is. A munkásság autonóm stílussteremtő képességét
azonban nem tudta mással bizonyítani, csak azzal, hogy a
munkásság a más kulturális közegekből származó műfajokat
maga alakítja át. Mivé? Indulóvá. Dehát láttuk: ugyaneze-
ket a dalokat énekelték a nemzetiszocialisták is... A kör
tehát bezárult. Mindez persze – mutatis mutandis – a nem-
zetiszocialistákra is érvényes. A „nagy” indulót, vagy a
„nagy” indulóra épített új és demokratikus zeneművészetet
sem a kommunistáknak, sem a nemzetiszocialistáknak nem
sikerült kialakítaniuk. Nem azért, mintha nem lett volna
rá elég idejük...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arbeiterliederbuch für Massengesang, Dortmund, 1910.
Aszafjev, Boris (Igor Glebov): Krizis: licsnogo tvorcsesztva –
Szojremennaja Muzika, 1924. No. 4.
Bednij, Demjan: előző L. Vojtovszkij könyvéhez. in: D. B.:
Szobranijje szocsinyenij, 5. köt.
Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Magvető, Budapest 1987.
Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija, 2. kiad. Moszkva 1955. Tom
23.
Bormann, Alexander von: Das nationalsozialistische Gemein-
schaftslied, in: Horst Denkler–Karl Prumm: Die deutsche Literatur
im Dritten Reich, Stuttgart, 1976.
Bieder, Eugen: Erziehung durch Musik und Erziehung zur Musik.
In: Kultur–Wissenschaft–Recht und die Zukunft des deutschen
Musiklebens. Vorträge und Reden von der ersten Arbeitstagung
der Reichsmusikkammer. Presseamt der Reichsmusikkammer,
Berlin, 1934.
Brenner, Hildegard: Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus.
Reinbek bei Hamburg 1963.
Carsten, Francis Ludwig: Interpretations of Fascism, in: Fascism.
A Reader's Guide. Analyses, interpretations, bibliography. Ed. by
Walter Laqueur. Univ. of Calif. Berkeley, L. A. Calif. 1978.
Denkler, Horst–Prumm, Karl: Die Deutsche Literatur im Dritten
Reich. Themen – Tradition – Wirkungen, Stuttgart, 1976.
Eisler: Die Erbauer einer neuen Musikkultur. 1931. In: H. E.: A
zene értelméről és értelmetlenségéről, Gondolat, Budapest, 1977.
Eisler: Néhány szó a munkásdalosok és –muzikusok magatartásáról
Németországban. 1935.
Eisler: A kapitalista zene válságáról és a szocialista zenekultúra
feléptetéséről. 1935.
Fechter, Paul: Vom Ich zum Wir. In: Des deutschen Dichters.
Sendungen der Gegenwart. uo. Leipzig 1933.
Gerigk, Herbert: Meister der Musik und ihre Werke. Berlin 1939.
Goebbels, Joseph: Brief an Wilhelm Furtwängler vom 1. April
1933. Id. Hildegard Brenner: Die Kunstpolitik des Nationalsozialis-
mus. Reinbek bei Hamburg, 1963.
Graener, Paul: 10 Jahre nationalsozialistischen Musikleben. –
Die Musik, 1943. Jan.
Haug, Richard: Unser Dank – unsere Pflicht. – Die Musikwoche
1938. ápr.
Hitler, Adolf: Mein Kampf. München 1925–1927.
Hitler, Adolf: Rede auf der Kulturtagung des Reichsparteitags
der NSDAP, Nürnberg, 1933. In: Nürnberg 1933. Der erste
Reichstag der geeinten deutschen Nation. Berlin, 1933.
Hitler, Adolf: Programmrede über die Kunst, 1937.
Jankovich Ferenc: A köztársasági tömegének. – Munkásének
1947. nov.
Kegel, Max: Sozialdemokratisches Liederbuch, Stuttgart, 1891.
Kleine Enzyklopädie Musik. Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1956.
Kleinig, Karl: Die Volkskunde in ihrer Bedeutung für die Musik-
erziehung, Halle, 1962.
Langerbucher, Hellmuth: Volkhafte Dichtung der Zeit, Berlin,
1933.
Lunacsarszkij, Anatolij: Muzika i Oktjabr – Muzika i Revolucija
1926. In: A. V. L.: A zene világában, Gondolat Budapest, 1975.,
259–224. old.)
Lunacsarszkij: Otvet komzsolcam konzervatorij – Muzika i
Oktjabr 1926. No. 4–5.
Lunacsarszkij: Osznovi hudozsesztvenno obrazovanyija –
Muzikalnoje Obrazovanyije, 1926. jan. No 1–2.
Lunacsarszkij: Szocialnije isztoki muzikalnoje iszkussztva –
Proletarszkij Muzikant 1929. No. 4.
Mahling, Friedrich: Kulturwissenschaft–Recht – und die Zukunft
des deutschen Musiklebens. (1934) In: Kultur–Wissenschaft–
Recht, 311–320 old.
Marx, Karl–Engels, Friedrich: Die deutsche Ideologie.
Marx–Engels Werke, Berlin, 1956. 3. köt.
Menz, Egon: Sprechchor und Aufmarsch. Zur Entstehung des
Thingspiels, in: Denkler–Prumm: id. m.
Opitz, Reinhard: Über die Entstehung und Verhinderung von
Faschismus – Das Argument 87 (1974)
Prieberg, Fred K.: Musik im anderen Deutschland. Wissenschaft
und Politik, Köln 1968.
Raabe, Peter: Von Neubau deutscher musiker Kultur. In: Kultur–
Wissenschaft–Recht.
Reich, Wilhelm: Massenpsychologie des Faschismus. Kopenhagen
1934.
Rosenberg, Alfred: Gestaltung der Idee. München 1936.
Schwaen, Kurt: Über unsere Volksmusik. – Musik und Gesellschaft
1951. 1. sz.
Stein, Fritz: Chorwesen und Volksmusik im neuen Deutschland.
In: Kultur–Wissenschaft–Recht.
Rühle, Günter: Zeit und Theater. Diktatur und Exil 1933–1944.
Berlin 1974.
Sturm- und Kampf-Liederbuch, Berlin é. n.
Szabó Ferenc: A tömegdal. – Munkásének 1947. aug.
Székely Endre: Népdal–munkásdal–tömegdal. – Éneklő Munkás
1947. dec.
A Szocialista Internacionálé III. kongresszusának jegyzőkönyvei.
Id.: W. Kowalski–S. Thom: Faschismusforschungen in der
Sozialistischen Internationale. In: Faschismusforschung. Positione,
Probleme, Polemik. Hrg. von D. Eichholz und K. Gossweiler, Ber-
lin, 1980.
Szőhor, Arnold Naumovics: Russzkaja szovjetszkaja pesznya.
Szovjetszkij Kompozitor, Leningrád 1959.
Tokaji András: Mozgalom és hivatal. Tömegdal Magyarországon.
Zeneműkiadó, Budapest. 1983.
Vásárhelyi Zoltán: Tanuljunk egymástól! – Éneklő Munkás 1947.
március.
Walterhausen, Eberhard von: Die Muskarbeit des Hauptkultur-
amtes der NSDAP. In: Jahrbuch der deutschen Musik 1943.
Weisz, Pavel: Egy új világ zenéje. (1931) In: Magyar Zene 1977.
szeptember.
Wurm, Emanuel: Tendenzlieder – DAS-Zeitung, Berlin, 1907.
Zsdanov, A. A.: Felszólalás a szovjet zenei szakemberek
tanácskozásán az SZK(b)P Központi Bizottságában, 1948. In: A.
A. Zs.: A művészet és filozófia kérdései. Szikra, Budapest, 1949.

Két könyvesbolt, ahonnét sohase fogy ki
Karátson Gábor két kötetes főműve, az

„Ulrik úr”

ÍRÓK BOLTJA

Budapest VI. Andrásy út 45.

PONT KÖNYVESBOLT

Budapest V. Mérleg utca 6.

„Ulrik úr”

keleti utazása avagy A zsidó menyasszony

1170 oldal, mindössze 666 forint.

A 2000 kiadása

Több mint másfél kiló.

Ugyancsak megrendelhető
a Századvég Könyvklubtól.

„Karácsonyra mindenkinek Karátson!”

Mihail Epstein

A RITUÁLÉKRÓL

TÁVOLRÓL NÉZVE ÚGY TŰNHET, hogy Amerikában úgymond tombol a demokrácia. Pedig valójában mi sem idegenebb a demokráciától, mint a tombolás. A demokrácia sokkal inkább rituálé, közösen kidolgozott, meglehetősen konvenciószerű viselkedésmód, s az a legjobb, ha ehhez önként igazodik az ember. El is lehet térni tőle, senki nem tart vissza erőszakkal senkit, de előbb-utóbb rájön az ember, hogy mégiscsak jobb betartani a szabályokat. Erre jöttek rá többek között a hatvanas évek fiatal lázadói is, akik eleinte úgy vélték, hogy másként is lehet élni, elveszítettek egy csomó időt, de aztán csak visszatértek az úgynevezett „establishment” normáihoz és rendjéhez.

Nemrég egy háborúellenes tüntetésen vettem részt a Fehér Ház előtt. A fiatal tüntetők szidták az elnököt, az édes jó apját okolva, hogy miért nem zárta be, miért nem „vonta ki a forgalomból” a fiacskáját, akkor most nem kellene követelni ettől az elfajzott Bushtól, hogy vonja ki az amerikai csapatokat Szaúd-Arábiából. Volt ott bőven ordítás, gyalázkodás, a tömeg több órán át háborgott, énekelt, szavalt, hullámzott az ország első emberének házánál. És kétegy sincs senkinek afelől, hogy a tengernyi számátság és otrombaság ellenére ez is része volt a demokráciának.

A tüntetés után az egyik résztvevővel együtt, gyalogosan indultam hazafelé. Az illető még akkor is ütötte a csörgődobját, jelszavakat kiáltozott, de amikor egy kereszteződéshez értünk, ahol éppen piros volt a lámpa, megállt és várakozott, jóllehet az utca üres volt. Bizonyára csak kevesen gondolják úgy, hogy ez is része volt a demokráciának – egy másik, ugyancsak szükséges oldala. Az elégedetlen amerikai számára mind a tüntetés, mind a piros lámpánál való megállás azon rituálé egy-egy eleme, amely nélkül a demokrácia zabolátlan, vad erővé válna. Engem pedig, az amerikai kormány törvénytisztelő hívét, csak vittek a lábaim, át a tiloson, jó szovjet szokás szerint. Vajon ki volt kettőnk közül a veszélyesebb és antiszociálisabb: ő, aki a törvény keretein belül maradvá becsmérelte Busht, vagy én, aki megszegtem egy mégoly kicsiny, de létező törvényt?

A demokrácia nem bizonyos meggyőződések rendszere, hanem csupán képesség: arra, hogy bizonyos szabályokban megállapodjunk és közösen betartsuk őket, vagyis hogy megteremtünk egy mindenki számára előnyös rituálét. A rituálé nem más, mint az idővel és az erővel való takarékoskodás módja. Például: meg lehet rohanni az autóbusz ajtaját egyszerre, minden oldalról, egymást taszigálva, de

ebben a küzdelemben az ember elvileg ugyanannyi embertársát tudja ellökdösni, ahányan őt is ellökdöshetik, s annyi elvesztegetett erő árán végül is jóval később jut föl az autóbuszra, mint ha nyugodtan kivárta volna a sorát. Az amerikaiak meglepően jámboran, türelmesen és szinte örömmel állnak sort, és nem hogy nem próbálkoznak turpisságokkal, hanem szinte élvezik a sorban állást, mint az időpazarlás legracionálisabb és leggazdaságosabb formáját.

Amerikában persze bőven akadnak olyan rituálék is, amelyekben nehéz volna felfedezni az ésszerűséget. Egy alkalommal például igencsak meglepődtem, amikor megtudtam a feleségemtől, hogy nekem kell megtanítanom a fiaimat süteményt sütni – ahogyan azt a cserkészprogram egyik pontja előírja. Azon a héten történetesen el kellett még utaznom egy másik városba, jó szovjet szokás szerint tehát úgy döntöttem, hogy fűtyülök az előírásra, annál is inkább, mivel soha életemben nem sütöttem süteményt magam sem. És lám, kiderült, hogy a többi kiscserkész szüleinek meg is van a véleménye rólam: megtagadtam a fiaimtól az atyai oktatást.

Na jó, mondtam a feleségemnek, majd te megsütöd a fiúkkal azt a süteményt, nekem dolgom van New Yorkban. De ez is tökéletesen lehetetlennek bizonyult, mert az amerikai becsületesség nem enged semmilyen eltérést a rituálétól, még egy effajta kérdésben sem, hogy ki szórja a lisztet a tészta, az anya-e vagy az apa. Így aztán, amikor hazatelefonáltam New Yorkból, szégyenkezve kellett hallanom, hogy éppen aznap küldött ki hozzánk a cserkészvezetőség két felnőtt nevelőt, két mormont, hogy megtanítsák a fiaimat sütni, a sajnálatos módon távollévő édesapjuk helyett. Csak külföldi mivoltom mentett meg attól, hogy végérvényesen szégyenbe süllyedjek az amerikaiak szemében.

Ám a süteménysütés témája ezzel még nem merült ki, ebből tanulgatom azóta is, hogy mit jelent Amerikában a konyhaművészet és a vállalkozó kedv isteneinek rituális szolgálata. Mostanában azzal foglalatokodom, hogy előrendeléseket gyűjtök azokra a süteményekre, amelyeket majd a lányom és cserkészársnői kotyvasztanak össze a jövő hónapban. Az apáknak ugyanis reklámozniuk kell a kollégák körében ezeket a süteményeket, hogy a gyermekek vállalkozásának pénzügyi sikere is teljességgel biztosítva legyen. Úgyhogy most komoly, a világ különféle tájairól érkezett tudósok dolgozószobáiba szoktam be-berontani, az egész világ sorsát érintő stratégiai eszmefuttatásokat szakítok félbe, hogy elmagyarázzam a mentás, illetve a vaníliás sütemények előnyeit, amelyeket a kislányok sütnék – a leány cserkészmozgalom nagyobb dicsőségére.

Az Amerikában élő orosz író cikksorozatának első részét szeptemberi számunkban közzeltük.

És ami döbbenetes: soha, senki még csak egy rosszalló fintort sem vágott az irodájába benyomuló, korlátozott jelentőségű fontoskodásra, éppen ellenkezőleg: megérezvén a rituálé tiszta fuvalatát, sietve és támogatólag csatlakoztak hozzá. Az ártatlan kamaszhagyománynak és a bátor-talan apai kezdeményezésnek kijáró buzdító szavakkal...

Egy kevésbé ritualizált társadalomban, például a szovjetben, minden társadalmi viszony rögtön magának a viszonynak a tisztázásához kanyarodik vissza. Nincs kialakult rituálé, minden egyes viszony – még egy üzletben, egy sörözőben vagy egy jegypénztárnál is – mindig újonnan születik, mintha a semmiből jönne létre, s a magas tárgyaló felek között zajló, mélyreható vita tárgyat képezi. Ki vagy te, és ki vagyok én, és mért vagyunk mi együtt, nem pedig fordítva?

Ebben az értelemben a „tisztelsz-e engem?” banális kérdése már korántsem tűnik banálisnak. Szabatos szociálpszichológiai nyelven az fejeződik ki benne, hogy előbb a társadalmi viszony lehetőségét kell megteremteni, s az adott viszony csak ez után válik valóban megteremthetővé. A Szovjetunióban annyira individuális minden individuum, hogy minden egyes alkalommal újra és újra megerősítést kell kapnia a saját társadalmi létét illetően. A tisztelet nem ám olyasmi, ami csak úgy, magától benne van a levegőben; a tisztelet mélységesen komoly dolog, s csak a másik ember lelkének fáradságos, beható, meghitt vizsgálata révén mutatkozik meg. Elég, ha a bolti eladónő észreveszi, hogy a vásárló nem tiszteli őt kellőképpen, s a vevő már nem is kap semmit. Oroszországban ugyanis az áru (*tovar*) csak a második, első a baráti, elvtársi viszony (*tovariscesztvo*).

És minden újabb partner esetében újra és újra el kell dönteni a kölcsönös tisztelet kérdését, mert aki tegnap tisztelt téged, lehet, hogy ma már nem tisztel. Sőt egyetlen beszélgetés során is megváltozhat a viszony, úgyhogy szakadatlan tisztázásra van szükség. Ebből következik, hogy a szovjet polgárok között a tisztelet nem az általános formának és rituálénak való engedelmeskedés, hanem speciális hódolat az adott személyiség, annak kiváló tulajdonságai, valamint a partnernek tett szolgálatai előtt.

Ami Amerikát illeti, itt a rituálé éppenséggel benne van a levegőben. És nem annyira a megérdemelt tisztelet, mint inkább az egymás látása felett érzett, ok és érdek nélküli öröm – a személyektől szinte független, összamerikai mosoly képeben. A mosoly a legfőbb amerikai rituálé, minden viselkedési forma tartalma, pontosabban minden tartalom formája.

Mondjuk, elének bukkan a sarkon egy járókelő. Még nem volt ideje szemügyre venni bennünket, még nem győződhetett meg róla, hogy méltóak lennénk a tiszteletére. Rádásul el is van merülve a gondolataiban, amelyek nem is feltétlenül derűsek. És ennek ellenére ajkain, sőt a tekintetében is (!), mosoly játszik, amely nekünk szól. Ez az arcizmok sajátossága, az ő arcizmai másképp fejlődtek, mint a mieink abban a messzi északi országban, ahonnan jöttünk, s ahol az ifjú ember kivételes fontossága voltaképpen korai gyermekkorától kezdve a komor, megvető arc kifejezésben mutatkozik meg. (Az effajta fontosság egyébként felnőtkorban is számíthat a tiszteletre.) Az amerikai mosolyban talán az a legmellbevágóbb, amikor a néptelen utcán az emberre egyszer csak rámosolyog egy szép lány. A szovjet felfogás szerint ez tartalommal teli jel lenne, ám itt tisztán formai mozzanat marad. A forma tiszta: célzásoktól és gyanakvástól, hátsó és még hátsóbb szándékoktól egyaránt mentes; csak azt jelenti, amit a jel jelöl: egy társadal-

mi konvenciót. Az ismeretlen lány mosolya ilyen feszült körülmények között, a néptelen esteli utcán is kiállja a toladó ismerkedés, az üldözés, a támadás, az erőszak veszélyeinek próbáját – könnyedén áthatol minden félreértésen, s megmarad a könnyelmű társadalmi ráció röpke hírnökének. Mert az amerikaiak sokkal inkább a személyes kontaktus visszaautóztatásaként fogják fel az effajta nyájas mosolyt, semmint a kapcsolatra való felhívásnak.

... A közkeletű előítélet ellenére tehát megállapíthatjuk, hogy a szovjet társadalom a legfesztelebb és a legkevésbé szertartásos a világon. Amint kialakul egy, rendszert „földről” bevezetett szertartás, máris mindenki egyesült erővel, vállvetve igyekszik szétzilálni, kiirtani – s ha még mindig tartaná magát, csakis egyesek gyávasága és mások butasága révén. Vagy legföljebb mint külsődleges ilendőség, amely a mélyenszántó elméhez s a lángoló szívhez egyaránt méltatlan. Nekünk a vérünkben van a szabályok megvetése: az okos és a merész mindig meg tudja kerülni a szabályokat, s mégis eléri mindazt, amit hön óhajt s kíván. Bolond Iván is éppen attól okos, hogy a szabályok ellenére tesz, és megszerzi, ami kell neki.

Egy oroszországi szertartás mindig akadály, amit „venni” kell, ki kell kerülni, onnantól kezdve, hogy az ember sorbanállás nélkül „beslisszoljon” valahová, egészen odáig, hogy a szocializmus egyetlen, korábban elmaradt országban épüljön fel, gyorsított ütemben. Ugyan minek kéne nekünk tipródni a kapitalizmusért, aláztatossan várva a sorsunkra, hogy bebocsáttassunk a szabadság birodalmába? Kapjuk magunkat, elébe vágunk mindenkinek, árkon-bokron, kátyún-buckán át, idessüss, elsőnek jutunk ki a fővonalra, és történelmi lokomotívunk kicsit fújtatva ugyan, de húzza maga után az egész hosszú szerelvényt.

A forradalom történetesen éppen ebből a vágyból fakadt, hogy tudniillik másképpen akarunk élni, nem úgy, ahogyan más embereknek és népeknek szokás, de még úgy sem, ahogyan a forradalom önnön prófétái eltervezték. A piacok, a kereskedelem burzsoá rendszere, a kommunizmusba való átnövés rendje, mindez odalett attól, hogy a hátul állók szorították az elsőket, s hogy elől, a szabadság ígért birodalmának bejáratánál már hatalmas volt a rakás. Egy perccel nyitás előtt. Ki jut be előbb, mielőtt még a többiek mindent a szatyrukba söpörnének a roskadásiig telt polcokról? Kinek a ravaszsga ugrik bakot kinek a becsületességén? Kis turpissággal még a magunk szabta határidőket is túlszárnyaltuk, az ötről azt mondtuk: négy, s az amúgy is kifogástalan terveket még jobb ellentervekkel tettük tönkre.

... S lám, most megint itt állunk minden megteendő utak elején, már sem urak nem vagyunk egymásnak, sem elvtársak, hanem cellatársak, állunk a vasalt ajtó előtt, amelyet hirtelen berúg egy ugyancsak vasalt csizmás láb. Mit mondunk egymásnak, amikor az első igazi fény sugarban észrevesszük hirtelen megszürkült ábrázatunkat, elnyűtt ruháinkat?

Csakugyan onnan kezdjük megint, hogy véget nem érő magyarázkodásba fogunk, tisztázandó a viszonyunkat? És soha, egyetlen kis lépéssel sem rövidítjük le a kölcsönös tisztelet vezető hosszú, tekervényes utat legalább egyetlen árva kis rituális mosollyal? Tova-röppenővel. Kép-mutatóval. Abban az értelemben, hogy az ember mértéke, mutatója minden dolgoknak, a mosoly pedig mértéke és arányossága minden emberi arc-képnek.

1991. január

APOKALIPSZIS AZ OROSZ IRODALOMBAN

AMERIKÁBAN NEMRÉG MEGJELENT EGY KÖNYV, amelyet csakis a szovjet olvasó értékelhetne érdemei szerint – bár elolvasni sajnos nem tudhatja. Nincs lefordítva oroszra, pedig az orosz irodalomról szól. Méghozzá annak egy olyan aspektusáról, amely a legközelebből érinti és izgatja a mai szovjet olvasót: a Vég témája az orosz irodalomban, a forradalom előtt és után. Az apokalipszis mint az Oroszországról, az orosz népről való gondolkodás formája. Az orosz népről, amely újabb és újabb kísérletekkel teszi próbára a történelem szövetének tartósságát és szakíthatóságát. Hátha a szakadáson át egyszer csak valami édes, nem evilági boldogság néz le ráink?

A könyv szerzője, David Betea, a wisconsini egyetem professzora azon kevés számú amerikai szlavisták egyike, akik könyvről könyvre vállalják a merész témaváltás kockázatát. Betea előző könyvét (*Hodaszevics élete és művésze*) viharos lelkesedéssel üdvözölte az amerikai sajtó, és nem is csak a szlavisták – műve a *New York Times* listáján az 1985-ös év tizenhárom legjobb könyve között szerepelt.

Az apokalipsziszról szóló könyvet jóval higgadtabban fogadták – gondolom, azért, mivel természetes közönsége, amely ugyan mit sem tud a műről, de fogékony a modern apokalipsziszre, momentán igencsak távol él Amerikától. A könyvnek 1989-ben volt szerencséje megjelenni, történetesen akkor, amikor a nukleáris apokalipszistól való rettegés, amely az előző negyven év során makacsul tartotta magát az amerikai körökben, a Keletről fúvó enyhébb szellők és a szovjet impérium erejének sorvadása folytán éppen szertefoszlott. Az 1990-es újesztendő a jóság és a dicsőség reményében ünnepelték az amerikaiak, nem óhajtottak tudomást venni annak az országnak apokaliptikus előérzeteiről, ahonnan immár nem kellett apokalipsziszra számítani.

Am az apokalipszis kísértete jó előre, még az 1986-os évben átköltözik Nyugatról Keletre, s a Szovjetunióban kezd kóborolni, ahonnan egyre érezhetőbben hozza magával a pokolbéli tűz szagát az enyhe szél. Ahogyan az egész emberiség fényes jövőjeként elgondolt kommunizmus is végül egyetlen országban kezdett épülni, ugyanígy az apokalipszis is, amelynek mintegy fekete felhőbe kellett volna burkolnia az egész világot, az utolsó pillanatban szintúgy kitért a világméretűség elől, s ugyanannak az Istentől elhagyott országnak a földjén kezdte bontogatni szárnyait. Csernobil felhője az egész világot fenyegette, de tetőtől talpig csak saját országa lakóit és a szomszédokat burkolta be.

Az az ország, ahonnan az egész világ várta a nukleáris apokalipszist, ahogyan korábban a kommunizmust, végül önmagával kezdte a sort, s a korlátozott, egyetlen – jóllehet szinte határtalan méretű – országban történő bevezetés mellett döntött. Vagy pontosabban az Antikrisztus döntött úgy, hogy – mélyen tisztelt kollégái szóhasználatát kölcsönvéve – a nyílt, totális harc helyett jól felfegyverzett, majdnem láthatatlan, „korlátozott csapatkontingenst” vet be a baráti szuperhatalom területén. Miután is körülbelül 1989-től kezdődően a világ megkönnyebbülten felsóhajtott, Oroszország pedig visszafojtotta a lélegzetét.

Ha idejében lefordítják, ezért válhatott volna Betea könyve irodalomtudományi sikerkönyvvé a Szovjetunio-

ban, és a megjelenés időpontja révén egy sorba került volna Vojnovics, Petruszevszkaja és Kabakov műveivel, amelyek ugyancsak 1989-ben láttak napvilágot és korukat megelőzve szintén a sötétség eljöveteletét jósolták.

A könyv öt orosz regénnyel foglalkozik: A *félkegyelművel* (Dosztojevszkij), a *Pétervárral* (Andrej Belij), a *Csevangurral* (Platonov), a *Mester és Margaritával* (Bulgakov) és a *Zsivago doktorral* (Paszternak). Első pillantásra semmi közös vonás nincs ezekben a művekben azonkívül, hogy mindegyikük magasrendű irodalmi értéket képvisel. De elég rájuk vetíteni minden apokaliptikus művek mintaképét, mintasablonját, a *Jelenések* könyvét, s a regények, a közel egy évszázadnyi időeltérés dacára könnyedén válaszolgatni kezdenek egymásnak. Az Újtestamentum ama utolsó könyve az emberi történelem végét beszéli el, az Antikrisztus eljöveteletét és harcát a fény erőivel, a föld és az ég elkövetkezendő átalakulását. Paszternak azt írja a *Zsivago doktorban*: „... minden nagy, igazi művészt a *Jelenések* könyvét idézi és folytatja; mindig a halálról elmélkedik, tehát mindig életet teremt.”

Miféle közöset talál David Betea ebben az öt regényben? Mindenekelőtt azt, hogy témájuk, az, amiről valójában szólnak, összecseng a cselekmény befejezésével. A művek témája ugyanis a Vég. Méghozzá az a Vég, amely kölcsönös összefüggésben áll a Kezdettel, tehát az egész történelem visszatérésként van elgondolva: a paradicsomtól az emberiség eltévelyedésén és a rossz megerősödésén át, a szenvedésen és a vezeklésen át vissza Isten országának újjászületéséhez és az Új Jeruzsálemhez.

Mindegyik műben elkülönül a Kezdet, a kegyelem és ártatlanság időszaka, amelyet aztán a hősök bukása követ, a történelem homályába és borzalmába. A *félkegyelműben* Miskin hercegnek és a Marie-nak, a svájci leánynak ártatlan románca ez a szakasz, valamint Nasztaszja Filippovna idilli napjai Otradnojében – míg áldozatul nem esik Tockij csábításának. Belij *Pétervárában* ugyanilyen mozzanat Nyikolaj Apollonovics bátor fellépése mint mesebeli Ivan cárevics – mielőtt belezuhanna a Szojja Petrovnával való kapcsolatba. A *Csevangur*ban az új Kityezs jelenti a Kezdetet, ezt kutatva merül el az idősebb Dvanov a Mutyevo-tó vizében s az erről szóló álmodat kapja örökségül Szasa Dvanov, hogy az vezesse el őt egy bolsevik Napállamba. Bulgakovnál a szerelem és az alkotó munka boldog időszakának vetnek véget a történelem démoni erői, amikor elválasztják egymástól a Mestert és Margaritát. Paszternaknál Lara harmonikus világszemlélete jelzi ezt a szakaszt, amíg Komarovszkij el nem csábítja őt, és Jurij Zsivagóé, míg ugyanaz a Komarovszkij szét nem rombolja Zsivago és Lara szövetségét. Ez az eltékozlott Éden ezek után a jövőbe vetítődik, és vonásponttá válik mind az egyes szereplők, mind az egész nemzeti és világtörténelem számára.

Előbb azonban minden egyes regény a főhős halálával végződik, hangsúlyozandó a Föld nyilvánvaló végoráját s a földi szenvedés ama határát, melyen túl a csoda magasabb rendű, megjövendőlt logikája szerint a Szellem diadalának kell elkövetkeznie. Ez utóbbinak pedig Miskin herceg

alakja, illetve Zsivago verseinek és a mester regényének megtisztító jelentése a záloga. Ám maguk a hősök akarata ellenére a történelem foglyai maradnak, még nem az utolsó, hanem az utolsó előtti történelmi események tanúként. Most dűl a leghevesebben a fény és a sötétség gyermekei között zajló apokaliptikus harc, mely elsötétíti a legfényesebb elméket is, foltot ejt a legtisztább lelkeken is. Nyikolaj Apollonovics, Szasa Dvanov, Pasa Sztrelnyikov egyszerre papjai és áldozatai eme a forradalmi őrvongásnak.

Az apokalipszis bosszúálló paripái, amelyek büntetést hoznak az emberiség bűneire, és egyúttal a Bűnnek, az Antikrisztus uralkodásának eljövételét is hírül adják, szemléletesen pontos párhuzamokban jelennek meg minden regényben. Dosztojevszkijnél Rogozsin titokzatos fenevad a *Jelenések könyvéből*, és ő a tüzet és ként okádó vasparipa lovasa is. Így tűnik fel Ippolit álmában is, akinek neve egyébként azt jelenti: „lovakat eloldó”.

A Pétervárból is emlékezhetünk a Bronzlovasra, akinek démonikus lényé átáramlik Dudkinba, megparancsolván neki, hogy ölje meg Lippancsenkót. Emlékszünk Platonov lovasára is, a széplelkű gyilkos Kopjonkinra, a forradalom Don Quijotéjára, aki egész Oroszországon végigtrappol „Proletárérő” nevű Rocinantéján. Az apokaliptikus lovasok sorába természetesen Bulgakov „aranykopjás lovasa”, a Poncius Pilátus nevű is beletartozik. Végül Sztrelnyikov Paszternaknál, aki „hollófekete lován” viharzik a tajgán át, tüzet okádva páncélvonatáról („szájukból tűz és füst és kénkö jő vala ki” – mondja az frás János apostolnál a lovakról). Ő az utolsó ama dicső lovasok között, akik után a pokol jön el, hogy elnyelje őket magukat is.

Így állnak össze láncolatá az amerikai kutatónál egy apokaliptikus tradíció láncszemei, amely tradíciót belülről, az orosz irodalomból nehéz lenne egyetlen pillantással átfigni – olyan közeli érint mindannyiunkat. És foglyul ejt. És sodor tovább, szoros, zárt gyűrűbe foglalva minden új láncszemet.

Betea könyve nemcsak nagyleptékű tematikája miatt fontos, melynek vezérfonalát mi a tömör ismertetés kedvéért kiemeltük, hanem a mikroelemzések bősége, az apró részletek „raszteressége” miatt is. A nyugati szlavisztika módszere a nyomolvasás, a nyomátvétel, a maximális intellektuális gyanakvás, ami olyannyi-

ra eltér az alapjában nagy konstrukciókhoz, széles körű általánosításokhoz vonzó hazai kutatók nagyvonalú stílusától. Az oroszországi irodalomtudós próféta a saját hazájában, a nyugati szlavista nyomkereső, aki fáradságos munkával mintát vesz az idegen, nem tudni, hová vezető nyomokból. Az effajta aprólékos vizsgálatok eredménye gyakran zavarba hozza az olvasót, ahogyan attól is zavarba jönnek, ha hirtelen mikroszkóppal kellene néznünk azt a vizet, amelyből előtte kortyoltunk egy jóízűt.

Betea könyve azonban először is nem téveszti szem elől az egészet, s a nyomok láncolatát egészen a horizontig követi, amelyen túl a tekintet már úgysem kelhet versenyre a posztthistóriában bűvő tárggyal. S a gyanakvás mint metodológia szoros rokonságot mutat a várakozás lélektanával és eszkatológiájával. Minden apróság a Vég előjelévé válik.

És ez valóban adekvát módszer a történelem minden lapján, a lét minden agyonmaszatolt foszlányán fellelhető, parányi betűkkel frott apokaliptikus szöveg olvasásához. Az óhitűekkel, a végső szavak kimondásának tapasztalt mestereivel való találkozásaim során nemegyszer volt alkalmam hallani, hogy lám, vaslovak szántják a földet – közel már a vég. A műfajhoz igazodva a kutató is tekintheti az orosz irodalom eleven és vaslovakait akár Armageddon mezejéről, akár Patmosz szigetéről érkező küldöncöknek. A vég felől, a vég jegyében olvasni a közepet – ez egyszerre módja az apokaliptikus szöveg teremtésének és módszere az interpretálásának.

Könyve utószavában a szerző röviden szól Szolzsenyicin, Brodskij, Akszonov és Trifonov műveiről, utalva többek között Csernobil misztikus jelentésére, az Üröm csillagára, amely folyóvizekre és a vizek forrásaira hullott és megmérgezte azokat, „és sok ember meghala a vizektől, mivel keserűkké lőnek”. És itt maga a könyv tesz tanúságot a saját helyéről az időben – utolsó előtti, mint mindig, hiszen ennek a mindössze két éve megjelent könyvnek az utószava máris terjedelmesebb lehetne, mint mindaz, ami benne áll.

Az orosz történelemben gyorsabban valósul meg az apokalipszis, mint ahogyan az apokalipszis története íródik. Ilyen viszontagságos a sorsa a Vég témájának szentelt és azt kimeríteni soha nem képes könyveknek: soha nem tapasztalhatják meg azt a boldogságot, amikor a vég egybeesik a Véggel. Ez utóbbi mindig kívül marad a könyvek határain.

Washington, 1991.

MORCSÁNYI GÉZA FORDÍTÁSA

Sztóritelling Fesztivál

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja októberben — a szeptemberi *vis maior* után — most már istenigazából ismét nyitva áll az érdeklődők előtt, egy teljesen szokatlan időpontban, a hónap második csütörtökjén, a Merlin Színházban. (V. Gerlóczy utca 4.)

1992. október 8-án csütörtökön este 7-kor, az Őszi Fesztivál kebelében megbúvó Soros Fesztivál keretében „2000 Sztóritelling Fesztivált” rendezünk. Avval az alig titkolt szándékkal, hogy újra hallhassuk a régebbi 2000 este-ken már bőségesen szerepelt szerzőinket és barátainkat, többek között Karátson Gábort, Vekerdy Tamást, Nádasdy Ádámot, Takács Ferencet, Soros Györgyöt. Vagy az ott nem szerepelt Grendel Lajost, Molnár Gál Pétert, Bartos Tibort, Szabó „Zazi” Ildikót, és még sokan másokat, a „Tíz perc az élet” jelszó jegyében. A szabályok szigorúak, a hangulat forró, a gong átható lesz. Szünet és bor lesz most is, ha kell, több, illetve több fajta. A nevezési díj mindössze 1 dollár.

A belépődíj, mint a Soros Fesztivál minden eseményére, itt is 100 forint.

Tehát várunk mindenkit a Merlinben, 8-án csütörtökön, este 7-kor. Ezúttal „éjszakába nyúlunk.” Ám novembertől minden a régi kerékvágásban robbog tovább...

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

„S amikor a magyar irodalom végülis felzárkózott a történet iránti modern bizalmatlansághoz, s könyvezve, kinkeservesen ugyan, de felmondta vérszerződését a képzeletnek evvel az ősi és alapvető formájával, a magyar élet továbbra sem mondott le öncsalásnak és világmagyarázatnak, élethazugságnak és vigasznak erről az egzisztenciális szempontból oly fontos eszközéről: a magyar társadalom mind a mai napig mesélő társadalom, udvarháziadomázástól kávéházi sztorizásig ívelő történelmi és társadalmi skálán, s legzűvösebben avval tölti ki a születés és halál közötti kitöltendő időt, avval tartja életben magát, hogy igazat-hazugat mesél (pletykál, rágalmaz, rémhírterjeszt) kínzóiról és megváltóiról, hőhéiről és szabadítóiról, szeretteiről és gyűlölteiről (ami annál is érdekesebb, mert Magyarországon ezek többnyire ugyanazok a személyek). Ezért most, hogy *story-telling competition*-t, azaz adomázási, anekdotázási, sztorizási versenyt rendezünk, semmi természet- és nemzetelleneset nem teszünk: csupán azt tesszük, némileg mesterkélt keretben, amit mindigis tettünk, természetünkől (vagy körülményeinktől, mely ugyanaz) vezéreltetvén. Remélem, jól fogunk szórakozni, s születés és halál között is szerencsésen eltelik (kitöltetik) egy kis darab idő.”

[TAKÁCS FERENC]